

- יג 13 לב¹ אָנוּשׁ יִשְׁנָא פָּנָיו אִם לְטוֹב וְאִם לְרָע:
כט 25 עִקְבַּת לֵב טוֹב פָּנִים אֲגָרִים וְשִׁיג יִשִּׁיחַ מַחֲשַׁבֶּת עֲמָל:
יד 114 אֲשֶׁרִי אָנוּשׁ לֹא עֲצָבוּ פִּיהוּ וְלֹא אָבָה עָלָיו דִּין לְבוֹ:
ב 2 אֲשֶׁרִי אִישׁ לֹא חִסְרָתוֹ נִפְשׁוֹ וְלֹא שָׁבָתָה תוֹחֲלָתוֹ:
ג 3 לֵּלֵב קָטָן לֹא נֶאֱוָה עוֹשֶׁר וְלֵאִישׁ רַע עֵין לֹא נֶאֱוָה חֲרוּץ:
ד 4 מוֹנֵעַ נִפְשׁוֹ יִקְבֹּץ לְאַחֵר וּבְטוֹבָתוֹ יִתְבַּעֲבַע זֶר:
ה 5 רַע לְנִפְשׁוֹ לְמִי יֵיטִיב וְלֹא יִקְרָה בְטוֹבָתוֹ:
ו 6 רַע לְנִפְשׁוֹ אֵין רַע מִמֶּנּוּ וְעִמּוֹ תִשְׁלֹמָת רָעָתוֹ:
ז 7 [וְאִם יֵיטִיב בְּשִׁגְגָה יַעֲשֶׂה וּבְאַחֲרִית יֵרָאֶה רָעָתוֹ:
ח 8 רַע אִישׁ רַע עֵין מִשִּׁיב פָּנִים וּבּוֹזָה נִפְשׁ:]
ט 9 בְּעֵין כּוֹשֵׁל מַעֲט הוּא חֵלְקוֹ וְלֹקַח חֵלֶק רַעְהוּ מֵאֲבֹד חֵלְקוֹ:
י 10 עֵין רַע עֵין תַּעֲיִט עַל לֶחֶם וּמַהוּמָה עַל שְׁלִחָנּוּ:
יא עֵין טוֹבָה מִרְבָּה הֶלְחָם וּמַעֲיִן יִבֵּשׁ יוֹל מַיִם עַל הַשְּׁלִחָן:
יב 11 בְּנִי אִם יֵשׁ לָךְ שָׁרוֹת נִפְשָׁךְ וְאִם יֵשׁ לָךְ הֵיטִיב לָךְ:
יג 12 זְכוֹר כִּי לֹא בִשְׂאוֹל תַּעֲנוּג וְלֹאֵל יִדְךָ² הַדְּשָׁן:
יד 13 בְּטָרָם תָּמוֹת הֵיטִיב לְאוֹהֵב וְלֹא מָוֹת יִתְמַהֲמַה:
יה 14 אֵל תִּמְנַע מִטוֹבַת יוֹם וְחֹק לְשְׂאוֹל לֹא הִגֵּד לָךְ:
יו 15 הֵלֵא לְאַחֵר תַּעֲזֹב חֵילְךָ וְהַשִּׁיגָת יִדְךָ תֵּן לוֹ:
וּבְהִלָּקַח אָח אֵל תַּעֲבֹר וְחָמוֹד רַע אֵל תַּחֲמוֹד:
וַיִּגְיַעַךְ לְיוֹדֵי גּוֹרֵל: וַיִּגְיַעַךְ לְיוֹדֵי גּוֹרֵל:

² כ"י א ד"ו ע"א שורה 1¹ כ"י א ד"ה ע"ב שורה 19

יז 16 תֵּן לְאֵחַ וְתִין וּפִיִּיךָ נִפְשֶׁךָ
יח וְכָל דְּבַר שִׁפְּהָ לַעֲשׂוֹת
כִּי אֵין בִּשְׂאוֹל לְבִקֵּשׁ תַּעֲנוּג:
לְפָנַי אֱלֹהִים עֲשֵׂה:

יט 17 כָּל הַבֶּשֶׂר כַּבֶּגֶד יִבְלֶה
כ 18 כִּפְרַח עָלָה עַל עֵץ רַעֲנָן
כא כֵּן הַדּוֹרוֹת בֶּשֶׂר וָדָם
כב 19 כָּל מַעֲשָׂיו רִקּוֹב יִרְקְבוּ
וְחֹזֶק עוֹלָם גָּזַע יִגְזָעוּ:
שָׁזָה נֹכֵחַ וְאַחֵר צוֹמֵחַ:
אַחֵר גָּזַע וְאַחֵר גּוֹמֵל:
וּפְעַל יָדָיו יִמָּשֶׁךְ אַחֲרָיו:

12. על הנאת העולם הזה, יג כט — יד כב

זכר העושר בחתימה של הפסקה האחרונה מביא את בן סירא לדבר כאן על השימוש בעושר כדי ליהנות ולהנות מהחיים. ע משובש מאד בכמה מקומות בפסקה זו. שני פסוקים נשמטו ממנו (יד ז-ח), ואחד ניתוסף בו (יד יח). שלשה פסוקים נתרצבו על ידי תוספת, ונהיו לחרוזים שלשיים (יד יב יג יד)

כט"ל. השמחה והעצב שבלב נראים בפנים

[כט] ישנא יב כג. — אם אם הלב טוב ושמח גם מראה פניו טוב, ואם הלב רע ועצוב מראה פניו הוא רע (יר' מב ו, קהלת יב יד). פסוק זה נמצא בכר' רבה פע"ג: "בן סירא אמר לב אדם ישנא פניו בין לטוב בין לרע", בשינוי של "אם... ואם" המקראי ל"בין... בין" המשנאי.

[ל] עקבת עקבות (ט), מ"ר של עקב (י יז), רושם של צעדים (תה' עז כ), וכאן בהשאלה: סימן; י: עקב. — לב טוב לב שמח (כוד, שמ"א כה לו, אסתר א י, ועוד), ולא טוב במובן המוסרי. — אורים בינוני (נז), פנים מלאים אור משמחה (כוד), בניגוד ל"פנים חשכים" (כה כו); הש' "פנים מאירות" בניגוד אל "פנים חשכות" (מכ' שמות יו ז). — ישיח השיג ישיח, או יביע, אבל לא נמצא "שיג" במשמע זה של ניגוד ל"פנים אורים". יותר טוב לגרוס: וְשִׁיחַ (מל"א יח כז במשמע אחר), ולפרש לפי העניין: פנים מלאים שיח וכעס, פנים זועפים (שמ"א א יו יח, מש' יה יג, קה' ח א); י: וּמְצִיאת מְשָׁלִים, גרס: וְהַשִּׁיג, ופירש "שיח" כמו שיחה ומשל (ו לו); ט: וְלֵב שִׁיחַ, פירש "ושיג" כמו סוגאה בארמית. — עמל עמל ויגון (יר' כ יח); ט: מְחֻשְׁבוֹת חֲטָאִים, פירש כמו עמל ואון (איוב יה לה, ועוד); י: מְחֻשְׁבוֹת צָם צָמָל, כפל של "צמ" מן "עמל".

א"ב. מכיון שמקור השמחה והעצבות הוא בלב, לפיכך מאושר הוא האדם שלבו ונפשו לא גרמו לו צער

[א] אשרי פכ"ג, יש' נו ב. — עצבו ט: "קלקלה", חֲרָפוֹ, פירוש (מל"א או); י: נִכְשָׁל בְּפִיהוּ, פירוש, או אולי גרס: שָׁמַט בְּפִיהוּ. — פִּיהוּ המביע את מחשבות הלב, נרדף ל"לב" (מש' יה יד, ק', ועוד, וכך: שפתים, שם פ"ז). — אבה קשה; י: וְלֹא נֶאֱנַח מִצָּעֵב צוֹנוֹת, גרס: וְלֹא (נ) אֶנַח עַל דּוֹן צוֹן; ט: וְלֹא נֶעְלַם דִּין מִן עֵינָיו, גרס: וְלֹא (נ) חָבֵא דִּין (מ) צִין.

שניהם לא גרסו "לבו". אבל נראה שהוא מקורי, ולא עוון או עין, כי הוא מקביל אל "פיהו". שכטר ואחרים מגיהים: אבה-אָבֵל, או: אָנָה. יותר טוב להגיה: אבה-הבא-הָבִיא, והנושא הוא "לבו". שלבו לא הביא עליו, לא גרם לו, דין; הש' ב' סנהד' קב: "דכתיב (בס' ב"ס) לא תעיל דוּיָא בלבך דגברי גיברין קטל דוּיָא (אל תביא דון בלבך / כי אנשים גבורים הרג דון, ל כט). — דין שיבוש מן דיון או דון, דוון: צער ועצב, מן דוה (כמו בארמית). וכן הגרסה בכמה נוסחות במ' אבות ב ז¹: "מרבה נכסים מרבה דיון דוי ודאבון נפש". וכן צריך לגרוס להלן ל כו כט, לו ב, לח כ.

[כ] חסרתו שהנפש לא חיסרה אותו, לא מנעה ממנו, מאושר וטובה והנאה, ולא גרמה לו צער על ידי מחשבות והרגשות רעות (קה' ד ח): ט: חֲסִדְתּוּ, לא חרפה אותו על מעשיו, מקביל אל "עצבו" בפסוק הקודם (ט), אבל רעיון זה אינו מתאים יפה לעניין; י: חִיבְתּוּ, שיבוש. — נפשו נרדף ל"לבו", כמו בהרבה מקומות במקרא (שמ"א ב לה, ועוד). — שבתה תוחלתו תקותו למצוא אושר ותענוג בחיים לא פסקה ולא נכזבה (יו יה, מדיג); ט: שָׁבְתוּ כָּל מַעֲשָׂיו, י: נָפַל מִתּוֹחֲלָתוּ, חפשי. כמה כ"י של י מוסיפים: עַל יָי, מן איכה ג יח.

ג-ד. לקמצן אין תועלת בעושר, והוא אוסף אך להנות אחרים

[ג] ללב קטן לפי העניין: כילי ושפל, מקביל אל "רע עין" בטור ב. ביטוי זה לא נמצא בשום מקום אחר בעברית, אבל הוא בודאי מקורי כאן, כמו שמוכח מן י: ἀνδρὶ μακρῷ-λόγῳ, לאיש החושב (= ללב) קטנות, היינו כילי וקמצן. הניגוד ללב קטן הוא לב גדול, הש' "גודל לבב" (יש' ט ח, י יב), גם "רחב לב" (תה' קא ה, במשמע אחר), "יגדיל בלבבו" (דנ' ח כה). — לא נאווה (השני) י: לָמָּה זֶה, אם אינו נהנה מעשרו? [ד] מונע את נפשו מטובה ומהנאת העולם (קה' ב י): י: קוֹבֵץ, אגב "יקבץ". — נפשו י, ט: מִנְפָּשׁוֹ, — לאחר י, ט: לְאַחֲרֵים, וכן טור ב: זָרִים, — וכטובתו בעשרו. — יתבעבע ישמח ויתענג, כמו בארמית (יו ב, קה' ו ב).

ה-ז. הקמצן הוא רע לעצמו ולאחרים, והוא מיטיב שלא מדעתו

[ה] למי הש' ירו' פאה בסוף: "על נפשיה לא חייס על חורנין (אחרים) לא כל שכן". — יקרה קשה, אולי ק': יָקָרָא, לא יהא נקרא בשם הטובה שלו, מפני שלא עשה טובה לאדם, תה' מטיב; י: יִשְׁמַח, אולי גרס: יִתְקַדַּח (שמות יח ט); ט: "נקדא", ירויח, יועיל, אולי גרס: יִתְקַדַּח, אפעלפי שאין פעל זה בעברית. [ו] רע י מוסיף: עֵין, — ועמו אצלו כמו קנינו (שמ"א כה כה), כלומר זהו עונש רעתו שלא יוכל להנות מעשרו; י: וְהָיָא, ט: וְהָיָא (מִקְבֵּל), — תשלומת יב ב. [זח] נשמט מן ע על ידי שיווי ההתחלה "רע", פ"ו, פ"ח. [ז] ואם במקרה עשה טובה זהו שלא בכוונה; ט: וְאִם יִקְרָה וְיִיטִיב שְׁגָה יִשְׁגָּה, — יראה רעתו יקלקל במעשה רע את הטובה שעשה; ט: יִרְאָה בְּרָצָתוּ (במ' יא יח).

ח-יא. הוא מכלים בני אדם ומרעיבם על שולחנו, אך לבעל עין טובה שולחן מלא טוב

[ח] חסר גם ב.ט. — פנים פני המבקש ממנו טובה. — וכוֹזָה מתעב נפשות בני אדם; ואולי מעיקרו: וְכוֹזָה נֶפֶשׁ, הוא אדם בזוי (יש' מט ז).

¹ הש' מחזור ויטרי, הוצ' הורוויץ, עמ' 497; גם רשב"ץ, מגן אבות (ליפסיה תרט"ו) עמ' כז ב; קוהוט, ערוך השלם, ח"ג עמ' כט.

[ט] כושל תואר לרע עין, אבל ברור שהוא שיבוש; ק': כילי, או: בוצע; י': עין בוצע לא תשבע בקלקו, ט: בעיני כסיל. — ולוקח וכ', הש' ד"א זוטא: "אם נטלת שאינו שלך את שלך יטלו ממך". אך הטור הוא ארוך ופרוזאי, ונראה שאינו מקורי, אלא הוכנס אגב "חלקו" בטור א. ט: ולוקח מרצהו מאבד נפשו, נמשך לטור א, אבל גם זה אינו נראה כמקורי. י': וצון רע מנפש נפש, ולפי זה יש לגרוס: וצון רצה תנפש נפש, כלומר קמצנותו של הכילי מיבשת את נפשו (במ' יא ו).

[י] חסר בס על ידי שיווי ההתחלה "עין", פי"א. — רע עין ק': רצה (י). בניגוד ל"עין טובה" (פי"א). — תעיט תחטוף כמו עיט (לא כה, שמ"א יד לב (ובפירושו), יה יט); י': תקנא, חפשי. ונראה לגרוס: תמציט לחם, בניגוד אל "מרבה לחם" בפסוק הבא. "על" תוספת אגב שמ"א שם. והכוונה: הכילי ממעיט את הלחם של הסמוכים על שולחנו, ועל ידי כך הוא גורם למהומה בביתו (מש' יה יו, כג ו). — ומהומה י': ומחסיר, שיבוש מן ומהומה-ומחסור. תיקונו של סמנד "ומאומה אין" הוא תפל.

[יא] חסר בי, מפני שיווי ההתחלה "עין". — טובה ט: רצה, שיבוש מן פ"י (שאמנם חסר בט). — הלחם ק': לחם, ה' נכפלה מסוף התיבה הקודמת. — יבש מעין שהוא יבש אצל אחרים יזל מים אצל בעל עין טובה, והיא מליצה לשפע רב של אוכלין ומשקין. הטור הוא ארוך, וברור שאינו מקורי. אולי היתה הגרסה המקורית: ומעין יזל על שלחנו, "יבש" תוספת של הפלגה, "מים" תוספת על פי במ' כד ז; ט: ויבש מוטל על השלחן.

יב"ד. התענג כל זמן שאתה חי, כי אינך יודע את יום המות, וכן היטב בחיך לחברך כפי יכולתך

[יב] יש עושר. — שרות כך מנוקד בכ"י, ק' שרית, שרת, שמש עצמך בתענוגות העולם, וכן טור ב: היטב לעצמך והתענג על החיים, אך שני הטורים הם כפל; י מוסר את שני הטורים כך: בני פאשר יש לך היטב לך, וכן ב' ערובין נדא (עי' להלן). ק' רק: בני אם יש לך היטב לך. — ולאל הא. — הרשן התפעל, אכול ושתה עד שתהיה דשן ושמן (דב' לא כ, לב יג"ה, תה' כג ה, איוב לו יו). ט משמיט טור זה מפני שהמתרגם הסגפני התנגד לרעיון. י: וקרבנות לאל פראוי קבא, גרס: ולאל (פ') קדך הדשן (תה' כד). ואולי שינה גם י בכוונה מאותה סיבה דוגמטית כמו ט.

[יג] בשאול כלומר אם לא תתענג בעולם הזה, מתי תתענג? אך בי חסר "בשאול תענוג ולא", וברור שהוא תוספת מן פי"ז, אגב "לשאול" הבא. י מוסר את שני הטורים כך: וזכר פי מות לא יתמהמה, ט: וזכר פי עד צתה מות לא ראית, "ראית" שיבוש, או שינוי מן "הגד" (הראה, ט) בטור הבא. הגרסה המקורית היתה: פי לא מות יתמהמה, ובא "לא" לפני הנושא, כדי לשמור על הצלצול מות-יתמהמה. — לשאול ל' הקניין: חוק של שאול (י, ט, מא ג ה). — הגד מתי יבוא לך חוק זה של המות, ולכן התענג תכף ואל תדחה את התענוג עד מחר, שמא מחר תמות; הש' ב' ערו' נדא: "חטוף ואכול חטוף ואישתי" וכ'; י, ט: קראה. פי"ב יג הובא שם בערו' כך: "אמר ליה רב לרב המנונא, בני אם יש לך אוטיב¹ לך / כי אין² בשאול תענוג / ואין למות התמהמה / ואם תאמר אניח לבני ולבנותי³ / חוק בשאול מי יורה⁴ לך". בנוסחה זו השמיטו בפי"ב גם טור א (כמו י) גם טור ג (כמו ט). בפי"ג בא "אין" ת' לא, וזה גרר את השינוי של הפעל: "יתמהמה" לשם (מקור): התמהמה. ועוד הוסיפו טור:

¹ כך בערוך ערך חק (עה"ש ח"ג, עמ' תעח), ובכ"י מינכן. בדפוסים: היטיב. ² בדפוס: שאין.

³ בדפוס חסר. ⁴ כך בערוך. בכ"י מינכן: יורה (תה' ו ו), בדפוס וברש"י שם: יגיד.

ואם תאמר וכ', על פי פי"ו כאן ("הלא לאחר" וכ'), והוספה זו גררה את השינוי בטור האחרון: בשאול מי יורה (או כגרסת הדפוסים ורש"י: מי יגיד), ופירושו: מי יורה או יגיד לך בשאול על חוק של בניך, כלומר על המזון (בר' מזכב) או על הממון שהשארית להם (ע"ש רש"י, וערוך ערך חק). ואפשר שהגרסה "יורה" מקורה בגרסת הגד-הראה (י' ס). והש' מבוא, § 90.

[יד] היטב בחיך לא רק לעצמך אלא אף לחברך כל זמן שיש בכוונתך להיטיב לו. – לאוהב י' ס: לאוהבך. – והשיגת מן השיגה¹, נקבה של השיג, השג (מ' ערכין ד א). או יש לגרוס: והשגת (לה ט), כאשר תשיג ירך. י' וככחך הושט ותן לו, גרס או פירש: וכיךך השג ותן לו; ט: ואת אשר ישאלך תן לו, חפשי.

יהיח. אל תמנע מהנאה, כי הלא תעזוב את עשרך לאחרים

[יה] מטובת יום מהתענוג של יום יום, התענוג העכשוי. – ובהלקח וכ', בט חסר, והוא משובש; י' וחקל תאנה טובה אל יעבךך, ולפי זה יש לגרוס: וחקל חמד אל תעבר, "חלק" פירושו: מאכל (חב' א יו, דב' יח ח), "חלק חמד" הוא כמו "לחם חמודות" (דנ' י ג), והכוונה: אל תעבור על לחם חמודות מבלא ליהנות ממנו. – וחמוד אל תחמוד חמדה רעה, אך אזהרה על חמידה אין עניינה לכאן. בי חסר כל הטור, והוא אינו אלא כפל משובש של טור ב: חמד – חמוד את = רע, תעבור – תחמוד.

[יו] מה שאתה חוסך מהנאתך תעזוב לאחרים (יא כד, תה' מט י). – חילך י' πόνους, צמליך, חפשי, או גרס: חילך – חליך (כח יז). – ליודי בינוני קל מן ידה (יר' ניד, יואל ד ג: ידד), ליורשים המחלקים את הירושה בהפלת גורל.

[יז] חוזר על הרעיון: תן תענוג לרעך ולעצמך. – לאח י' ט: וקח, תן תענוג לאחרים וקח תענוג לעצמך, שיבוש, כי על תענוג של עצמו הוא מדבר אחר כך: ופנק נפשך. – ותיין כך מנוקד בכ"י, אבל הוא כפל משובש מן "תן". – ופנק מש' כט כא; י' ופת, ופתה (ל כח), ט: ופרנס ("ותרסא"). – כי וכ', חסר בט מסיבה דוגמטית, כי הוא נגד האמונה בשכר עולם הבא. – בשאול בא כאן להדגשה, במקום בסוף הטור.

[יח] חסר בי, והוא תוספת דוגמטית שבאה לפרש ולהחליש את הדברים הקודמים, כלומר בבקשת תענוג העולם הזה עשה מה שטוב בעיניי, היינו התענג במותר ולא באסור (קה' יא ט). – שיפה שהוא טוב (קה' ג יא, ה יז), וכן במשנאית ובארמית (= שפיר). – לפני נכתב בכ"י ממעל לשורה.

יט-כב. חוק עולם הוא שכל חי ימות, דור הולך ודור בא, כפרחי העץ שאלו נובלים ואלו נוצצים,

כך יבלה כל חי הוא ומעשיו אתו

[יט] בא לפרש ולהרחיב את הרעיון של "חוק לשאול" (פי"ג). – הבשר יג יז; ט: בְּנֵי אָדָם, פירוש. – כבגד ט: בלה, מקור, על ידי השפעת המקור "גוע", טור ב (יש' מו, נט, נאו, תה' קב כז, איוב יג כח). – וחוק חוק השאול הוא חוק נצחי שאין לשנותו (שמות ל כא, ועוד); ט: ודורות (פכ"א). – יגועו בעלי החיים, יותר טוב י' יגוע, הבשר, כמו יחיד: יבלה.

[כ] כפרח וכ', קיבוצי: פרחי העלים (במ' יז כג, יר' יז ח), ואמנם אין זה מדויק, כי הפרח אינו בעלה אלא בעץ. י' כְּצֶלֶה פֹרֵחַ, אולי רק שינוי בניקוד: כְּפֹרֵחַ צֶלֶה. – שזה אולי

¹ גם "שיגת ידו" (ס' היובל לאלכס' מארכס, עמ' 57)

מעיקרו: זה. — נובל, צומח י: גפיל, יצמיט, כלומר יי, חפשי. — צומח במקום תיבה זו כתב הסופר בכ"י: "גומל" מסוף פכ"א, והשמיט "צומח . . . ואחד" (פ"כ"א), וכשהכיר בטעותו מחק "גומל" (בהעברת הקולמוס) וכתב ממעל לתיבה המחוקה: "צומח" והוסיף פכ"א בצד הגליון.

[כא] בשר ודם בן אדם (יו כו, ובמשנאית). — אחד ס: דור, על פי "דורות" הקודם. — ואחד י, ס: ואחר. — גומל ת' נולד (י, ס), אולי על פי דמיון הצלצול עם "גוע" (בר' כא ת, במ' יז כג, יש' יח ה). הש' ב' ערו' נדא (סופו של המאמר המובא למעלה, פי"ג): "בני האדם דומים לעשבי השדה הללו נוצצין והללו נובלין".

[כב] ולא רק האדם ימות, אלא גם מעשיו יבלו עמו. — כל וכ', י: כל מעשה נקב ובלה, חפשי: ס: וכל מעשיו יבדקו לפניו, פירש על יום הדין, אך "יבדקו" שיבוש מן "ירקבו". — ופעל ידיו י: ופעלו. — ימשך אל השאול כמו בתהלוכה של מות (איוב כא לג); י, ס: ילך, חפשי. — אחריו י: צמו, חפשי.

סדרה ד יד כג — כג מג

יד 14 כג 20	אֲשֶׁר־יִאָּנוּשׁ בְּחִכְמָה יִהְיֶה וּבְתְבוּנָה יִשְׁעָה:
כד 21	הַשֵּׁם עַל דְּרָכֶיהָ לְבוֹ
כה 22	לְצֵאת אַחֲרֶיהָ בַּחֲקָר
כו 23	הַמִּשְׁקִיף בְּעַד חֲלוֹנָה
כז 24	הַחֹנֶה סְבִיבוֹת בֵּיתָה
כח 25	וְנוֹטָה אֶהְלוֹ עַל יָדָה
כט 26	וַיֵּשִׁים קִנּוֹ בְּעוֹפִיָּה
ל 27	וַחֲוֹסָה בְּצִלָּהּ מֵחָרֵב
יא 15 א 1	כִּי יֵרָא יְיָ יַעֲשֶׂה זֹאת
ב 2	וְקִדְמָתָהּ כְּאֵם
ג 3	וְהִאֲכִילָתָהּ לֶחֶם שֶׁכֶל
ד 4	וְנִשְׁעַן עָלֶיהָ וְלֹא יִמוּט
	וְתוֹפֵשׁ תּוֹרָה יְדִירִכְנָה:
	וְכִאֲשֶׁת נְעוּרִים תִּקְבְּלֶנּוּ:
	וְיָמִי תְבוּנָה תִשְׁקֶנּוּ:
	וְכִהָּ יִבְטַח וְלֹא יִבוֹשׁ:

- ה 5 וְרוֹמְמָתָהּ מִרְעָהּ
ו 6 שְׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה יִמָּצָא
ז 7 לֹא יִדְרִיכֶנָּה מְתִי שָׂוָא
ח 8 רְחוּקָה הִיא מִלְּצִים
ט 9 לֹא נֶאֱתָתָה תְּהִלָּה בְּפִי רָשָׁע כִּי לֹא מֵאֵל נִחְלָקָה לוֹ
י 10 בְּפֶה חָכָם תֵּאמַר תְּהִלָּה וּמִשָּׁל בָּהּ יִלְמְדָנָהּ

1. החכמה ותלמידה, יד כג — יה י

כג-כו. מאושר הוא העוסק בחכמה ומתבונן בדרכיה, ההולך אחריה ושומר לה בביתה

[כג] פ"א, ו לט, ג מא. — יהגה י: τελευτήσῃ (ימות), שיבוש מן: μελετήσει (יהגה, כמו בכ"י זעיריים). — ישעה יחשוב ויעסוק (שמות ה ט, תה' קיט קיז).
[כד] השם את לבו להבין דרכיה. — על אל (יו כג, חגיאה ז, איוב א ט). — ובתבונתיה שיבוש מן פכ"ג ת': ובנתיבותיה (ט); י: ἀποκαρῦφους (ובנסתרותיה), שיבוש מן: ἀτρεα- ποῖς (נתיבותיה, איוב כד יג בתה"ש).

[כה] וכשידע את דרכיה ונתיבותיה יצא אחריה כדי להשיג אותה. — בחקר ב' של תואר הפעל (כמו "בחפזון" יצאת, דב' יו ג): יוצא וחוקר אותה. ואולי צריך לנקד: בְּחָקֶר, ב' התכונה, כמו חוקר, בתור חוקר (הש': בטמא, דב' כו יד, בחזק, יש' מ י, ועוד), וכעין זה י, ט: בְּחָקֶר. — וכל ט: וְצֵל, י: וּבְמִבּוֹאֶיהָ. — מבואיה המקומות שהיא נכנסת בהם לביתה, כניסותיה (יח' כו י, מש' ח ג). — ירצד יארוּב (י, ט, תה' סח יז וברש"י שם).

[כו] התלמיד הלך אחרי החכמה עד שנכנסה לביתה, ומרוב חשקו בה הוא עומד בחוץ ומביט בעד חלון ביתה, כדי שיראה את פניה, ומקשיב על פתחה כדי שישמע את קולה. — בעד מביט מן החוץ פנימה (בר' כו ח) כמו האוהב העומד בחוץ ומשתוקק לאהובתו שבפנים הבית (שה"ש ב ט). — חלונה י: חֲלוֹנוֹתֶיהָ, ט: חֲלוֹנוֹת. — יצותת יקשיב (כמו בארמית). זהו אינו אמנם מן הנימוס (כא כה כו), אבל הוא עושה כל זאת מאהבתו הרבה לחכמה.

כז-ל. הוא קובע את דירתו אצל החכמה וחוסה בצלה

[כז] הוא אינו עוזב עוד את ביתה. — החונה באוהל, כמו שהולך ומפרש (ד יה). — יתריו מיתרי האוהל (איוב ד כא), או ק': יְתֻדָּיו (יְתֻדוֹתָיו, כמו ט, יש' לג כ, נד ב); י: יְתֵד. — בקירה כדי לחבר את דירתו לבית החכמה; י, ט: בְּקִירוֹתֶיהָ.

[כח] ונוטה וכ', חסר ב.ט. — שכן במשכן טוב, כמו שהולך ומפרש (דב' יב ה).

[כט] קנו דירה כמו של עוף (לו כח, איוב כט יח); י: בְּנִיּוֹ, שיבש קנו-בנו-בניו; ט: "אידוהי" (ידיו), שיבוש מן: "ילדוהי" (בניו, מן י). — בְּעֹפִיָּה כך מנוקד בכ"י, מפני הכתיב המלא: בְּעֹפִיָּה, כמו העוף (תה' קד יב); י: בְּחִסּוֹתָהּ, פירוש. — יתלונן ימצא לו מקום לינה ומשכן (תה' צא א, גם דג' ד ט יח).

[ל] וחוסה שופ' טיה, יש' דו, כה ד, גם קה' זיב. — ובמענותיה איוב לזח; י: ובקרה, אולי גרס: ובקרה, שנשתבש לו: ובחדרה—ובהדרה: ט החליף סדר הפעלים "וחוסה", "ישכן", ותרגם "וחוסה": "נהוא מטיל" (יטיל), שיבוש מן: "מטל" (חוסה בצל).

יה א. רק הצדיק ישיג את החכמה

[א] החכמה היא יראת יי ושמירת המצוות (איב כג), ולכן ישיג אותה רק הצדיק השומר תורה. — כי מלת הצעה (דיז); חסר ב.ס. — ותופש יר' ב.ח. כאן: סופר ולמדן, נרדף אל "ירא יי"; ט: ולומד, פירוש. — ידריכנה ישיגנה ברדפו אחריה (שופ' כ מג).

ביו. החכמה תקבלנו באהבה, ותעניק לו מטובותיה

[ב] וקדמתהו תבוא לקראתו לקבלנו באהבה (איוב ג יב); ט: ונקרבתהו, וגם החליף את סדר הפעלים. — נעורים שאהבתה היא גדולה מאד (יש' נדו ועוד).

[ג] לימוד החכמה נמשל לאכילה ושתייה (כד כג, מש' טה, יש' נה א). — תבונה הסופר כתב "תבואה", ומחק על ידי העברת הקולמוס, וכתב "תבונה" בצד הגליון. [ד] יבטח תה' כה ב ועוד.

[ה] ורוממתהו אבותו א. — מרעהו מרעיהו, מ"ר מן רעה (שמ"א ל כו, ובפירושנו; איוב מב י); ט: מכל רעיו, פירוש. — קהל שיבואו לשמוע חכמתו (כאיט, לח מג, מש' כד ז).

[ו] ישון ושמחה יש' נא ג, נוה; י: עטרת תפארת, חפשי על פי ולג, א.ט. — ימצא חסר בהרבה כ"י של י; ט: תמלאנו. — ושם על ידי החכמה יקנה לו האדם שם שלא יישכח לעולם (לז לא, לטיג"ד).

ז"י. הרשעים יתרחקו מהחכמה, ולא בפיהם תהלה כי אם בפי החכם

[ז] ידריכוה שב אל "ידריכנה" (פ"א). — מתי מקביל אל "ואנשי" בטור ב (תה' כו ד, איוב כב יח). — יראוה אין להם יכולת אפילו לראות את החכמה ומכל שכן להשיגה.

[ח] רחוקה דב' ל יא, קהלת ז כג. — מלצים י: מודון = מלצון, חפשי.

[ט] פסוק זה נשמט מתוך הכ"י והסופר כתב אותו ממעל לשורה. — נאתה יג ד. — תהלה תהילת יי. החכמה תלמד את האדם להתבונן במעשי יי ולהללו בעד נפלאותיו (לט יכ מז). אבל זה לא נאה לרשעים (תה' נ יו, יג, ב' ב"ק צא: "כיצד מברך? אין זה מברך אלא מנאץ"); ט: חקמה. — נחלקה לא נתנה לו מאת יי (ט, ז י); י: ἀπεστάλη (נשלחה), שיבוש מן διεστάλη (נחלקה).

[י] ולהפך התהילה נאה בפי החכם הישר (תה' לג א). — כפה חכם הפה שהוא חכם (מש' יא ט: בפה חנף); או ק': בפי חכם (ט), מקביל אל "בפי רשע" (פ"ט); י: כי בקחמה. — ומשל יי שהוא אדון החכמה ילמד את התהילה לחכם, כחלקו בחיים. אחרים מפרשים: החכם המושל בחכמה ילמד את התהילה לתלמידי החכמה, אבל זה לא נמשך יפה לפסוק הקודם.

יה 15 אל¹ תאמר מאל פשעי
יא 11 כי את אשר עשית לא עשית:
יב 12 פן תאמר הוא התקילני
כי אין צורך באנשי חכם:

- יג 13 רָעָה וְתַעֲבָה שָׁנָא יִי וְלֹא יֶאֱנָה לִירָאִיו:
- יד 14 אֱלֹהִים מִבְּרֵאשִׁית בָּרָא אָדָם וַיִּשְׁתַּהוּ בַיָּד חֹתְפוֹ וַיִּתְּנֵהוּ בַיָּד יִצְרוֹ: וְתִבּוֹנָה לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ:
- יה 15 אִם תַּחֲפִץ תִּשְׁמַר מִצְוָה יו אִם תֵּאֱמִין בּוֹ גַם אַתָּה תַחֲיָה: יז 16 מוֹצֵק לִפְנֵיךָ אִישׁ וּמָיִם יח 17 לִפְנֵי אָדָם חַיִּים וּמָוֹת
- יט 18 סִפְקָה חֲכָמַת יִי כ 19 עֵינֵי אֵל יִרְאוּ מַעֲשָׂיו כא 20 לֹא צוּה אֲנוּשׁ לַחֲטָא כב וְלֹא מֵרַחַם עַל עוֹשֶׂה שׂוֹא
- יג 16 אֵל תִּתְּאוּה תוֹאֵר נַעֲרֵי שׂוֹא ב 2 וְגַם אִם פָּרוּ אֵל תִּבְעֵ בָם ג 3 אֵל תֵּאֱמִין בְּחַיֵּיהֶם ד כִּי לֹא תִהְיֶה לָהֶם אַחֲרִית טוֹבָה: ה כִּי טוֹב אַחֲד עוֹשֶׂה רְצוֹן מֵאֲלֹף וּמוֹת עֲרִירֵי מִמִּי שָׁהִיוּ לוֹ בָּנִים רַבִּים . לָה וּמֵאַחֲרִית זָדוֹן: ו 4 מֵאַחֲד עֲרִירֵי יִירָא יִי תֵשֵׁב עִיר וּמִמִּשְׁפַּחַת בְּגָדִים תִּתְּחַרֵּב: ז 5 רַבּוֹת כָּאֵלָה רֵאתָה עֵינֵי ח 6 בְּעֶדֶת רְשָׁעִים יוֹקֶדֶת אִישׁ ט 7 אֲשֶׁר לֹא נָשָׂא לְנִסְיָכִי קָדָם
- וַעֲצָמוֹת כָּאֵלָה שָׁמְעָה אֲזִנִּי: וּבְגוֹי חֲנָף נִצְתָה חֲמָה: הַמּוֹרִים עוֹלָם בְּגִבּוֹרָתָם:

י 8 וְלֹא חָמַל עַל מְגֹרֵי לוֹט

הַמֵּת־עֲבָרִים בְּגִּאֲוָתָם:

יא 9 וְלֹא חָמַל עַל גֹּי חָרָם

הַנּוֹדְשִׁים בְּעֹנָם:

יב 10 בֵּן יֵשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי

הַנֶּאֱסָפִים בְּזֶדֶן לֶבָם:

יג 11 וְאֵף כִּי אֶחָד מִקְשָׁה עֶרְף

תִּמָּה זֶה אִם יִנָּקָה:

יד כִּי רַחֲמִים וְאֵף עִמּוֹ

וְנוֹשָׂא וְסוֹלַח וְעַל רָשָׁעִים יִגִּיהַ

רָגְזוֹ:

יה 12 כָּל־ב רַחֲמָיו בֵּן תּוֹכַחַתוֹ

אִישׁ כִּמְעַלְלָיו יִשְׁפֹּט:

יז 13 לֹא יִמְלֹט בְּגִזֹּל עוֹל

וְלֹא יִשְׁבִּית תַּאֲוֹת צְדִיק לְעוֹלָם:

יח 14 כָּל הָעוֹשֶׂה צְדָקָה יֵשׁ לוֹ שָׂכָר

וְכָל אָדָם כִּמְעַשָּׂיו יֵצֵא לְפָנָיו:

יט 15 יְיָ הִקְשָׁה אֶת לֵב פַּרְעֹה

אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ שִׁמְעַעְשָׂיו מְגוֹלִין

תַּחַת הַשָּׁמַיִם:

כ 16 רַחֲמָיו יֵרְאוּ לְכָל בְּרִיּוֹתָיו

וְאוֹרוֹ וְשִׁבְחוֹ חֶלֶק לְאָדָם:

כא 17 אֵל תֹּאמַר מֵאֵל נִסְתָּרָתִי

וּבִמְרוֹם מִי יוֹפְרָנִי:

כב כָּעַם כָּבֵד לֹא אֹדֵעַ

וּמֵה נַפְשִׁי בְקִצּוֹת רוּחוֹת כָּל

בְּנֵי אָדָם:

כג 18 הֵן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַי הַשָּׁמַיִם

וְתַהוֹם וְאֶרֶץ בְּרִדְתּוֹ עֲלֵיהֶם עֲמוּדִים בְּפָקְדוֹ

וּכְרָגָשׁוֹ:

כד 19 אֵף קִצְבֵי הָרִים וַיִּסּוּדֵי תִּבְל

בְּהִבִּיטוֹ אֲלֵיהֶם רָעַשׁ יָרַעְשׁוּ:

כה 20 גַּם עָלַי לֹא יֵשִׁים לֵב

וּבִדְרָכֵי מִי יִתְבּוֹנֵן:

כו 21 אִם חָטֵאתִי לֹא תִרְאֵנִי עֵין

אִז אִם אֶכְזָב בְּכָל סִתְר מִי יוֹדֵעַ:

כז 22 מַעֲשֶׂה צֶדֶק מִי יִגִּידֵנוּ

וְתִקּוֹת מָה כִּי אֶצּוֹק חוֹק:

כח 23 חֲסֵרֵי לֵב יִבְיִנוּ אֵלֶּה

וְגִבּוֹר פּוֹתָה יִחְשָׁב זֹאת:

2. על החטא ועונשו, יה יא – יו כז

פסקה זו עוסקת בשלשה עניינים של החטא: מקורו של החטא, יה יא-כב; ענשו של החטא, יו א-יט; ההשגחה הפרטית על מעשי בני אדם, יו כ-כו. כמה תוספות נכנסו לתוך הפסקה, מהן פסוקים שלמים, כמו יה יז כב, יו ד, וכנראה גם יו יז-יט; ומהן הרחבות וכפילות המאריכות ומרבות את הטורים של החרוזים, כמו יה יד, יו ה יד כב

יא-יג. אל תאמר שיי נטע את החטא בטבע האדם, כי הרי יי שונא את הרע, ואיך אפשר שהוא עשה אותו?

[יא] תאמר י מוסיף: כִּי, להציע את הדיבור הישר (יו כ, שמ"א יג יא ובפירושו). – מאל מקור פשעי הוא מאת יי שבראני עם הרע בלבי. – פשעי י: פשעתי, ס: פשעתי וְחָטָאתִי. – שונא החטא והרע (פי"ג, הש' חכמת שלמה יא כד: "ולא כוננת דבר לו שנאתהו"). – עשה י: עשית, שיבוש, ועוד יותר משובש בכ"י 307 של י: כִּי אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לֹא שָׁנָא. [יב] פֶּן = אֵל (יש' לויח, איוב לב יג, לויח: הש' ב' ערו': "השמר פֶּן ואל לא תעשה"). – הוא יי הכשילני, הביאני לידי תקלה וחטא (הש' יר' ו כא, יח' ג כ). – התקילני יג כז; י: הִתְעָנִי. – אין אין ליי צורך וחפץ ברשעים, ולמה יעשך לרשע? – באנשי י, ס: בְּאִישׁ. [יג] י, ס מקדימים: כָּל. – רעה מוסרית, חטא ופשע (פי"א); י משמיט: רעה ו'. – יאננה לא יזמן רעה וחטא ליראים, ואם חטאת האשם רק כך (שמות כא יג וברש"י שכ, תה' צא י, מש' יב כא); ס: יתננה, שיבוש; י: ἁγαστητόν (יֶאֱהָב), שיבוש מן: ἀπαντητόν (יֶאֱנָה).

ידיח. האדם הוא ביד יצרו ורצונו, והרשות בידו לבחור בטוב או ברע

[יד] אלהים כך ל: י, ס (ברוב נוסחיותיו): הוא. גרסתנו היא על פי הלשון בבר' א א ובסדר התבות הדומה לסדר של הזקנים בתרגום התורה ליוונית לפי סיפור רז"ל¹. – מבראשית על ש יש בכ"י אות ט, וקשה לעמוד על כוונתו (יא לב). אחרי תיבה זו יש בכ"י א עם נקודה עליה. כנראה התחיל הסופר לכתוב "אדם" לפני "ברא", ומחק את א על ידי הנקודה. – אדם ממעל לתיבה יש בכ"י כעין ה מחוקה, אולי רצה לומר: הָאָדָם. – חותפו אויבו (נ ה): "חתף" נרדף ל"צר", לב לא, מש' כג כה, איוב טיב). הצר או האויב הוא היצר הרע השוטן את האדם (הש' ב' סוכה נב א: "נקרא שונא" וכ'). – יצרו כאן במשמע סתמי, נטייתו הטבעית שאפשר לה להיות טובה או רעה, הכל לפי בחירת האדם, כמו שהוא מפרש בפסוקים הבאים (הקבל יז כו). טור ב חסר בי וט, והוא כפל או ג"א של טור ג, אפעלפי שהוא מנוסח בסגנון מליצי, כי תיאור היצר כחותף ואויב מתנגד לרעיון של בחירה חפשית שב"ס בא ללמדנו בפסקה זו.

[יה] תוכל להיות צדיק אם תרצה. – ותבונה נמשך אל טור א: תשמור מצוה ותבונה, אבל זהו נגד הסגנון של ב"ס עם התקבולת הקבועה שלו בין הטורים של החרות. גינצבורג (וכן ד. כהנא) מגיה: וְתָבִין, ג"א מן "ותאבה", מקביל אל "תחפץ"; י: וְאָמוּנָה, לעשות אמונה הוא רצונו, אבל זה מסרס את סדר התיבות, וגם אינו נמשך אל טור א. ואולי "ואמונה" של י הוא שיבוש מן: וְתָאֲמֵן, ומזה "תאמין" שבכפל הבא, כלומר אם תחפוץ תהיה נאמן, חזק ונכון, לעשות רצון יי (יש' ז ט, דה"ב כ כ). ס משמיט כל הטור. [יו] חסר ב', והוא תוספת והרחבה על פי חב' בד אגב "ואמונה" (י), או "ותאמן" (לפי הגהתנו).

¹ "אלהים ברא בראשית", ב' מגילה ט א ובמקבילות; הש' מ.צ.סגל, מבוא המקרא ח"ד, עמ' 928

[יז] מוצק = מוצג (יהו' זכג, שמ"ב יה כד); י: הציג, חפשי; ס: מנח ("שביקין"). – אש ומים שני הפכים, משל לטוב ורע (לג יו, ירו' חגיגה ב א: "שני שבילים אחד של אור ואחד של שלג" וכ'¹). – ידיך י, ס: ידך.
[יח] דב' ליה יט, יר' כא ח; ס: כי נתנו לבני אדם חיים ומות / ובחרו בחיים ופזבו את המות, על פי דב' שם.

יט"כב. יי בחמתו הגדולה יודע מראש את כל מעשי האדם, אבל לא הוא המביא את האדם לידי חטא

[יט] י, ס מקדימים: כי. – ספקה דיה, רבה וגדולה (לא יט נ, לט כג מה, מב מד, מל"א כ י). – אמיץ איוב ט ד. – וחווה מד ד.
[כ] מעשיו של האדם אם הם טובים או רעים; בי הטור: וציניו אל יראיו, שיבוש מן ע בהשמטת "מעשיו"; ס מחבר "כל" מסוף הפסוק הקודם: וכל ציניו יראו, וגם הוא משמיט "מעשיו". – והו' והוא. – יכיר בכ"י מוסיף: "צל" עם שתי נקודות למעלה ושתי נקודות למטה, והוא כפל טעות מן "כל" שמחק הסופר על ידי הנקודות. – מפעל ס: מחשבות; הש' יז יה יו.
[כא] אבל ידיעת יי מראש את מעשי האדם אינה מכריחה את האדם לחטוא; הש' מ' אבות ג ה: "הכל צפוי והרשות נתונה". – לא י: ולא, הקבל שמ"ב כד א. – לחטא י: להרשיע. – החלים הבריא וחיוק (מטיד, יש' לח יו). אך הרעיון של הטור אינו נמשך לעניין פסוקים אלו; י: ולא נתן רשות לאיש לחטא, ס: ולא אמר לבני בשר להרשיע. יש לשער שהגרסה המקורית היתה: ולא אשר איש לכזב, ומזה בע: אשר–חזק–החלים, איש לכזב–אנשי כזב; בי: אשר–הרשה–נתן רשות, לכזב–לחטא; ובס: אשר–אמר, לכזב–להרשיע.
[כב] בי חסר, והוא תוספת והרחבה של פכ"א, החלים–מרחם, אנשי כזב–עושה שוא, מגלה סוד. – ועל וכ', חסר בס.

א"ו. אל תשמח בבנים רבים אם הם רשעים, כי טוב צדיק אחד מאלף רשעים

קשה לראות את הקשר ההגיוני של פסוקים אלו לעניין של הפסקה, אולי באו לדוגמה על העונש של הרשעים.
[א] תתאוה דב' ה יח. – תואר יפי (טי), אל תחשק שיהיו לך בנים יפים אפילו אם אינם יראי שמים; ויותר טובה גרסת י, ס: לב, אל תתאוה לבנים רבים אם הם רשעים, כמו שמוכח מן פ"ב, פ"ה המדברים על מספרם הרב של הבנים ולא על יפים. – שוא יה ז. – בבני עולה שמ"ב ג לד, זי; הש' אחיקר הארמי: "בשגיא בנן לבבך אל יחדה" (ברוב בנים אל ישמח לבך, קאולי, עמ' 216)².
[ב] וגם חסר בי. – פרו כבר ילדו בנים ובני בנים. – תבע תבוע, תשמח בארמית (י, ס, יד ד). – אם אין ס: כי אין.
[ג] תאמין, תבטח ס מחליף סדר הפעלים. – בחייהם שיחיו ולא ימותו (דב' כח סו, איוב כד כב). – בעקבותם בסופם (תה' פט נב, ורש"י שם; ב' סוטה מט ב: "בעקבות משיחא", ורש"י שם), וכמו שמפרש בפסוק הבא, והוא מליצה מן עקב של רגל, סופו של הגוף (הש'

¹ הש' חנוך ב יא סה: "ואראה שתי דרכים אור וחושך, ואמר אליו זו טובה לך וזו רעה".

² והש' ר"ש הנגיד, בן קהלת (מהדורת ששון, עמ' רנט, סי' כ): "אישים בהבלם ילדו בנים / לריק ויגילו בעת ירבון. אלו יבינון את ימות עולם / לא טפחו בנים ולא רבון". ע' נ.אלוני, תרביץ, שנה יז, עמ' 76.

ת' אונקלוס בר' ג'יה). י: במקומם, שיבוש. ס מחבר טור זה לפסוק הבא, ומשמיט "בעקבותם", "לא": ואל תאמין כי תהיה להם אחרית טובה.

[ד] חסר ב', והוא תוספת של ביאור ל"בעקבותם". כ"י ס' של י מוסיף בגליון: כי תאנח באבל לפני זמנו / ופתאום ינדע אבדנם.

[ה] אחר בן אחד צדיק. — עושה רצון רצונו של יי (תה' קג כא, מ' אבות ה כ); חסר ב' בכל כ"י, חוץ מן כ"י ס' שגורס: כי טוב אחד צדיק עושה רצון יי מרבבות רשעים, ז: כי טוב אחד ירא אלהים מאלף בנים רשעים. — מאלף קה' זכח. — לה בכ"י נמחקה רק אות אחת, אבל ק': בצנלה, כמו ס. ב' חסר "ממי ... לה ו-", בס חסר "ומאחרית זדון". הטורים בע הם ארוכים יותר מדי, והלשון בטור ב היא פרוזאית ומאוחרת. הגרסה המקורית היתה בודאי כמו י: כי טוב אחד מאלף / ומות ערירי מאחרית זדון, "עושה רצון" הוא פירוש ל"אחד" (הצורה המקורית של פירוש זה היתה כמו בכ"י ס': צדיק עושה רצון יי, ורק חלק ממנו נכנס לתוך ע), "ממי ... בעולה" הוא פירוש ל"מאחרית זדון". — ומאחרית אחריתו של אדם היינו בנים, כמו שמפרש בתוספת שבע (כה י, תה' קט יג); הש' חכמת שלמה ג'ו-ד א: "ובני מנאפים לא יגדלו ... כי דור רשע מרה אחריתו, טוב מזה שכל בצדקה".

[ו] י, ס מקדימים: פי. — ערירי חסר ב' וס, והוא כפל מן הפסוק הקודם. לדעת ד. כהנא הוא מקורי ומוסב על אברהם (בר' יב ב) בניגוד לאנשי סדום (פ"י), אבל אי אפשר שמן ערירי תשב עיר, ואברהם לא היה ערירי בסופו. — ירא יי י: מבין, כלומר חכם וצדיק, מקורי; הש' ילינק, בית המדרש ח"ה, עמ' 206, 135: "וכן אמר בן סירה באחד מגין תשב עיר", "מגין" שיבוש מן "מבין", ובכ"י אדלר הגרסה שם: "שכך אמר בן סירה באחד מבין תתישב העיר", וכ' (מ. היגר, מסכתות זעירות, עמ' 10). — תשב תתישב (י, והגרסה הנ"ל, וכן בס' מעשיות לר"נ (תרנ"ב, עמ' 12): "וכן אמר בראש אחד תתישב עיר", כלומר תימלא תושבים. — תשב עיר ס: תמלא כל העיר, הרחבה. — וממשפחת י: ומשפחת, שיבוש; ס: ומתמון אנשי צנל. — מאחד, וממשפחת מ' האמצעי, על ידי אחד, על ידי משפחה.

ז"ג. הנסיון של העבר הורנו שחמת יי השמידה עדות וגוים של רשעים, ומכל שכן שתשמיד רשע אחד

[ז] רבות מ"ר נקבה של סתמיות: הרבה (איוב יו ב). — כאלה ס: מאלה, שיבוש מטור ב. — ראתה, שמעה איוב כט יא. — ועצמות כך מנוקד בכ"י, והוא נרדף אל "רבות" (שמות א ט, דב' ז א). — כאלה (השני) שיבוש מן טור א, ק': מאלה (י, ס).

[ח] בערת אולי הכוונה לעדת קרח (תה' קו יח, במ' יז לה), אפעלפי שבא כאן לפני נסיכי קדם ומגורי לוט, כי גם השמדת עמי כנען באה כאן לפני השמדת דור המדבר. — יוקדת, חנף יש' סה ה, יו. — נצתה ס: שולטת (דנ' ג כז).

[ט] אשר חסר ב', ס. — לנסיכי שרים בני אלהים בדור המבול (בר' ו ד); י: לנפילי, פירוש על פי בר' שם. — המורים קשה, י: המורדים, ואם כן צריך לגרוס: מעולם, מקביל אל "קדם" בטור א, על פי בר' שם; ס: הממלאים; שכטר מציע: הרודים, המושלים בתבל (מדג גל'). — עולם את התבל, או ק': מעולם; חסר ב'. — בגבורתם בר' שם: הגבורים.

[י] ולא י: לא, וכן בפסוק הבא. בכ"י של ע בא כאן ע עם נקודה מלמעלה. הסופר התחיל לכתוב "על" לפני "חמל", ומחק על ידי הנקודה. — מגורי כך מנוקד בכ"י, והוא כמו מגורי, מקום ישיבתו של לוט, ובהעברה: תושבי המקום (איוב יח ט); ס: גרי עיר, פירוש. — המתעברים יג ט, אבל כאן פעל יוצא: המכעיסים (מש' כ ב). או פירושו: המתגאים בגאותם,

וכן מצינו "עברה" נרדף ל"גאווה" (יש' יו). ט: המְרַשִּׁיעִים, פִּירוּשׁ; י: אֲשֶׁר תַּעֲב, אולי גרס: הַמְתַּעֲבִים, רמז לבר' יט ה. — כגאותם של אנשי סדום (יח' יו מט).

[יא] גוי חרם עמי כנען (מוי, יש' לד ה). — הנודשים ק': הַנְּדוּשִׁים, שיהושע ואנשיו דשן ורמסוס (יהו' י כד, יש' כה י, מיכה ד יג, חב' ג יב); י: הַגִּרָּשִׁים, או: הַמְגִרָּשִׁים; ט: וְגִזְרֵי צִלְיָהֶם לְאָבֶד. — בעונם בר' יה יו. כ"י סי' של י מוסיף בגליון: כָּל אֱלֹהֵי צִפְּרָה לְגוֹיִם קָשִׁי לֵב / וְצֵל רֵב קְדוּשָׁיו לֹא נָחָם, תוספת לפי"א.

[יב] דור המדבר (מוי יד, במ' יא כא). — כן י: וְכֵן; ט: בָּצַת הָהֵיא, כלומר כמו הפסוק הקודם. — הנאכפים שגועו ברשעתם (ח ט); י: ט: שֶׁנֶּקְבְּצוּ, פירוש מוטעה. — בזרון לבם י: בְּקָשִׁי לָבָם, ט: בְּתִלְוֹנֹתָם, פירוש על פי במ' יד כז. 55, 70, 106, 248 מוסיפים: מְיֻסָּר מִרְחָם מִכָּה מִרְפָּא / י: בְּרִחְמִים וּמוֹסָר נֹצֵר, תוספת לומר שהעונש על ישראל היה מאהבה (מש' ג יב), ולא כעונש שבא על הגוים (פ"ט-יא).

[יג] ואם עמים שלמים נענשו בעוונם, מכל שכן שחוטא אחד ייענש. — תמה פלא, דבר שלא ישוער שזה האחד יינקה מעונש. הש' במשמע זה בקושיות התוספות בגמרא, והקריאה "אתמהה" במדרשיה, גם במשמע של פלא ונס להלן (מג כט, מח יז, לו ה גל'); ואולי יש לנקד כציווי: תִּמְהָה, כמו במשנאית: "תמה על עצמך" (ב' פסחים כח א ועוד).

ידידיו. אמנם יי הוא רחום, אבל הוא גם קנא, והוא שופט את האדם לפי מעשיו

[יד] ונושא וכ', מפרש את הקודם: הוא נושא וסולח ברחמים לצדיקים ומתנהג באף ורוגז לרשעים. — ונושא וסולח י: נָשִׂיא סְלִיחוֹת, ט: וּמִרְכָּבָה לְסִלָּח (יש' נה ו), ובתפלת שמונה עשרה: "חנן המרבה לסלוח", אולי שיבש ט: ונושא-ושגיא. — ועל רשעים חסר ב', ט. — יגיה יזריח (שמ"ב כב כט), ואין לו מובן כאן; ק': גִּיּוֹת (ה ט, כ"י ג); י: וְשׁוֹפֵף רִגְזוֹ, הש' "שפך זעם" (תה' סט כה); ט: וְגַם פּוֹקֵד צְוֹנוֹת, מן הפסוק הבא (ט). גרסת ע נתרחבה על פי ה ט; נראה שהגרסה המקורית היתה: נושא וסולח וְשׁוֹפֵף רִגְזוֹ, נרדף אל טור א, שיי הוא בעל רחמים ובעל אף.

[יה] ממשיך את הרעיון של הפסוק הקודם. — כן כן רבה תוכחתו; י: כֵּן גַּם רֵב תּוֹכַחְתּוֹ, ט: כֵּן גַּם פּוֹקֵד צְוֹנוֹת (מן שמות לד ז). — ישפט ישיב לו את גמולו, כמו שהולך ומפרש בפסוק הבא.

[יו] לא בכ"י: אל, שמחק הסופר על ידי שלוש נקודות למעלה, וכתב בצד הגל': לא. ט: לא יִמְלֹט עָנָל וְגוֹזֵל. — תאות חשקו של הצדיק לאושר והצלחה (מש' י כד, יא כג, תה' קיב י); ט: תִּקְנֹת, וכן כנראה י (ὑπομονὴ, מד יג). — לעולם חסר ב', וכנראה הוא תוספת.

יזיט. יי משלם לאיש כמעשהו, ורחמיו על כל מעשיו

[יז] טור א ב': כָּל צָדִיקָה יַעֲשֶׂה לָּהּ מְקוֹם, השמיט "העושה", וגרס: יש-יעש, לו-לה, שכר-כשר-אשר, שפירש כמו "אתר" בארמית. — יצא שכרו ילך לפניו (תה' פה יד); י: ט: יִמְצָא, יותר מקורי. הפסוק מנוסח בסגנון מאוחר, וכנראה הוא כולו תוספת והרחבה לפי"ב ופי"הב. [יח-יט] חסר ב', חוץ מן 248, 106, והוא תוספת.

[יח] הקשה שמות זג. — לא הסופר כתב תיבה זו פעמיים, ומחק את הראשונה על ידי העברת הקולמוס. — ידעו פרעה לא ידע את יי (שמות ה ב). — שמעשיו אפעלפי שמעשיו יי מגולים ונראים לכל ברואיו; 248, 106, ט: שִׁינְגְּלוּ מַעֲשָׂיו, כדי שינְגְּלוּ מעשיו (שמות ז ה,

יד ד). הלשון היא מגובבת ומאוחרת. כל הפסוק הוא תוספת אגב "מקשה ערף" (פי"ג), כדי להכניס את פרעה ברשימת הרשעים שנענשו על ידי יי (פ"ט-יב).
 [יט] בריותיו כל הברואים יודעים את רחמי יי (תה' קמה ט); כ"י של י: בְּרִיָּאתוֹ. – וּשְׁבַחוּ אֵבֶל רֶק הָאָדָם מְכִיר אֶת אֹרֹו וְתַהֲלִתוֹ שֶׁל יי, קשה; כ"י של י: וְחֶשֶׁךְ, ק': וְחֶשְׁכוֹ (ט), כלומר רק האדם יודע להכדיל בין אור לחשך, בין טוב לרע. ואולי "חלק" פירושו: ברא (לא כב, יש' מה ז). פסוק זה אינו מעניין הפסקה, והוא תוספת אגב "רחמים", "רחמיו" (פי"ד, פי"ה).

כ"ז. טענה נגד השגחה על מעשי האדם הפרטי

[כ"כא] הובא אצל רס"ג (הרכבי שם)¹.

[כ] עוד טענה של החוטא: איך יזכרני יי בין רבי רבבות ברואיו? ואיך ישים לב למעשיה של בריה שפלה כמוני? ולדעת רס"ג הכוונה שאסור לאדם לבזות את עצמו יותר מדי: "אזהרתו שלא יבזה האדם את עצמו, ולא ישלול ממנו יכולת, ולא יחטא ויאמר מי אני? ואיך יזכרני יי ויחשבני בין כל אלה הברואים?" – תאמר י, ס מוסיפים: "כִּי", ההצעה (יה יא). – נסתרתני כלומר: לא יראני (יש' מ כז, עמוס ט ג). – וּבְמָרוֹם י: וּמָרוֹם, ס: וּבְמָרוֹם הַשָּׁמַיִם, הרחבה. – יזכרני כג לא.

[כא] כבר רב (במ' כ כ). – וּמָה י: כִּי מָה, ס: אוּ מָה, רס"ג: אוּ מִי. – בקצות בכללותם של הרוחות, בכל הרוחות הרבות הנמצאות בהקף של הקצות (מל"א יב לא, יג לג: מקצות העם, מכל חלקי העם; מל"ב יז לב, שופ' יח ב, בר' מז ב). ס: בְּתוֹךְ, פירוש. בי הטור: כִּי מָה נִפְשִׁי בְּבְרִיָּאתָ בְּלִי מִדָּה, גרס: בקצות רוחות – בְּקִנְיָן רְחוֹת (או: רְחוֹת), קנין = בריאה (תה' קד (קג) כד, בתה"ש; הש' בר' יד יט ועוד). – רוחות במ' כז יו. – כל בני אדם חסר בי ורס"ג, והוא תוספת המאריכה את הטור, אגב במ' שם.

[כב] תיאור של גבורותיו ונוראותיו של יי, ואם כן איך ישים לב לבן אדם אחד וחטאיו? – השמים (השני), י: שָׁמַי אֵל (פעמיים "שמי" כמו תה' סח לד), תוספת. – וְתַהוֹם י: תַּהוֹם. – ברדתו עליהם עמודים חסר בי. – ברדתו ס: בְּהִגָּלוֹתוֹ, חפשי. – עֲמוּדִים כך מנוקד בכ"י, והוא כתיב: עמודים, קרי: עומדים. ס כמו קרי, כלומר קיימים, אבל זה נגד משמעות הפסוק שבא לתאר את פחד הבריאה מפני יי, כמו בפסוק הבא. נראה שהוא שיבוש מן: מוֹעֲדִים או: יַמְעָדוֹ, ימוטו ויפלו. – בַּפְּקָדוֹ וּכְרָגָשׁוֹ חֶסֶר בִּס. – וּכְרָגָשׁוֹ י: יְרָגָשׁוֹ. ברור שהטור הוא משובש ומורחב. ועוד "ברדתו עליהם" הוא קשה. אי אפשר לפרש על השמים כי הרי יי תמיד בשמים, ולא על התהום, כי לא מצאנו בשום מקום שיי יורד אל התהום, אלא רק אל הארץ (שמות יט כ, שמ"ב כב י). נראה שהגרסה המקורית היתה: הֵן הַשָּׁמַיִם וְתַהוֹם וְאָרֶץ / בַּפְּקָדוֹ עָלֵיהֶם יְרָגָשׁוֹ (או: יְרָגָזוּ, שמ"ב כב ח), "ושמי השמים" תוספת על פי דב' יד, מל"א ח כו, "עמודים" הוא ג"א ל"ויסודי" בפסוק הבא, ומעיקרו: עֲמוּדִי; "עליהם" נסתרס מקומו, ואז הוסיפו "ברדתו" על פי שמ"ב כב י. "בפקדו עליהם" (בגרסתנו המתוקנת) מקביל אל "בהביטו אליהם" בפסוק הבא (יר' יא כב, ועוד). והש' צוואות בני יעקב, לוי ג ט: "ובהביט יי אלינו כלנו רועדים והשמים והארץ ותהום ירעדו מפני גאוותו".

[כג] 248 מקדים: כָּל הָעוֹלָם הָיָה וְנִהְיָה כְּרָצוֹנוֹ. – אִף חֶסֶר בִּס. – קֶצְבִּי יוֹנָה ב ז; חֶסֶר בִּי. – וִיסוּדִי שמ"ב כב יו. – בַּהֲבִיטוֹ תַּה' קד לב; ס: בְּהִרְאֹתוֹ עָלֵיהֶם, חפשי. – רַעַשׁ י: רַעַשׁ, ברעש; בִּס חֶסֶר.

¹ הש' קובץ רס"ג, עמ' קטורקטו

[כד] גם כאן פירושו כמו מלת הניגוד: אבל (תה' צה ט, קכט ב, קה' היח, נחמ' ו ה; וכן: אף, תה' מדי, נח ג). — עלי אלי (פכ"ח, יד כד). — מי בודאי לא יי הגדול והנורא. [כה] חטאתי איוב יידה. — לא תראני כג כח-ל. — אכזב אכחש בחוק יי (פכ"ו), כלומר אעבור על מצוותיו. — בכל סתר באיזה מקום נסתר. — יורע בכ"י: מדע, שיבוש. בי הפסוק: וסַעֲרָה אֲשֶׁר לֹא יֵרָאֶה אָדָם / וְרַב מַעֲשָׂיו בְּמִסְתָּרִים, ממשיך לתאר את גבורות יי, אך הגרסה של י אינה בטוחה.

[כו] בט חסר. — מעשה הסופר כתב: מה, ומחק וכתב ממעל לשורה: מעשה; י: מַעֲשִׂי. — צדק אולי ק' בכ"י: צִדְקִי, כלומר מי יגיד ליי שעשיתי צדק. — ותקוה איזו תקוה יש לי שאקבל שכר (ז יד). — מה סומך (לא מח, יר' ח ט). — אצוק ק': אצור, ק נשתבש מן "חוק", אם אשמור חוק יי; י: יִרְחֵק (מיכה ז יא).

[כז] תשובת ב"ס לדברי החוטא: אלו הם דברי חסר לב ופתי שאין לו שכל להבין את היחס המיוחד של הבורא לבן אדם שנברא בצלם אלהים, כמו שהולך ומפרש בפסקה הבאה (תה' צד ח-י). — חסרי, יבינו י: חֲסֵר, יָבִין, כמו בטור ב. — יבינו נרדף אל "יחשב". — וגב'ר כך בכ"י. — פותה פתי (לא י, מש' כיט, איוב ה ב); ט: קָשַׁע, פירוש; י מוסיף: וְשׁוֹגָה, תירגום כפול. — זאת ט: כֵּן, או: כְּאַלֶּה, י: אֲנֹלֶת, שיבוש מן: "אלה", חילוף ת' זאת. 70, 106, 248 מוסיפים: נַחְקִירַת הַכֹּל בְּאַחֲרִיתָּי, רמז ליום הדין הגדול.

יו 16 שְׁמַעוּ אֵלַי וְקָחוּ שְׁכָלִי כח 24

כט 25 אֲבִיעָה בְּמִשְׁקַל רוּחִי

וְעַל דְּבָרֵי שְׁיִמּוֹ לֵב:

וּבְהִצָּנֶה אֲחֻהָ דַּעִי:

ל 26 כְּבָרָא אֵל מַעֲשָׂיו מֵרֵאשׁ

לא 27 תִּכְנֶן לְעוֹלָם מַעֲשֵׂיהֶם

לב לא יִרְעֵבוּ וְלֹא יִיגְעוּ

לג 28 אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ לֹא יִצְרוּ

עַל חַיֵּיהֶם וְחִלְקָם² חֲלִקֵיהֶם:

וּמִמִּשְׁלָתָם לְדוֹרוֹתָם:

וְלֹא יַחְדְּלוּ מֵעֲבוֹדָתָם:

וְלְעוֹלָם לֹא יִמְרוּ פִּיו:

לד 29 וְאַחֲרֵי הַבַּיִת לְאַרְצָא יִי

לה 30 נִפְשׁ כָּל חַי מִלֵּא פָנֶיהָ

וַיִּמְלֹאנָה בְּטוֹבוֹ:

וְאַלֶּיהָ תִּשׁוּבָתָם:

א 17 יִי בָרָא אָדָם מִן הָאֲדָמָה

ב 2 יָמֵי מִסְפָּר וְעֵת נָתַן לָהֶם

ג 3 כְּמוֹתָם הִלְבִּישָׁם עוֹ

וְהַשֵּׁב יִשְׁיִבְנוּ אֵלֶיהָ:

וַיִּמְשִׁילֵם בְּכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ:

וּבְצִלְמוֹ עָשָׂה אוֹתָם:

² כאן נגמר כ"י א. מכאן עד ל'יא תרגום בעיקר מן י

¹ כ"י א ד"ו ע"ב שורה 27

- ד 4 וַיִּתֵּן פִּחְדָם עַל כָּל בָּשָׂר
וְלִרְדוֹת בְּחַיָּה וְעוֹף:
ה 6 יֵצֵר וְלִשׁוֹן וְעֵינַיִם וְאָזְנִים
ו 7 דַּעַת תְּבוּנָה מִלֵּא אוֹתָם
ז 8 שֵׁם עֵינֹו עַל לִבָּם
ח 9 וַיִּסְפְּרוּ גְדֻלַּת מַעֲשָׂיו
ט 11 שֵׁם לְפָנֵיהֶם דַּעַת
י 12 בְּרִית עוֹלָם הֵקִים אֹתָם
יא 13 גְּדַל כְּבוֹדוֹ רָאוּ עֵינֵיהֶם
יב 14 וַיֹּאמֶר לָהֶם הַשֹּׁמְרוּ מִכָּל שֹׁקֵר
יג 15 דִּרְכֵיהֶם לְפָנָיו תָּמִיד
יד 17 לְכָל גּוֹי הֵקִים שֹׁר
יה 19 כָּל מַעֲשֵׂיהֶם כַּשֶּׁמֶשׁ לְפָנָיו
יז 20 לֹא יִסְתָּרוּ עֲוֹנוֹתֵיהֶם מִמֶּנּוּ
יח 22 צְדָקָת אִישׁ כַּחוֹתָם עִמּוֹ
יח 23 אַחֲרֵי יָקוּם וַיִּשְׁלַם לָהֶם
וְלִרְדוֹת בְּחַיָּה וְעוֹף:
וְלִב לְהַבִּין נָתַן לָהֶם:
טוֹב וָרַע הוֹרָה אוֹתָם:
לְהִירְאוֹת גְּדֻלַּת מַעֲשָׂיו:
וְשֵׁם קָדְשׁוֹ יַהֲלִילוּ: 10
וְתוֹרַת חַיִּים הִנְחִילָם:
וּמִשְׁפָּטָיו הוֹדִיעָם:
וְהוֹד קוֹלוֹ שָׁמְעָה אָזְנָם:
וַיִּצְוֶם אִישׁ עַל רַעְהוֹ:
לֹא יִסְתָּרוּ מִנֶּגֶד עֵינָיו:
וְחֶלֶק יִי יִשְׂרָאֵל הוּא:
וְעֵינָיו תָּמִיד עַל דִּרְכֵיהֶם:
וְכָל חַטְאוֹתֵיהֶם לְפָנָיו יִי:
וְחֶסֶד אָדָם כַּאֲשֶׁר יֵצֵר:
וּגְמוּלָם בְּרֹאשׁם יָשִׁיב:

3. תכלית הבריאה היא שמירת המצוות, י"ז כח—י"ז יח

בפסוקה זו משיב בן סירא בפרוטרוט על הטענה נגד השגחה על מעשי האדם הפרטי (פ"כ-כז). כל תכלית בריאת העולם היא שמירת התורה, וביחוד זוהי תכלית בריאת האדם שנברא בצלם אלהים וקיבל את התורה ונכנס בברית עולם עם יי, ואיך אפשר לומר שיי לא ישים לבו למעשיו של האדם ולא ישלם לו כגמולו?

כח-כט. פתיחה חגיגית לפסוקה מפני חשיבותה (לא לח): קריאה לשמוע את דברי החכם

[כח] נמשך לפסוק הקודם: אתם תלמידי החכמה, אל תהיו חסרי לב ופתאים, אלא שמעו לדברי לקחי. י מקדים: בְּנִי, וגורס ביחיד: שָׁמַע, וְקַח, שִׁים לְבָךְ. — שמעו ג א, ו כה, ועוד, מ' א ח, כב יז, ועוד. — וקחו ח ג. — ועל פכ"ד: ט: ולקל. — לב ט: לְבָכֶם.
[כט] אביעה נ מ, לח מה, לט י יב, י יג, מ' א כג. הרוח הוא כעין דבר נוזל ושוטף ונובע

(יש' ל כח, מדג, ועוד), אבל יש לרוח גם משקל (איוב כח כה), והכוונה: דברי רוחי יהיו שקולים כמו במאזנים (כא כז, כח כט). י: אַגְלָה, חפשי (לח מה, לטיב, מגב), או גרס: אופיִיעָה; ט: אַמַר. — רוחי י: מוסר, אולי גרס: לָקַח (לקחי). — ובהצנע בזהירות ומתינות, ולא בפריצות ובלא מידה, מקביל אל "במשקל", וכן י: בְּדִיוֹק (לבד, מיכה ו ח). הפעל "צנע" פירושו העיקרי הוא: היה שמור, ובהפעיל "הצניע": גנז וטמן. בסורית "צנע": היה מכוסה, היה ערום ורמאי, אבל בעברית במובן טוב: "צנוע", אדם השומר את עצמו, הכובש את עצמו, אדם זהיר ומתון (לא לו, מבי, יט כא, מש' יא ב), הפך מן פרוץ, הפורץ את גדר המוסר והחוק (ב' כתובות ג ב, קדו' עא א). ומזה כאן "בהצנע", בזהירות, במידה ובמשקל. ט: וּבְחֶכְמָה, חפשי. — אחוזה אגיד ואודיע (איוב לב ו יז). — דעי י: דַּע; ט: לָקַח.

ל-לג. בריאת העולם וקביעת תפקידם של צבאות שמים וארץ

[ל] **כברא י:** ἐν ἀρχῇ (כשפוט), שיבוש מן: ἐν ἀρχῇ (כברוא). — מראש מעשי הבריאה הראשונים, והם השמים והארץ, הימים והצמחים ומאורות השמים (בר' א א-יח). — על ביחד עם (שמות יב ח, ועוד). ויותר טוב לגרוס: עָם (ט), שנשתבש בי: וּמִ, כלומר ביחד עם החיים שנתן להם כשבראם, חלק להם גם את חלקם ותפקידם בתבל. — חייהם קצת קשה, אבל מתוך זיווג הצלצול של ח משולש נראה מקורי: י: וּמַעֲשֻׂתָם, אבל זה כפל של טור א; ט: עָם בְּרִיאָתָם, אגב "כברא". כאן נגמרו השרידים של כ"י א של ע, ומכאן עד ליא מתורגם בעיקר מן י. — חלקיהם ט: חֲקֻתָם, שיבוש.

[לא] **תכן תיקן וכוונן את עבודתם ותפקידם, או פירושו:** שקל ומדד את מעשיהם (מב ל, יש' מ יב יג, איוב כח כה); י: קָשַׁט, חפשי; ט: וַיִּתֵּן, שיבוש. — לעולם ט: צַד לְאַחֲרִית, אולי פירוש לומר שיעמדו רק עד אחרית הימים של העולם הזה. — מעשיהם כך כ"י סי' של י, 253, ל, ט: שֶׁאֵר כ"י של י: מַעֲשֵׂהוּ. — וממשלתם מגז, בר' א יו. — לדורותם ט: לְדוֹרוֹת עוֹלָם. [לב] בפסוק זה ובהבא הוא מדבר על מאורות השמים: הם עושים את חובתם בלי לאות ועיפות ובלי הרף. — ירעבו ט מוסיף: וְלֹא יִצְמָאוּ וְלֹא יִיָּצְפוּ (יש' מ י, מ לא). ואולי יש בס הרכב של שתי גרסות, ובי צריך לגרוס: ἐπρόνεσαν, ייעפו, ת' ἐπεύνασαν, ירעבו. — יחדלו מעבודתם ט: יִחַסְרוּ מַגְבוֹרָתָם.

[לג] **יצרו ט: יִשְׁנָאוּ, חפשי.** — ימרו ט: יִצְבְּרוּ. הפעלים בשני פסוקים אלו הם עבר בי, והווה בט, ובפנים נתרגמו בעתיד לפי דרישת הסגנון העברי. — פיו ט: דָּבָרוּ, הם אינם עוברים את מצוות יי אשר ציום (לט מג, תה' קמח ו), הש' ספרי דב' לא א: "שמא שנו את מדתם או שמא גלגל חמה אינו עולה מן המזרח", וכ'.

לד-לה. בריאת בעלי חיים על הארץ

[לד] **ואחר ט: אַחֲרֵי.** — הביט באהבה, כמו "ראה" (אז, הקבל תה' קד לב). — יי בט חסר. כך סדר התיבות בכ"י 248. — וימלאנה מילא אותה בבעלי חיים, כמו שהולך ומפרש (תה' קד כד). י סובל גם תירגום: וַיִּשְׁבִּיעֶנָּה (תה' קד כח), והכוונה לבריאת הצמחים (בר' א יא יב), אפעלפי שבריא אתם קדמה לבריאת המאורות, וכך ט: וַיִּבְרָכֶנָּה בְּכָל תְּבוּאוֹתֶיהָ. [לה] **מלא כך ט, גרסת י היא מסופקת.** — תשובתם כשימותו, כמו שהולך ומפרש; ט חפשי: וַיִּכְנַס לְתוֹכָהּ כָּל מַעֲשֵׂיהֶם, כלומר לתוך הקבר.

יז א-ד . בריאת האדם בצלם אלהים להיות מושל בארץ ובברואיה

[א] אדם בר' בז. — והשב כך ס; י: ושוב. — ישיבנו מביד, בר' ג יט.
 [ב] חיי האדם הם קצרים ולזמן מוגבל. — ימי מספר לגט, לזכט, מא יז. — ועת חסר
 בס. — נתן ס: חלק. — להם ס מוסיף: למצן יקומו, רמז לתחית המתים. — וימשילם בר'
 אכח, תה' ח ז. — בכל אשר עליה כך 106,70; בשאר כ"י של י: באשר עליה; ס: בקל דבר.
 [ג] כמוהם כך י, שיבוש מן: פמוהו, כמו יי כביכול עצמו, מקביל אל "ובצלמו", כדי שיהיה
 להם כוח למשול בעולם; ס: בקממתו. — הלבישם יש' נא ט, נב א. — ובצלמו העוז של
 האדם וכוח ממשלתו בתבל הם מפני שנברא בצלם אלהים; ס: ויכסם פחד, מן הפסוק הבא.
 [ד] פחרם כך ס; י: פחדו (בר' טב, אכח). — ולרדות חסר בס. 248,70 מוסיפים (5):
 לקחו מאת יי שמוש חמשת פחות / וששי שכל נתן להם חלק / והשביעי הדבר פותר פחותיו,
 כלומר בני אדם קיבלו מאת יי את חמשת החושים, וחוש ששי הוא השכל, וחוש שביעי
 הוא הדבר, או המימרא (הלוגוס), שעל ידיו אנו מבינים את כוחותיו ומעשיו של יי, תוספת
 נוצרית לפי שיטתם של הסטואיים. והש' חנוך ב יא נח¹, גם התוספת בצוואות בני יעקב,
 ראובן ב ג-ח; נפתלי ב ח (גם קטעים מקובץ משלי חכמה, שכטר, JQR, 1904, עמ' 434 ואילך).

ה-ח . נתינת כוחות שכליים לאדם כדי שיבין את מעשי יי ויהלל את שמו

[ה-ו] ס מחליף את סדר שני פסוקים אלו.
 [ה] יצר כוח המחשבה (בר' ו ה): "יצר מחשבות", דה"א כח ט). ס מנקד: יצר, ומוסיף:
 להם פה, אבל זה מאריך את הטור. — ולשון להביע בדיבור את המחשבה, וכוח המחשבה
 והדיבור הוא גדולתו של האדם על שאר בעלי החיים (הש' תר' אונקלוס ויונתן בר' בז:
 "ויהי האדם לנפש חיה—לרוח ממללא", ורש"י שם: "נתוסף בו דעה ודיבור"). — ועינים
 ואזנים לראות ולשמוע, ולא רק ככל בעלי חיים אלא גם להבין בלב ולהשיג דעת מן החוץ;
 הש' חנוך ביז א²: "יצר את האדם בצלמו ובדמותו ויעש לו עינים לראות ואזנים לשמוע
 ולב לחשוב ושכל להבין". — נתן ס: חלק (פ"ב).
 [ו] דעת ס: חקמה ו-. — מלא שמות לה לא. — אותם ס: לבם. — הורה כך ס; י: הקראה.
 אין הכוונה לבר' ביז, ג כב, כי זה היה נגד רצונו של יי, אלא הכוונה לרגש הטבעי המתפתח
 באדם כשהוא הולך וגדל (יש' זיה יו).
 [ז] עינו עין השגחתו (בר' מד כא, יר' לטיב, מד); כ"י סי', ל: עינם. כמה כ"י זעיריים
 גורסים טור ב: ויתן לעולם להתפאר בנפלאותיו; בס כל הפסוק הוא כך: להראותם גבורות
 מעשיו / ויתבוננו נפלאותיו.
 [ח] גרלת מעשיו כפל מן הפסוק הקודם. בזעיריים: ויספרו מעשיו בבינה, "בבינה" אולי
 שיבוש מן: ברה (תה' קז כב). — יהללו הזעיריים מוסיפים: בקירים, כלומר הצדיקים.
 בפ"ז ח כנראה הכוונה לנסים של יציאת מצרים. ב"ס התחיל לדבר בפסקה זו על בני
 אדם בכלל, אבל בלי משים עבר להגביל את דבריו לבני ישראל, שלהם שייכים השומעים
 שאליהם הוא מדבר, ועוד, הלא לא נברא העולם אלא בשביל ישראל שלהם ניתנה תורה,
 כמו שהוא הולך ומפרש בפסוק הבא.

ט"ב . מתן תורה וברית עולם ומצות יי

[ט] שם כך ט; י: προσέθεν (הוסיף), שיבוש מן: προσέθεν (שם); כ"י סי': נישם (שמות יט ז). — דעת ט: ברית. — הנחילים ט: הוכם. 248 מוסיף: לדעת כי בני תמותה הם עתה, אולי תוספת נוצרית.

[י] מה ח, דב' ה ב ג, יח' כ יא.

[יא] דב' ה כא. — והוד יש' ל ל. — שמעה אונם ט: שמעו באזניהם.

[יב] מכל שקר בדיבור ובמעשה (ויקרא יט יא יב); ט: ואל תשקרו. — רעהו מצוות שבין אדם לחברו, אולי הכוונה לויק' יט יח, הש' ספרא שם: "ואהבת לרעך כמוך... זה כלל גדול בתורה".

יג"ח . המסקנה העולה מכל העניין: השגחה תמידית על כל מעשי האדם, והיא התשובה לכופר בהשגחה ובשכר ועונש (יו כ"ו)

[יג] תמיד ט: גלויות. — יסתרו לט כו. עמוס ט ג, תשובה לי"ו כ כד; ט: יצברו. — עיניו ט: פניו. 70, 106, 248 מוסיפים (16): דרכיהם מנעורים לרצה / ולא יכלו לבקם פחת אבן עשות בשר (יח' יא יט, לו כו).

[יד] גוי, שר ט: גוים, שרים. הש' דב' לב ח בתר' יונתן ובתה"ש, דנ' ייג ואילך. — וחלק כד יג, דב' לב ט, פרקי דר"א פכ"ד: "ומנה מלאך על כל אומה ולשון וישראל נפל בחלקו וחבלו, ועל זה נאמר כי חלק יי עמו", גם ב' נדה לב א: "אין מזל לישראל", גם ס' היובלות טו לב², והקבל דנ' יב א, שמיכאל הוא שר ישראל. פסוק זה אין עניינו כאן, וברור שהוא תוספת, אבל אפשר שהוא של ב"ס עצמו, ונשתרבו לכאן ממקום אחר. 70, 106, 248 גורסים את הפסוק כך: כי בחלקו כל גוי הארץ / לכל גוי הקים שר / וינקח את ישראל לו לחלק, והם מוסיפים (18): אשר הוא בכורו גדלו במוסר / ויחלק אור אהבה ולא נטשהו.

[יה] כשמש המעשים הם גלויים לפניו כמו באור השמש (ב' סנהד' עב א: "אם ברור לך הדבר כשמש" וכ'). ט מוסיף: זורחים, פירוש מוטעה על מעשים טובים. — ועיניו ט: וכל מחשבותיהם גלויות לו.

[יו] ממנו ט: מלפניו. — חטאתיהם ויק' יו ל. פסוק זה הוא תשובה לי"ו כה: אי אפשר להסתיר את החטא מעיני יי (כג לג). ב ט הטור: וחסאות כל אדם כתובים נגדו (הש' מ' אבות ג כ: "הפנקס פתוח והיד כותבת", ב' ר"ה יו ב: "שלשה ספרים נפתחין" וכ'). 70, 106, 248 מוסיפים (21): ניי הטוב והיודע יצרים / רחם עליהם ולא נטשם ולא עזבם.

[יז] תשובה לי"ו כו: יי שומר את מעשה הצדק והחסד של אדם כדבר יקר מאד שלא יאבד שכרו. — איש כחותם ט: כל איש חתום ומנח. — כחותם שהאדם שומר אצלו מכל משמר (מט יה, יר' כב כד, חגי ב כג, שה"ש חו). ולפי גרסת ט הכוונה שהחסד שומר אצל יי כמו בצרור חתום (איוב יד יז), אבל אין זה מקביל יפה לטור ב. — כאישון של עין (דב' לב י, תה' יז ח, מש' זב, זכ' ב יב). — כאישון יצר ט: כאישון עין נצור לפניו. 70, 106, 248 מוסיפים: חלק לבניו ולבנותיו תשובה.

[יח] הוא שומר את העוונות והחסדים כדי לשלם לבסוף לעושיהם כפעלם. — יקום ט: יתגלה. — וגמולם יואל ד ד ז, עוב' יהו; ט: נצונותיהם. — ישיב ל מוסיף: ויגפף לתחתיות ארץ.

¹ הש' מזמורי שלמה יד ח: "כי דרכי האנשים גלויים לפניו תמיד" וכ'

² "ובישראל לא המשיל כל מלאך וכל רוח כי הוא שופטם, והוא ישמרם ויבקשם מיד מלאכיו ורוחותיו"

- יז 17 אָךְ לַשְׁבִּים נָתַן תְּשׁוּבָה
יט 24 וַיִּנָּחֵם אוֹבְדֵי תִקְוָה:
כ 25 שׁוּב אֶל יְיָ וְעֹזב עֲוֹנוֹת
כא 26 פְּנֵה אֶל יְיָ וְשׁוּב מִרָשָׁע
כב 27 אֵת יְיָ מִי יִהְיֶה בְּשֹׁאוֹל
כג 28 מִמֶּת כֹּלֹא הָיָה אֲבָדָה תּוֹדָה
כד 29 מָה רַבּוֹ רַחֲמֵי יְיָ
כה 30 כִּי לֹא הִכַּל בְּאָדָם
כו 31 מָה אֹר מְשַׁמֵּשׁ גַּם הוּא יַחֲשֹׁךְ
כז 32 צָבֹא מָרוֹם יִפְקֹד יְיָ
יח 18 חֵי הָעוֹלָם בָּרָא הַכֹּל יַחֲדוֹ
א 1
ב 4 מִי הַסֵּפִיק לְסִפּר מַעֲשָׂיו
ג 5 עֹז גָּדְלוֹ מִי יִמָּנֶה
ד 6 אֵין לְגִלְעָ וְאֵין לְהוֹסִיף
ה 7 כְּכֹלֹת אָדָם אִזּוּ יִחַל
ו 8 מָה אֲנוּשׁ וּמָה יִתְרוֹנוֹ
ז 9 מִסֵּפֶר יְמֵי הָאָדָם
ח 10 כְּגִטָּף מַיִם וְגִרְגֵר חוֹל
ט 11 עַל כֵּן הֶאֱרִיךְ יְיָ אִפּוֹ לָהֶם
י 12 וַיֵּרָא וַיֵּדַע יוֹמָם כִּי רָע
יא 13 רַחֲמֵי אָדָם עַל רַעְהוֹ
יב מוֹכִיחַ וּמִיֶּסֶר וּמִלְמִיד
יג 14 לוֹקְחֵי מוֹסֵר יִרְחֵם
וַיִּנָּחֵם אוֹבְדֵי תִקְוָה:
הִתְחַנֵּן לְפָנָיו וְהִמָּעַט מִכְּשׁוֹל:
וּמֵאֵר שָׁנָא תוֹעֵבָה:
תַּחַת הַחַיִּים וְנוֹתַנִי הוֹדוֹת:
חֵי חַי הוּא יוֹדָה לִי:
וּסְלִיחָתוֹ לַשְׁבִּים אֵלָיו:
כִּי הִלֵּא בֶן מוֹת בֶּן אָדָם:
וְרַע יֵצֵר בְּשָׂר וָדָם:
אֵף בְּנֵי אָדָם עָפָר וָאֶפֶר:
יְיָ לְבַדּוֹ הַצַּדִּיק:
וּמִי יַחְקֹר גָּדְלוֹתָיו:
וּמִי יוֹסִיף לְסִפּר חֲסָדָיו:
וְאֵין לַחְקֹר גְּפִלְאוֹת יְיָ:
וְכִי יִשְׁבֹּת אִזּוּ יִשְׁתַּוְּמָם:
וּמָה טוֹבוֹ וּמָה רַעְתּוֹ:
אִם הִרְבָּה מֵאָה שָׁנָה:
כֵּן אֶלֶף שָׁנִים בִּימֹת עוֹלָם:
וַיִּשְׁפֹּךְ עֲלֵיהֶם רַחֲמָיו:
לְכֵן הִרְבָּה סְלִיחָתוֹ:
וְרַחֲמֵי יְיָ עַל כָּל בְּשָׂר:
וּמִשִּׁיב כְּרוּעָה עֲדָרוֹ:
וְהַשׁוֹקֵדִים עַל מִשְׁפָּטָיו:

4. התשובה מצילה מעונש, יז יט – יח יג

יט-כא. החזור בתשובה אינו נענש, ולפיכך שוב אל יי וסור מרע

[יט] וינחם נחם את החוטאים מיגונם על ידי הבטחת סליחה (ב יח); ט: ויאבד כל המכלימים את הצדיקים. – תקוה ל מוסיף: ויחלק להם גורל אמת.

[כ-כא] ט קיצר ושינה פסוקים אלו כך: שובו אל יי ותשובו מאבד / שובו מחטא ולא להרגיז.

[כ] קריאה לחוטאים לשוב בתשובה. – התחנן שיסלח לך. – מכשול או: תקלה (יה יב, יח' יד ג).

[כא] מרשע 248, 106, 70 מוסיפים: כי הוא ינקה מחשך לאור החיים (= הקריאות). – תועבה חטא (יה יג).

כב-כד. המת לא יורה ליי, ולכן מרחם יי וסולח לשבים אליו

[כב] הטעם למה יקבל יי את תשובת הרשעים ולא ימיתם בחטאותיהם (יח' יח כג לב, לג יא), כי תכלית הבריאה היא שיכירו את כבודו של הבורא ויהללו את שמו (פ"ז ח. אבות ו יא), אך המתים לא יהללו יה (תה' ו, פח יא-יג, קיה יז, ב' שבת לא: "שכיון שמת... ואין להקב"ה שבח" וכ'). – את וכ', ט: כי מה בצע לאלהים בקל האובדים בעולם (תה' ל י). – תחת במקומם של החיים המהללים ומודים ליי (מז יא).

[כג] חסר ב.ט. – כלא היה במותו אבד האדם כאילו לא היה כלל בחיים (עוב' יו, תפילת צידוק הדין: "מה יתרון לו כלא היה יהיה"). – חי חי יש' לח יט; י: סי ובקריא (ל יו).

[כד] לפיכך מרחם יי וסולח לשבים כדי להצילם מעונש של המות (תה' קד כד, קיט קנו ועוד).

כה-כו. בן תמותה הוא האדם, ואין בכחו להיות אך טוב, כי גם השמש יחשך, וצבא השמים לא זכו,

ומכל שכן עפר ואפר

[כה] טעם אחר לסליחת השבים: מטבעו לא יוכל האדם להיות צדיק גמור (מל"א ח מו,

קה' ז כ). – הכל פירושו כאן: שלמות. י: כי לא יוכל הכל להיות באדם, הרחבה לפי הסגנון היווני; ט: כי לא קאלה באדם. אולי היתה הגרסה המקורית: כי לא קאל באדם, אין בתכונת האדם להיות כמו יי, צדיק גמור, מפני שהוא בן תמותה. – כי הלא י: כי לא אלקמות בן אדם; ט: אף לא מחשבותיו בן אדם. לדעת Herkenne היה במקור העברי של י: כי אין צדי עד בן אדם, ובמקור העברי של ט: ואין לו רצ ברצ בן אדם, ופירש "רע" כמו מחשבה (תה' קלט ב), אבל זה רחוק, ונראה ש ט תרגם כאן באופן חפשי, ופירש את הדברים על יי.

[כו] אין לך אור יותר גדול מאור השמש, ובכל זאת גם השמש יחשך כשישקע, ובכן אין להתפלא אם יצר האדם אינו תמיד טוב. – יחשך י: יקלה. – יצר י פירש כמו פעל (הש' סמנד), אבל הש' בר' ו ה, ח כא. יצר האדם הוא אמנם סתמי (יה יד), אבל הוא נוטה להיות רע. ט מוסר את הפסוק כך: בעבר שמש מן יום גם לו חשך / בן אדם אשר לא יקבש יצרו / כי בשר נדם הוא, גרס: מה אור-בעבור, ושינה והרחיב את השאר באופן דרש (כא יב).

[כז] צבא המלאכים והמאורות (מג' י, יש' כד כא). – מרום י: מרום השמים, תירגום כפול. – יפקד על חטאותם; י: הוא יפקד, "הוא" שיבוש מן "והוא". ט: שופט אלהים. – אף אף כי, מכל שכן (איוב ד יט, יח' יה ה), כך ט; י: וכל. והכוונה אם העליונים אינם נקיים מחטא

עד שיי מוכרח לפקוד ולענוש אותם, מכל שכן שאי אפשר לאדם להיות נקי מחטא (איוב ד יח-יט, יה יה-יו, כה ה-ו). — עפר י ט.

יח א. רק יי בורא העליונים והתחתונים, הוא לבדו נקי מחטא

[א] חי יי שהוא נצחי (דג' יב ז). — יחדו גם זה גם זה (שמ"א ל כה, תה' מט ג). הטור ב ט: עולם כלו נבדק יחדו, השמיט "חי", ושיבש ברא- (נ) בדק. — הצדיק כך 248, 106, 70 (שמות ט כז), שאר כ"י של י: יצדק. שלושה זעיריים אלו מוסיפים (3): ואין אחר זולתו / נוהג עולם בנצח ידו / והכל נשמעים לרצונו / כי הוא מלך הכל בנצח / המבדיל בהם קדש מן חל. בטור האחרון צריך לקרוא: המבדיל בהם בין קדש לחל; הש' ב' פס' קג ב, קד א, חולין כו ב.

ב"ה. אין חקר לגדולתו ולחסדיו ולנפלאותיו

[ב] הטעם לצדקתו של יי: הוא כל יכול ולמעלה מהשגתנו. — מי הספיק ביד מי יש ספק ויכולת (מב כד, ובקל: יה יט). וכך ט. שמעמיד פס' זה לפני פ"א: 248, 70: למי הספיק, פירוש מוטעה ש"הספיק" הוא פעל יוצא: נתן את היכולת, והנושא הוא יי. שאר כ"י של י: לאיש לא הספיק. — יחקר ט: ימנה, על פי הפס' הבא, שחסר ב ט. — גדלותיו ט: גבורותיו (יז ז).

[ג-ד] חסר ב ט.

[ג] חסדיו כ"י C: מעשיו; 307: גדלותיו.

[ד] נפלאותיו הן בלי מספר ומנין עד שאי אפשר להמעיט או להרבות אותן (מב לא, דב' ד ב, קה' ג יד).

[ה] כשיכלה האדם לספר את נפלאות יי עדיין הוא נמצא בהתחלת הסיפור, וכשיגמור וינח מן עבודת הסיפור ישתומם לראות כמה מעטות הן הנפלאות שחקר לעומת הנפלאות שאי אפשר לאדם לחקור ולמנות. — ישבת ט: ישוב. — אז חסר ב ט. — ישתומם או: יתמה.

ויי. חולשתו וקוצר ימיו של האדם, ולכן ריחם יי והרבה סליחתו

[ו] ולעומת גדולתו של יי מה רבה קטנותו של האדם. — מה אנוש תה' ח ה, איוב ז יז. — יתרונו כמה שוים התועלת והריוח של האדם לעצמו ולאחרים (קה' א ג): י: χερῆς, תועלת או: צורך. ב ט הטור: מי בנני אדם ומה חסרונם ומה יתרונם. בצורה זו הטור הוא ארוך יותר מהמידה, אפשר ש"ומה חסרונם" הוא תוספת, אבל אפשר להפך ש"ומה יתרונם" הוא תוספת, וש"ומה חסרונם" הוא מקורי. ואם כן יש לשער ש ט גרס: ומה חסרם, שיבוש מן: ומה חסרם, וש-χερῆς ב' הוא שיבוש מן χάρις, וכן ל: gratia, ולכן צריך לגרוס: חסדו ת' "יתרונו", כלומר גם צדקתו גם רשעתו של האדם אינה חשובה הרבה (יש' מ ו, תפלת נעילה ליו"כ: "מה חיינו מה חסדנו" וכ').

[ז] אם יאריך האדם ימים לא יחיה יותר ממאה שנה, אבל זה לא כלום לעומת חיי הנצח של יי. — מספר שמות כג כו, איוב לח כא, קה' ב ג, ה יז, ו יב. — אם נשמט מן י אגב דם של התיבה הקודמת. — הרבה ט: ירבה לחיות. — מאה יש' סה כ, והקבל תה' צ י, גם בר' ו ג. 248, 106, 70 מוסיפים: ושנת כל אחד אין חשבון לכל, כלומר אפילו מאה שנה של חיים אינם נחשבים לכלום לעומת השינה של המות שאין חשבון ומנין לארכה (איוב יד יב, יר' נא לט נז).

[ח] כי אפילו אלף שנה הן לעומת הנצח רק כמו טיפה מן הים וכמו גרגר אחד מחול הים. — כנטף כטיפה; ט: כמלא גבל, גרס: כגבל. — מים י: מים מים, כפל טעות; והש' ב' הוריות י א: "כמה טפות יש בים" וכ'. — וגרגר כך ט: י: וקצץ. — אלף תה' צ ו, קה' ו ו, צידוק הדין: "אדם אם בן שנה יהיה או אלף שנים יחיה מה יתרון לו". כך 70, 248, ט: שאר כ"י של י: מצט, שיבוש ביווני. — בימות כך כמה כ"י של י, ס"ה; שאר כ"י של י: קיום, וכן ט. — עולם חיי הנצח של יי (פ"א). ט מוסר את הטור כך: אלף שנה מהעולם הזה אינם קיום אחד בעולם הצדיקים, הרחבה דרושית, והש' מ' אבות ד כב: "ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה".

[ט] האריך ט, ל, 248: מאריך. — יי חסר בט. — להם י: עליהם; ט: עצמם.

[י] יומם אחריתם (ט), והכוונה למות; י: מפלתם (καταστροφή), כמו ט יה; ט: כי ידע כי אחריתם קצרה. — הרבה יש' גה ז, תפלת נעילה: "ואתה יודע שאחריתנו רמה ותולעה לפיכך הרבית סליחתנו". — סליחתו לסלוח להם; ט: סליחתם.

יא"ג. רחמי אדם ורחמי יי

[יא] הש' יו יט, יז כד. — רעהו ט: שאר בשרו, פירוש, או גרס: שארו, או: בשרו. — יי ט, ל: אלהים. — בשר ט: עבדיו, פירוש.

[יב] תה' צד י יב, דב' ח ה, מש' ג יב, איוב ה יז, יש' מ יא. — מוכיח ט: מקצם. — ומשיב מחזיר את הנידח והתועה (יח' לד יו). — כרועה ט: כרועה טוב הרועה עדרו, מן אוונגליון ליוחנן י יא יג.

[יג] אבל הוא מרחם רק על המקבלים את מוסרו וחוזרים בתשובה. ט: אשרי הקוים לרחמי / והלוקחים משפטיו, החליף את סדר הפעלים, וגרס: מוסר-אשר, ירחם-רחמי, השוקדים-הקוים. גרסת י מתאימה יותר להמשך הענין.

יח 18	בְּנֵי בְּטוּבָה אֵל תִּתֵּן מוֹם	וּבְכָל מִתָּן עֲצָב דָּבָר:
י"ד 15		
י"ה 16	הֵלֹא שָׂרֵב יִשְׁחִית טָל	כֵּן דָּבָר טוֹב מִמִּתָּן:
י"ז 17	הֵלֹא דָּבָר מִמִּתָּן טוֹב	וְשִׁנִּיָּהֶם עִם אִישׁ חֲסִיד:
י"ח 18	נָבֵל בִּלְא חֶסֶד יִנְאֹץ	וּמִתַּת רַע עֵין תִּכְלֶה עֵינָיו:
י"ח 19	בְּטָרִם תִּדְבֵּר לְמֹד	וּלְפָנַי חֲלִי הֲרַפָּא:
י"ט 20	לְפָנַי מִשְׁפָּט חֶקֶר נִפְשֶׁךָ	וּבִיעַת פְּקָדָה תִּמְצָא סְלִיחָה:
כ 21	בְּטָרִם תִּכְשַׁל הִתְעַנָּה	וּבִיעַת חֲטָא שׁוּב בְּתִשׁוּבָה:
כ"א 22	אֵל תִּמְנַע מִשְׁלָם נֶדֶר בְּעֵתוֹ	וְאֵל תִּחַכֶּה עַד מוֹת לְצֹדֵק:
כ"ב 23	בְּטָרִם תִּדְרֹךְ הֵכֵן נִדְרֶךָ	וְאֵל תִּהְיֶה כְּמִנְסָה אֲדָנִיו:

- כג 24 זְכַר לְגֹז בְּיוֹם אַחֲרִית וְעֵת נִקָּם בְּהִסְתִּיר פָּנִים:
 כד 25 זְכַר עֵת רָעַב בְּיָמֵי שִׁבְעַ רִישׁ וּמַחְסוֹר בְּיָמֵי עֶשֶׂר:
 כה 26 מִבֶּקֶר לָעָרֵב יִשְׁנָה הָעֵת וְהַכֹּל מִמָּהֵר לִפְנֵי יְיָ:
 כו 27 אִישׁ חֶכֶם יִפְחֹד תָּמִיד וּבְיָמֵי פִשַׁע יִגוֹר מִמַּעַל:

5. פִּים אֶת מִקְבֵּל טוֹכֶתְךָ, רֹאֵה אֶת הַנּוֹלֵד, יד-כו

מאוהרות על אמונות ורעות, עוכר ב"ס לאוהרות על מעשים. מכיון שיש שכר ועונש, לפיכך צריך האדם להזהר במעשיו ולחשוב מראש על תוצאותיהם. נראה שמחרוזת זו באה כאן אגב פי"א: רחמי אדם על רעהו

יד-יו. אוהרה שלא ילקל האדם את מעשה החסד לחברו על ידי דברי קנטור, אלא יגדיל את ערך הטובה על ידי דברי פיוס ונחומים

[יד] בטובה כשאתה עושה טובה תהיה הטובה שלמה בלא מום. — מום לג כז, מד כג, מז כח, ויק' כד כ. ב ס הטור: בְּנֵי מִיטִיב לְחַבְּרוּ אֶל תִּמְנָע, שיבוש על פי מש' ג כז (ע"ש ברש"י). — ובכל כלומר אל תתן דברים שגורמים עצב וצער באיזו מתנה שאתה נותן. — עצב מש' טו א. ב ס הטור: וּבְנוֹתָן אֶל תִּרְעַ צִינָה, פירש את הפסוק לא על היחס של הנותן צדקה למקבל, אלא על היחס של האדם לנותן (הש' מ' אבות ה יג: "עינו רעה בשל אחרים). [יה] המתנה גורמת לעני המקבל צער ובושה, אבל הדברים הטובים של הנותן מבטלים את הצער כמו שהטל מבטל את השרב. — שרב, טל מג כו. ב ס הטור: כְּמָטָר יִשְׁבִּית שָׁרָב. — דבר דבר טוב, דברי פיוס, הוא יותר טוב מן המתנה עצמה, כי הפיוס מניח את דעתו של עני, בעוד שהמתנה גורמת לו בושה. טור ב אינו נמשך יפה לטור א, ונראה שהוא כפל מן הפסוק הבא. ס: כֵּן דָּבָר מְשִׁיב מָתָן, ולפי זה אפשר שהגרסה המקורית היתה: כֵּן דָּבָר טוֹב מִיטִיב מָתָן (ע' סמנד).

[יו] הלא או: הִנֵּה (שמ"א יח כב); ס: כִּי יֵשׁ. — דבר ס מוסיף: טוֹב. — ושניהם החסיד עושה את שניהם, נותן צדקה ומדבר על לב העני, הש' ב' ב"ב ט ב: "כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשבע ברכות, והמפייסו מתברך בי"א ברכות".

[יו] הנבל אפילו כשהוא נותן צדקה הוא מחרף את העני בלא רחמים (כ יד, מא ל). — בלא חסד ס: טָרָם צָשָׁה טוֹבָה, חפשי ובחילוף חסד—טובה. — רע עין ס: קָשָׁע. — תכלה ויק' כו יו: ס: מְשִׁיבָה, אולי גרס: תְּכַלֵּא.

יח-כב. אל תעשה כל מעשה טרם תהיה מוכן לתוצאותיו

[יח] למד למד את לשונך איך לדבר (לג ד); ס: טָרָם תִּלְחֹם בְּקֶשׁ לָךְ עוֹזֵר. — הרפא אי אפשר להתרפא לפני המחלה, אבל הכוונה: הכן לך רופא בזמן שאתה בריא (לח א); ס: וְטָרָם תִּחְלֶה בְּקֶשׁ לָךְ רוֹפֵא.

ה' הש' אבות דר"ג פי"ג, ד: "שאם נתן אדם לחברו כל מתנות שבעולם ופניו (ועומות) כבושים בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו לא נתן כלום. אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות אפילו לא נתן לו כלום מעלה עליו הכתוב כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם"; גם רב האי גאון, מוסר השכל (הוצ' ווייס, עמ' 70): "ודע כי המעט לתת בלב טוב / לך טוב מזעוף פנים וקטוב"

[יט] חקר לדעת אם הנך חייב או זכאי ; 248, 70 : הֵכֵן. אפשר שהכוונה ליום הדין של יי. — נפשך 248 מוסיף : בַּעֲשׂוֹת טוֹב. — פקדה עונש (יר' י יה ועוד), כי אם תדע שהנך חייב בוודאי תתוודה על עוונך ואז יכופר לך ; ס : וְטָרַם תְּשִׁיגֶךָ צָרָה הַתְּפִלָּל / וּבָצַת צָרָה תִּמְצָאָנָה וְתִמְצָנָה.

[כ] קודם שתכשל בעונש התענה בצומות כדי לשוב בתשובה. — תכשל כך ס ; י : תִּחְלָה. פירוש. — התענה ס : הַתְּפִלָּל וּבִקְשׁ, אולי שיבש : התענה-התחנן, והוסיף "ובקש". — ובעת חטא תיכף כשתחטא ; ס : וְטָרַם תִּחְטָא. — שוב י : הִרְאָה, חפשי ; ס : תֵּן צִדְקָה, פירוש. [כא] דב' כג כב, קה' ה ג. — לצדק על ידי תשלום הנדר (והש' בפיוט "ונתנה תקף" : "ועד יום מותו תחכה לו"). ב ס כפל : אֵל תִּכְלָא מִהַעֲבִיר צוֹנוֹתֶיךָ / וְאַל תִּזְנַח (או : תִּמְתִּין, "תהוא מדש") צד אשר יצר לך. אֵל תִּתֵּן צַד (= תִּדְחָה) לְשׁוֹב מִחַטָּאתֶיךָ / וְזָכַר כִּי מָוֶת לֹא יִתְמַקֶּה (יד יג), טורים א מקבילים לפכ"א א, וטורים ב לפכ"א ב. ל מוסיף : כֵּן שָׁכַר אֱלֹהִים יִצְמַד לְעוֹלָם.

[כב] הש' תנחומא, וישלח (ח) : "אמר בן סירא בְּטָרַם תִּדּוֹר הֵכֵן נִדְרֶךָ / בִּלְ תִּהְיֶה כְּמַתְּעָה. — הֵכֵן כדי שתוכל לשלם תיכף. — נדרך כך תנחומא ; ס : נִדְרֶיךָ ; י : נִפְשֶׁךָ. — כמנסה לראות אם ימלא יי את בקשתך שבשבילה נדרת את הנדר. ואם לא ימלא לא תשלם את הנדר (דב' ו יו) ; יו ט : כְּאִישׁ מְנַסֶּה אֶת אֲדָנָיו. גרסת תנחומא : כְּמַתְּעָה, פירושה : כמו רמאי, כלומר יי ימלא את בקשתך, אבל אתה לא תקיים את נדריך. ס מוסיף : אֵל תוֹסֵף לַחֲטָא / כִּי בְּרָאשׁוֹנִים לֹא נָקִיתָ, מִן ז ח, וכא א שחסר ב ס.

כג-כו. פחד מפני הרעה העתידה

[כג] רגז של יי. — ביום י : בַּיּוֹם ; ס : בְּאַחֲרִית כָּל חֲטָאִים. — אחרית המות (א יא), או ביום העתיד כשתבוא צרה, ומקביל אל "בהסתיר פנים", כשיסתיר יי את פניו ממך (דב' לא יח, לב כ). — נקם ס : צָרָה. — בהסתיר או : בְּהִשְׁתִּיר (יח' יד ו) ; ס : לֹא יָשִׁיב. [כד] הטובה לא תתמיד לעולם, ולפיכך היה מוכן לימי הרעה. — עת חסר ב ס, ל. — בימי כך בכמה כ"י של י וב ס ; באחרים : בָּצַת.

[כה] מבקר איוב ד ב. — ישנה יי, או נקד : יִשְׁנָה, ישתנה. — והכל ס : וְכָל אֱלֹהִים. — ממהר השינוי לרעה יבוא במהירות ופתאום בשעה שלא תהיה מוכן ; ס : נְפִים, אפשר חפשי על פי קה' ג יא.

[כו] יפחד מפני הרעה, ויכין את עצמו לקראתה (לז יז, מש' כח יד). — תמיד י : ἐν παντί (בכל), שיבוש מן διαπαντός (תמיד) ; ס : בְּכָל אֱלֹהִים. — ובימי בדור של רשעים הוא מתיירא מחטא ומעל, מפני שהוא יודע שסוף העונש לבוא. — יגור יא מד ; ס : לֹא יָגוּר. — ממעל ס : מִקְצָה ; 248, 106, 70 מוסיפים : וְכָסִיל לֹא יִשְׁמַר צַד, מן כ ו.

יח 18 כָּל נִבּוֹן יוֹדֵעַ חֲכָמָה
28 י
יח 29 נִבּוֹנֵי דְבָר גַּם הֵם יִחְכְּמוּ
כח 29 וְלִמּוּצָאֵיהָ תִּתֵּן הוֹד :
וַיִּבְּעוּ חִידוֹת בְּהִצְנֵעַ :

מוסר נפש

כט 30 אַחֲרֵי תִּאֲוָתֶיךָ אֶל תֵּלֶךְ וּמַחֲמֹדוֹתֶיךָ הַמִּנֶּעַ:
ל 31 אִם תַּעֲשֶׂה רָצוֹן נַפְשֶׁךָ תִּשְׁיַגְךָ שְׂמִיחַת שׁוֹנְאִי:

לא 32 אֶל תִּשְׂמַח אֶל שָׁמַיִן תַּעֲנוּג אֲשֶׁר פִּי שָׁנִים רִישׁוֹ:
לב 33 אֶל תִּהְיֶה זֹלִל וְסוֹבָא וּמֵאוּמָּה[ה] אֵין בְּכִים:
יט 19 א פֹּעֵל זֹאת וְלֹא יַעֲשִׂיר וּבֹזֶה מְעוֹטִים [יִתְ]עֲרֶער:

ב 2 יֵין וְנָשִׁים [יִפְחִ]יזוּ לֵב וְדָבֵק בְּזִנּוֹת יֵאָבֵד:
ג 3 רָמָה וְתוֹלָעָה יִנְחָלוּהוּ וְנַפֶּשׁ עֲזָה [ת]שְׁחִית בְּעַלְיָה:

6. משלים שונים, יח כז—כ לא

פרשה זו כוללת כמה פסקות קצרות ומחרוזות וגם משלים בודדים על נושאים שונים. מפני ארכה והענינים המרובים שבה הקדים לה ב"ס פתיחה מיוחדת (הש' יו כח, לא לח)

כז־כח. פתיחה, הנבונים והחכמה

[כז] נבון ולא הכסיל (ו כ ואילך, יה ז ואילך): ט: לְכָל חָכָם לְהוֹרוֹת חֻכְמָה. — ולמוצאיה החכמה תהדר ותפאר את החכם (ד יג, ו לג): ט: וְלִיּוֹדָעִיָּה לְתֵת הוֹדוֹת (יז כב מז יא).
[כח] נבוני ט: חֻכְמִי. — דבר ט: מוֹסֵר. — "חכמו יהיו ל"חכמים" המורים את החכמה לרבים. — חידות משלי החכמה (ח י, תה' עח ב). — בהצנע בזהירות ובדיוק (יו כט), וזהו הורמנו של החכם להורות את המשלים הבאים. טור ב ב ט: וַיִּדְעוּ עַד לְאַחֲרִית דְּבָרֵי חִידוֹת וְדָבָרֵי חֻכְמָה וּמוֹסֵר נֶפֶשׁ, שִׁיבוֹשׁ וְהִרְחֵבָה שֶׁל גִּרְסַת י: וַיִּבְעוּ—וַיִּבְעוּ—וַיִּדְעוּ, חִידוֹת—דְּבָרֵי חִידוֹת, וְעַל יְדֵי כָפַל: עַד לְאַחֲרִית, בַּהֲצָנַע—דְּבָרֵי חֻכְמָה, תִּירְגוּם חֲפָשִׁי כְמוֹ יוֹ כֵּט, "וּמוֹסֵר נֶפֶשׁ" — כתובת של הפסקה הבאה. ז: וַיִּדְעוּ אֶמֶת וְצָדִק / וַיִּמָּלְאוּ מַשְׁלִים וּמַשְׁפָּט; 60, 248 מוסיפים: טוב אִמּוֹן בְּאֲדוֹן יָחִיד / מִהֲדָבֵק לֵב מֵת בָּמֵת.

יח כט — יט ג. נגד התאוות

כתובת

מוסר לימוד ותוכחה, וכך ט: "יולפנא", וכן בי הכתובת בראש מא י: מוסר — παιδεία. — נפש תאוה ותאבון (וג, יט ג, יש' נו יא). ואם כן פירוש הכתובת הוא: לימוד ותוכחה בנוגע לתאוה ותאבון (הש' לא יח, מא כ, כג ט). אולם י כאן: ἐνκρατεία, כיבוש ושלטון

של הנפש, ולפי זה משמש "נפש" כאן במשמע של כינוי חוזר: כיבוש עצמי, כיבוש היצר. אך פירוש זה של י אינו הולם את הכתובות הדומות בראש לא יח, מא כ (שאמנם הן חסרות שם ב'). מסגנונה העברי בדור שהכתובת כאן היא מקורית, אפעלפי שהיא חסרה בכמה כ"י של י, והש' מבוא, 188.

כט-ל. אל תלך אחרי תאוותיך ולא תפול ברעה

[כט] ס מקדים: בְּנִי. — תַּאוּתִּיךָ ס: שְׁאַלְתָּ נַפְשֶׁךָ, וכן מובא אצל האב הנוצרי כריסוסטוס: תאות נפשך (ה ב). — ומחמדותיך מנע את עצמך מהדברים שאתה חומדם; ס: ומחמדתה תמנענה, תמנע את הגפש מתאוותה (ה ג).

[ל] ס ושני זעיריים של י מקדימים: פִּי. — אִם וכו', כך ס. ואולי: תַּאֲנֹת ת' "רצון", כמו בפס' הקידם. ב' הטור: אִם תִּמְלֹא לְנַפְשֶׁךָ רָצוֹן תַּאֲנֹתָהּ, הרחבה. — תְּשִׁיגְךָ י: תַּצְשֶׁךָ; ס: כְּמוֹ עוֹשֶׂה רָצוֹן שׁוֹנָא. — שִׂמְחַת הַשׁוֹנָא יִשְׂמַח עַל הָרָעָה שֶׁתְּבוֹא עֲלֶיךָ (ו ג). — שׁוֹנָא מִכָּאן עַד יֵט ג נִשְׁתַּמֵּר בְּכ"י ג של ע.

לא—יט א. תענוגות של זלילה וסביאה מרוששים את האדם

[לא] תִּשְׂמַח אֶל הוֹשֵׁעַ ט א, איוב ג כב. — שִׁמְךָ מַעַט (י י) במובן המוסרי, שאין לו ערך, שאינו ולא כלום; י, ס: רֵב, אך אצל קלימנט האלכסנדרי מובא: מַעַט. ל חיבר את שני הפירושים. — פִּי שְׁנַיִם הָעוֹנִי שֶׁהִתְעַנּוּ גורם הוא גדול כפליים מהתענוג עצמו (יב ד, מש' כג כא); י: $\pi\rho\sigma\sigma\delta\epsilon\upsilon\theta\eta\varsigma\ \sigma\upsilon\mu\beta\omicron\lambda\eta\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$ $\mu\eta$ (ולא תִקְשֶׁר לְסַבֵּלֶת שְׁלָה, "סבולת" — משתה בחבורה, קוהוט עה"ש, ח"ג, עמ' ט). אך נראה ש־ $\pi\rho\sigma\sigma\delta\epsilon\upsilon\theta\eta\varsigma$ (תקשר) הוא שיבוש מן $\pi\rho\sigma\sigma\delta\epsilon\upsilon\theta\eta\varsigma$ (תִּנְרָשׁ), כמו שנמצא בכמה כ"י זעיריים, תירגום חפשי של "רישו", ואם כן $\sigma\upsilon\mu\beta\omicron\lambda\eta$ הוא פירוש של "פי שנים".

[לב] זולל דב' כא כ; י: אֶל תִּהְיֶיךָ שֶׁ וְסוֹבָא מִקְלָה, "רש" מן הפס' הקודם, ממלוה—לווה, שיבוש מן זולל; ס: אֶל תִּהְיֶיךָ שֶׁ וְסוֹבָא וְזוֹלֵל וְבוֹטָא, "ובוטא" כפל מוטעה מן "וסובא", וכן גם 248: $\lambda\alpha\lambda\eta\tau\acute{o}\varsigma$ (בוטא); וגרסו: סובא וזולל, על פי מש' כג כא. — ומאומה בשעה שכיסך ריק מכסף. — אין י מוסיף: לָהּ. — בכים ס: בְּכִיסָה; 70, 106, 248 מוסיפים: וְהִיִּתָּ צָצָב (או: מוֹקֵשׁ) לְחִיָּה.

[א] זאת מי שעושה כזאת ומבזבז את קניניו על זלילה וסביאה לא יתעשר. י וס: סוֹבָא, כלומר בעל מלאכה שהוא שיכור, נראה שנשתבש להם: זאת—סובא, על פי הפס' הקודם. — מעוטים מ"ר מן מעוט, או נקד: מעוטים, מ"ר מן מעוט: מי שבוזה לסכומים קטנים ומבזבז אותם על תאוותיו, סופו שיתערער ויהרס במצבו, כי כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לסכום גדול¹. י מוסיף: מַעַט מַעַט, כפל מן "מעוטים". — יתערער י: יָפַל, חפשי. ב ס הטור: וְאוֹהֵב בְּשֶׁר יִירַשׁ רִישׁ.

ב-ג. אוהב יין ונשים יאבד וירד לשחת

[ב] יין הושע ד יא. — יִפְחִיזוּ יַעֲשׂוּ לַפּוֹחַז וּפְזִיז, לנמהר וקל דעת, או יותר טוב, כמו בסורית: יַעֲשׂוּהוּ פְרוּעַ וּפְרוּץ בִּזְנוֹת (כג ז, מא כב גל', מב יד גל'), והש' בדברי הרועה מן הדרום

¹ הש' ר"י קמחי, שקל הקדש (הוצ' גולאנק, עמ' כג): "אנוש בין אל תבוה בפרוטות / ומידך ללא עו אל תשלם". והפתגם האנגלי: Take care of the pence, and the pounds will take care of themselves (שמור את הפרוטות, והלירות ישמרו את עצמן)

לשמעון הצדיק בן דורו של ב"ס: "פחז לבי¹ עלי" (ספרי במ' ו ב). וכן דרשו "פחז כמים" (בר' מט ו) על חטא של זנות: "פחזת חטאת זנית" (בר' רבה פצ"ה). — לב י: אנשי לב. — ודבק וכ', טור ב חסר ב ע. — בזונות הן הנשים בטור א: ט: בזונה. — יאבד כך ט: י: יהי צו פנים, גרס: פוחז, או: יפחז, מן טור א, או: יצו, אגב "עזה" (פ"ג).
[ג] טור א חסר ב ע וב ט. — רמה וכ', כלומר סופו למות (י יא). — ונפש תאוה (ו ג). — תשחית י: תשחת, ומשמיט "בעליה".

- יט¹⁹ 4 ממהר² להאמין חסר לב
ה 5 שמת ברע ירוע
ו 7 לעולם אל תשנה דבר
ז 8 באוהב ובשונא אל תשיח
ח 9 כי שומעך ישמרך
ט 10 שמעת דבר ימות עמך
י 11 מפני דבר יחיל כסיר
יא 12 חן תקוע בפרך בשור
יב 13 הוכח אוהב אשר לא יעשה
יג 14 הוכח אוהב אשר לא יאמר
יד 15 הוכח אוהב כי כמה הוא דבא ולכל דבר אל תאמן:
יה 16 יש נתקל ולא מלבן
יז 17 הוכח לרע טרם תזעף
ומרשיע נפשו יאשם:
ושונה שיח חסר לב:
ואיש לא יחסך:
ואם אין לך חטא אל תגלה:
ובעת ישנך:
אמן לא יבקעך:
כיולדה מפני עולל:
כן דבר במעי כסיל:
ואם עשה אשר לא יוסף:
ואם אמר אשר לא ישנה:
ולכל דבר אל תאמן:
ומי לא חטא בלשונו:
ותן מקום לתורת עליון:

ד"א. על הדיבור בריע

[ד] להאמין כך ט. חסר לב מאמין כל מה שהוא שומע אפילו רעה על חברו (פי"ד, מש' יד יח); י גרס כנראה: לקטם (ו ו). — חסר כך ט: י: קל או: נמהר (יש' לב ד, לה ד); ז מחבר שתי הגרסות של ט, י. — ומרשיע מי שמרשיע חברו על פי השמועה הוא חייב

¹ מכאן יש להוכיח שהגרסה בספרי המתאימה לפסוקנו היא מקורית, ולא הגרסה: "ופחז עלי יצרי" (תוס' נזירות ד ז, ב' נדרים ט ב, נזיר ד ב)

² מתורגם בעיקר מן י

בנפשו; כך נראה לפרש לפי המשך הטורים. ואולי "נפשו יאשם": הוא בעצמו הרשע ולא חברו. — יאשם ט: מי יצדיקנו (י ל).

[ה] ברע בלשון הרע שמספרים על חברו. ברוב כ"י של י נתחלף הסדר של "ברע" (κακία) עם "לב" (καρδία) שבטור ב. — ירוע ירוצץ וישבר (מש' יא יה). כך ט: י: ירשע, ירשיעוהו, שיבוש. 248, 70 מוסיפים: מסיר צין ממעצנים מכתיר חיו; 70, 106, 248 מוסיפים: מושל בלשוננו יתיה בשלום. — ושונה מי ששונה וחוזר ומספר לאחרים את לשון הרע ששמע (מא לה, מש' יז יט). י: ושונא, שיבוש.

[ו] יחסרך לא יבזה אותך (מש' כה י), כך ט: י: ומאומה (οὐδέν, שיבוש מן οὐδείς, איש לא) יחסרך.

[ז] אל תדבר באחר בין אם הוא אוהב בין אם הוא שונא. — תשיח ט: תכחש. — ואם כלומר אל תגלה את מעשה חברך אלא אם יהיה לך עוון כשלא תגלה, והכוונה לויק' ה א: "אם לא יגיד ונשא עונו". — אין ט: יש. — חטא 106, 157: צרך, אולי יש להגיה: פרח. — אל תגלה ט: התפלל עליהם, שיבוש, ועוד הוא מוסיף: ולעולם אל תלך רכיל באיש, אולי זהו כפל משובש מן פ"א: לעולם אל תלשן דבר.

[ח] שומעך י: שמעך. — ישמרך כמו ששומרים אדם חשוד (איוב יד, יג כז), כלומר יזהר מפניך; ואולי צריך לגרוס: ישמר מפניך (כב לא). — ובעת במשך הזמן. ב ט הפס': פן השומע ישנאך / וכןכל יחשבה, החליף את סדר הפעלים, וגרס: ישמרך — יחשבך, "וכנבל" על פי כב לא; והש' צוואות בני יעקב, גד ו ה: "ואם תריב באיש אל תגל לזר סודכם פן ישנאך" וכ'.

[ט] עמך ט: בלבך, ישאר בלבך לעולם כמו בתוך הקבר; הש' אחיקר הסורי (ילין, עמ' מא): "שמעת דבר ימות בלבך ולאיש אל תגלנו"; מבחר הפנינים, שער כט: "ושאלו לחכם האיך הסתרת הסוד? אמר שמתי לבי קברו"; רב האי גאון, מוסר השכל (מהד' ווייס, עמ' 60): "ואם תדע בסוד רצ וחבר / יהי לו בטנך מטמון וקבר"; ר"ש הנגיד, בן משלי, סימן עג (מהד' ששון, עמ' קכז): "אם לא יהיה לך כקבר לסודך" וכ'. — אמך אל תירא להחזיק את הסוד כי הוא לא יבקע את כרסך; ט: לא חץ אשר יקצץ ויצא, שיבש אמך — חץ על פי פ"א.

[י] סוד בלב כסיל דומה לעובר במעי אמו, הוא גורם לו מכאובים כמו חבלי לידה, עד שיוציאנו מלבו ויגלנו לאחרים. — יחיל כמו יולדה.

[יא] משל אחר: הסוד בלב כסיל דומה לחץ תקוע בבשר הגוף שגורם מכאובים עד שמוציאים אותו, כך סובל הכסיל עד שהוא מוציא את הסוד מלבו. — בשר ט: איש, פירוש.

יב"ו. על תוכחת לאוהב

[יב] אם שמעת רעה על חברך תוכיחנו שלא יעשה את המעשה הרע שחושדים בו, ואם כבר עשה את המעשה הוכח אותו שלא יחזור לעשותו. — יעשה כך ט: י: עשה, שיבוש מן טור ב. ט מוסיף: רע.

[יג] אוהב כמה כ"י של י: רעה, וכך ט ("קרבה"). — יאמר כך ט, כלומר אם חושדים בו חטא שבדבור פה; י: אמר, כמו בטור ב.

[יד] אוהב ט: אוהבה. — כי אפעלפי שלעתיים קרובות חשד כזה הוא רק דיבה רעה. — כמה כך י: ט: כמה פצמים (מל"א כב יו), אבל זה מאריך את הטור, וכך פירושו גם של "כמה" בלבד (תה' לה יז, עח מ). — תאמן פ"ד: 248, 106, ט: יאמין לבך.

[יה] ואפילו אם אמת בפי השמועה, עדיין אין זו הוכחה שריעך הוא רשע, כי אפשר שחטא בשוגג. — נתקל חוטא בשוגג על ידי מכשול, ולא מפני שלבו הוא רע; ס: חוטא, חפשי; 70, 106, 248 מוסיפים: בְּדָבָר; ל מוסיף: בְּלִשְׁוֹנוֹ, מן טור ב, אבל זהו פירוש של טעות, כי טור א שב אל פי"ב, כשהשמועה היא על חטא שבמעשה, וטור ב שב אל פי"ג כשהשמועה היא על חטא שבדיבור. — מלבו י: מִנְפָּשׁוֹ, חפשי (ו' לד). — ומי הש' ב' ב"ב קסד/קסה א: "שלוש עברות אין אדם ניצל מהן בכל יום, הרהור עבירה ועיון תפלה ולשון הרע... והכל (כל בני אדם חוטאים) בלשון הרע". — בלִשְׁוֹנוֹ תה' לט ב; ב ס הטור: וַיֵּשׁ נִתְקַל וְלֹא מִלִּשְׁוֹנוֹ, הבנייה לפי פי"ט, פכ"א, פכ"ב.

[יו] התוכחה צריכה להיות בנחת ובלי שנאה. — לרע וכ', ס: לְרַע רַבִּים יַעֲשֶׂק, שיבוש: לְרַע—לְרַע, טרם—רבם—רבים, תועף—יזעק—יעשק. — תועף כלומר שלא בכעס. — ותן מקום ד ד, כלומר קיים את מצוות התורה "לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך" (ויק' יט יז). ב ס הטור: וְאַל תֵּאָמֵן לְכָל דָּבָר, מן פי"ד.

- יט 19 כָּלִי חֲכָמָה יֵרָאֵת יי
20 יו וְכָל חֲכָמָה עֲשׂוֹת תּוֹרָה:
יח 22 אֵין חֲכָמָה דַּעַת הָרַע
יט 23 יֵישׁ עֲרָמָה וְהִיא תוֹעֵבָה
כ 24 טוֹב חֲסֵר מִדַּע יֵרָא חֲטָא
כב 25 יֵישׁ עֲרָמָה צְנוּעָה וְהִיא שָׁקֵר
כא 26 יֵישׁ מְהִלָּךְ שְׁחוֹחַ קוֹדֵר
כג 27 מִרְכִּין פָּנִים וּמִתְחַרֵּשׁ
כד 28 וְאִם מַחֲסֵר כַּח יִמְנַע מִחֲטָא אִם יִמָּצֵא עֵת יִרַע:
כה 29 מִמְרָאֵהוּ יוֹדַע אִישׁ
כו 30 מִלְּבוּשׁ אִישׁ וּשְׁחוֹק שָׁנִים
וּמִפָּנָיו יוֹדַע מִשְׁכִּיל:
וּבְאִשֶּׁר לֹא יוֹדַע יִקְדָּמְךָ:
וְאִם מַחֲסֵר כַּח יִמְנַע מִחֲטָא אִם יִמָּצֵא עֵת יִרַע:
וּמִפָּנָיו יוֹדַע מִשְׁכִּיל:
מִלְּבוּשׁ אִישׁ וּשְׁחוֹק שָׁנִים וְצַעֲדֵי אָדָם יִגִּידוּ עָלָיו:

יזכא. חכמה וערמה

[יז] החכמה היא כולה טובה וישרה, בלי עקמימות ונפתולים, גם מעשיה גם תכליתה הם לשם שמים, לשם עשיית הטוב וקיום התורה (א א יב יח כד ועוד, כא יב, ב' ברכות יז א: "תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים" וכ'). ס מקדים: דְּכָרִי נְבוּאָה, אולי זוהי כתובת לפסקה (כד לה: לקח בנבואה אשפך); 70, 248 מקדימים (18): יֵרָאֵת יי רֵאשִׁית לְקִיטָה /

חֲכָמָה מֵאֵתוֹ אֶהְבֶּה תִקְנָה. (19) דַּעַת מְצוֹת יְיָ מוֹסֵר חַיִּים / וְעוֹשֵׁי רְצוֹנוֹ עֵץ חַיִּים יִקְטְפוּ. "לקיחה" (προλήψις), אולי מעיקרו: לָקַח, או צריך לומר: אֲסִיפָה; הַשׁ' הַתּוֹסֶפֶת לִי' כב. — וכל י: ובכל: ט: וְיִרְאֶת אֱלֹהִים הִיא חֲכָמָה, כפל מן טור א: 70, 248 מוסיפים: וְדַעַת כָּל-יִקְלָתוֹ (παντοκρατορίας αὐτοῦ). (21): עָבַד אֹמֶר לְאֵדְנִיו כְּרִצּוֹנָהּ לֹא אַעֲשֶׂה / אִם אֲחֲרֵי כֵן יַעֲשֶׂה מְכַצִּים מִפְּרָגְסוֹ.

[יח] חכמה ט: חָכֵם. — דַּעַת יִדְעָה שֶׁל הָרַע הַמְבִיאה לִידֵי עֲשִׂיַת הָרַע, מִקְבִּיל אֶל "עֲצַת חֲטָאִים"; ב ט חסר.

[יט] לֹא כֵן הָעֲרָמָה הַמְבִיאה לַפְעָמִים לִידֵי חֲטָא. עֲרָמָה אֲפֹשֶׁר לָהּ לִהְיוֹת פִּקְחוֹת טוֹבָה (א ד, כב לב, לד י, מִשׁ' א ד, ח ה יב וְעוֹד), וְכֵן הַפֶּעַל (ו' לד, מִשׁ' י ה, יט כה) וְהַתּוֹאֵר עָרוֹם (כא יג כב, מִשׁ' יב יו כג). אֲבָל יֵשׁ שֶׁהַפִּקְחוֹת שֶׁל עֲרָמָה נוֹטָה לָרַע, כִּמוֹ כֹּאֵן (גם כא יג, שְׁמוֹת כֹּא יד, יְהוֹ' ט ד, אִיּוֹב ה יג), וְהַפֶּעַל (שִׁמ"א כג כב, תה' פג ד), וְהַתּוֹאֵר (בר' ג א, אִיּוֹב ה יב, יֵה ה). בַּהֲפֹךְ מִן "פּוֹתָה" וְתִם הַמְגַלָּה אֶת מַחֲשַׁבּוֹתָיו לְכָל אָדָם. רוֹב כִּי שֶׁל י גוֹרְסִים: רָצָה (πονηρία), שִׁיבוֹשׁ מִן עֲרָמָה (πανουργία). — וְהִיא תוֹעֵבָה ט: הַבּוֹרְאָה חֲטָאִים. — פּוֹתָה הַפְתִּי חוֹטָא מִפְּנֵי שֶׁאִינוֹ יוֹדֵעַ אֶת דֶּרֶךְ הַחֲכָמָה לְהִשְׁמַר מִרַע (לֹא י וְעוֹד), אֲבָל יֵשׁ שֶׁעַל יְדֵי טַפְשׁוֹתָיו וְתַמִּימוֹתָיו הוּא נִיצֵל מִן הַחֲטָא. — חֲטָא כך ט: י: חֲכָמָה.

[כ] מִדַּע לֹא בְמוֹבֵן הַמוֹסְרִי: דַּעַת, אֲלֹא יִדְעַת הָעוֹלָם (ג יב, יג י, כה ד). — מִיּוֹתֵר מִן הָעֲשִׂיר בְּמִדַּע (י כח, גס כה יד), וְהַשׁ' אֲבוֹת דִּר"נ כב א: "חֲכָם וְאִין יִרְא חֲטָא... הִרִי זֶה אֹמֶן וְאִין כִּלִּי אֹמֶנְתוֹ בִּידּוֹ, יִרְא חֲטָא וְאִין חֲכָם... אִין זֶה אֹמֶן אֲבָל כִּלִּי אֹמֶנְתוֹ בִּידּוֹ".

[כא] הָעֲרָמָה אֵינָה יִשְׂרָה אֲלֹא הִיא אוֹחֶזֶת בְּאַמְצָעִים נִפְתָּלִים, יֵשׁ שֶׁהִיא עוֹשֶׂה מַעֲשִׂים טוֹבִים לְשֵׁם תְּכִלִּית רָעָה, וְיֵשׁ שֶׁהִיא עוֹשֶׂה מַעֲשִׂים רָעִים לְשֵׁם תְּכִלִּית טוֹבָה. — יֵשׁ וְכ', ט: יֵשׁ עָרוֹם הֶחָפֵץ לְשִׁקָּר, חֲפָשִׁי. — צְנוּעָה י: בִּיקְנִית (ἀκριβής, יו כט), כְּלוֹמֵר הִיא זֹהִירָה בְּמַעֲשֵׂיהָ כִּמוֹ צָדִיק, אֲבָל בְּאֵמַת כּוֹנֶנֶתָה לְשִׁקָּר. — מַעֲקָם או: מִתְּפַלֵּל. הַתִּיאֹר עוֹבֵר מִן הַמוֹפְשֵׁט, עֲרָמָה, אֶל הַמוֹחַשׁ, בְּעַל הָעֲרָמָה, הָעָרוֹם: יֵשׁ עָרוֹם שֶׁמִּתְנַהֵּג בְּעַקְמִימוֹת לְשֵׁם תְּכִלִּית טוֹבָה, וְעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה אֹנֵס כְּדִי לְהוֹצִיא לְאוֹר מִשְׁפָּט. לְכֹאֵן שִׁיכַת הַתּוֹסֶפֶת שֶׁנִּמְצְאָה לְהֵלֵן כ ג. 248 מוסיף: וְיֵשׁ חָכֵם מְצָדִיק מִשְׁפָּט.

כב־כו. הצבוע

מִן הָעָרוֹם הַמִּסְתִּיר אֶת הַתְּכִלִּית שֶׁל מַעֲשָׂיו, עוֹבֵר ב"ס לְדַבֵּר עַל הַצְּבוּעַ וְהַחֲנָף הַמִּתְחַפֵּשׂ לְאִישׁ דָּכָא וְעַנְיָו, וְכַשִּׁימְצָא הַזְּדִמְנוֹת יַעֲשֶׂה רָעָה, כב־כד.

[כב] מִהֵלֶךְ י: πονηρευόμενος (מִרַע), שִׁיבוֹשׁ מִן πορευόμενος (מִהֵלֶךְ, 106, 157, ס"ה), כְּלוֹמֵר מִתְּהֵלֵךְ שְׁחוֹחַ וְכַפּוֹף, קוֹדֵר וְאֲבָל וְעֶצוֹב (יב יא, תה' לח ז, מב י, מג ב, אִיּוֹב ל כח): ט: יֵשׁ נִרְאָה קָצָנוֹ וְכִדְכָא נֶפֶשׁ, פִּירוּשׁ. — וְקָרְבוֹ וְכ', ט: וְתוֹף לְבֹו מְלֵא מְרָמָה, אֹלִי שִׁיבוֹשׁ מִן: וְלְבֹו מְלֵא מְרָמָה וְתוֹף (תה' יז), או: תוֹף וְמְרָמָה (תה' נה יב), או תִּירְגוֹם כַּפּוֹל: קָרְבוֹ-תוֹף, לְבֹו.

[כג] ט מִקְדִּים: יֵשׁ. — מִרְכִּין מוֹרִיד לְסִימָן שֶׁל עֲנִיוּת. — פָּנִים ט: פָּנָיו. — וּמִתְחַרֵּשׁ מִתְחַפֵּשׁ כְּחֹרֶשׁ וְשׁוֹטָה וְלֹא פִיקַח (הש' מ' יבִּמוֹת יד א): ט מוסיף: רָצָה. כְּלוֹמֵר הוּא חוֹרֶשׁ וְזוֹמֵם רָעָה, אֲבָל זֶהוּ נִגַּד הַמִּשְׁךְ הָעֲנִין. — וּבֹאֲשֶׁר בְּמָקוֹם (י, ט: או: בְּזִמָּן) אֲשֶׁר לֹא תוֹדֵעַ רִשְׁעָתוֹ. — יִקְדַּמְךָ לְהָרַע לך (כִּמוֹ שֶׁמוֹסִיף 70, או רַק: לְהָרַע, 248, ס"ה, כִּמוֹ בַּפְּסוֹק הַבֵּא): ט שִׁיבוֹשׁ: יִקְדַּמְךָ—יִקְרָא כֵן, יִשָּׁר וְצָדִיק; או: יִקְרָא יִשָּׁר, כַּפַּל מִשׁוֹבֵשׁ מִן "וּבֹאֲשֶׁר".

[כד] וְאִם ט: יֵשׁ. — עֵת שַׁעַת הַכוֹשֵׁר; ט: לְהָרַע.

כה־כו. אולם מאמציו של הצבוע הם לשוא, כי האדם ניכר ממראה פניו והליכותיו

[כה] יודע תנדע תכונתו וטיבו של אדם. — יודע כך י; או נקד: יודע, המשכיל יודע ומכיר תכונת איש ממראה פניו, הש' ט, שמוסר את הפס': יש ממראה פניו יבדילנו איש / ומנגד ידענו חכם.

[כו] מלכוש ט: מראה, מן הפסוק הקודם. — ושחוק או: וחיוך, כלומר תנועת השיניים כשהוא משחק או מחיך; הש' ב' ערו' סה ב: "בשלשה דברים אדם ניכר... אף בשחקו". אך יותר טובה גרסת ט: יחנה מעשיו. — אדם כמה כ"י של י: רגל. — עליו בנוגע לטיבו (איוב לו לג); ט: יצידו עליו. הש' ספרי דב' לג ד: "תלמידי חכמים ניכרים בהילוכם ובדיבורם ובעטיפתם בשוק", גם רמב"ם הלכות דעות ה ח: "ממהלכו של אדם ניכר אם חכם ובעל דעה הוא או שוטה וסכל"; אחיקר הסורי (ילין, עמ' מז): "הדור בלבושו הדור בדבריו, ונמאס בלבושו נמאס גם בדבריו"; והש' עוד שבולי הלקט (הוצ' בובר, עמ' כג א) בשם תנחומא: "וכן בן סירא אומר הדר אלהים בני אדם והדר בני אדם כסותו"¹.

כ 20 ¹ יֵשׁ ² תּוֹכַחַת וְאִינָה נָאָה	וְיֵשׁ מַחְרִישׁ וְהוּא חָכָם:
ב 2 מֶה טוֹב הוֹכַח מִלְרָגוֹ	וּמִתְּוֹדָה מִחֶסֶד וּמִנֶּעַ:
ג 4 כֵּן נֶאֱמַן לֵן עִם בְּתוּלָה	כֵּן עוֹשֶׂה בְּאוֹנָם מִשְׁפָּט:
ד 5 יֵשׁ ⁴ [מַחְרִישׁ] וְנִחְשָׁב חָכָם	וְיֵשׁ נִמְאָס בְּרִיב שִׁי[ח]:
ה 6 יֵשׁ מַחְרִישׁ מֵאֵין מַעֲנָה	וְיֵשׁ מַחְרִישׁ כִּי רָאָה עֵת:
ו 7 חָכָם ⁵ יַחְרִישׁ עַד עֵת	וְכִסִּיל לֹא יִשְׁמֹר עֵת:
ז 8 מְרֻבָּה ⁶ שִׁיחַ יִתְעַב	וְהַמְשַׁתָּרֵר יִשְׁנָא:
ח 9 יֵשׁ מַצְלַחַת בְּרַעְיָה לְאָדָם	וְיֵשׁ שָׁלָל לְמַחְסֹר:
ט 10 יֵשׁ מִתֵּן לֹא יִשְׁוֶה לָךְ	וְיֵשׁ מִתֵּן גְּמוּלוֹ מִשְׁנָה:
י 11 יֵשׁ חֶסֶד בְּעֵבוֹר כְּבוֹד	וְיֵשׁ מַעֲנֵי נִשְׂא רֹאשׁ:
יא 12 יֵשׁ קוֹנֶה הָרֻבָּה בְּמַעַט	וּמִשְׁלֵם שְׁבַעַתַּיִם:

¹ הש' שכטר, JQR, 1891, עמ' 695, 703

² מתורגם בעיקר מן י ³ כ"י ב ד"א ע"א שורה 12, 13

⁴ כ"י ג ד"ג ע"א שורה 8 ⁵ כ"י ג ד"ג ע"ב שורה 1 ⁶ מתורגם מן י

כ א-ו. על השתיקה

א-ב. לפעמים טוב לשתוק ולא להוכיח

משני הפסוקים הראשונים של פסקה זו ברור שהיא נמשכת אל יט יב-יו, ואולי מקומה המקורי לפני יט יז.

[א] יש, ויש אינם מציעים כאן שני אפנים מתנגדים (יט יט כא), אלא אופן אחד: אפעלפי שמצוה להוכיח את החבר, בכל זאת לפעמים לא יפה להוכיח, והמחריש ואינו מוכיח הוא חכם. – ואינה או: שאינה.

[ב] מלרגו על המוכח (יט יו), ולכן לא נאה תוכחת אם היא מביאה לידי רוגז וכעס. 70, 106, 248 מוסיפים: בפֿתֿר, כפל טעות מן "מחסר" הבא. ב ט הטור: אין טובה למוֹכִיחַ רָשָׁע, "טובה" – הכרת טובה (יב ג), או: לא תצא למוכיח טובה אלא רעה, כי המוכח ישנאהו. – ומתודה המקבל תוכחה ומתודה על חטאו ינצל מחוסר ועונש. ואפשר שצריך לגרוס: מִחֲסָד, מחרפה (ויק' כ יז). ט: ומִשְׁתַּבֵּחַ מחוץ שלא צריך להִשְׁתַּבֵּחַ. משובש, נראה שפירש "ומתודה" מן ידה-הלל, ושיבש מחסר-מחוץ, והשאר הרחבה משובשת. 70, 248¹, 2² מוסיפים: (3) מה טוב הנוֹסֵר יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה / כִּי כֵן יִמְלֹט מִצָּבָרָה כְּמִזִּיד.

[ג] נמצא בכ"י ב של ע להלן ל כה כד, ע"ש. – כן נאמן ק': כְּנֶאֱמָן, נ' נכתבה פעמיים, והוא תירגום של הסורי "מהימן", שפירושו סריס שהיה ממונה ונאמן על בית הנשים בחצרות המלכים. והכוונה: כמו סריס האונס בתולה ולן עמה כל הלילה ובכל זאת אין לו הנאה ממנה, כן הוא האיש שעושה לעצמו משפט במעשה אונס ואלימות שלא יהנה ממנו. פסוק זה אין מקומו כאן, והוא תוספת אל יט כא: "ויש מעקם לגלות משפט", ולזה בא פסוק זה בתור הערה שהמעקם ועושה מעשה אונס להשיג משפטו לא יהנה ממנו כמו הסריס האונס בתולה. טור א ב י: תִּאֲנֹת סָרִיס לְאִנָּס בְּתוּלָה, וב ט: מִתְאַוָּה נֶאֱמָן לִשְׁכַּב עִם בְּתוּלָה.

ד-ה. מינים שונים של שתיקה

[ד-ו] נמצא בכ"י ג של ע.

[ד] ונחשב ט: נִחְשָׁב (מש' יז כח); י: נִמְצָא, חפשי. – נמאם בני אדם מואסים בו מפני ריבוי דבריו; י, ט: שָׁנוּא, חפשי (לז כו). – בריב ק': בְּרוּב (ט); י: מְרַב. [ה] מאין מפני שאין לו מה להשיב על דברי המדבר אליו. – ראה הבין שעכשיו אין העת ראויה לדיבור; י: εἰδὼς (יודע), חפשי, או שיבוש מן εἰδὼν (רואה). – עת לבה; הש' מבחר הפנינים, שער לב: "השתיקה לאדם טובה מן הדבור בלא עתו". ב ט הטור: יֵשׁ מִדְּבַר אֲשֶׁר לֹא צָרִיךְ לְדַבֵּר.

ו-ז. הבדל בדבור בין החכם לכסיל

[ו] י, ט מקדימים: אִישׁ, אולי כפל משובש מן "יש" בפסוקים הקודמים. – יחריש ט: יִשְׁמַר, מן טור ב. – עַד עַתָּה שְׁתַּבּוּא העת הרצויה (מש' יה כג, קה' ג ז). – וכסיל י: ובוֹטָא וכסיל; ט: וְיִדּוּ וְרָשָׁע, חפשי; השם הראשון הוא תוספת. – יִשְׁמֹר לא ימתין לעת הרצויה (ד כא, כז יב, תה' קלו, איוב כד יח); י: יַעֲבֹר, אך גרסת ע נמצאת בכ"י הזעיריים של י בתוספת יח כו, ע"ש.

² אחרי פ"ג

¹ אחרי פ"ז

[ז] יתעב ימאס (פ"ד). ב ט הסור: יש מלב שיח ישנא, "יש" מן הפסוקים הבאים, מרבה-
מרב, יתעב-ישנא, חפשי על פי טור ב, וגם אצל כריסוסטוס מובא "ישנא". - והמשתרר
במ' יו יג, או אולי: והמתקומם (לב יג): י: והלוקח לו שלטון: ט: והמתנאה. - ישנא ט:
ישנאו ח'יו.

ח-יא. ארבעה דברים והיפוכם

[ח] יש שמרעה תצא לאדם הצלחה וטובה ויש ששלל ועושר יביאו למחסור. - מצלחת
לח יג: ט: דבר, או: מאומה. - שלל עושר (מש' לא יב): י: εὐρεμα, מציאה (כט ז). ואולי
היה במקור: רנח, ומזה ט: שיח, שיבוש. - למחסור ט: למחסורו.
[ט] חסר ב ט, ובמקומו: פאשר תזרק אבן בעוף תפריחהו / כן תאבד אהבת אוהבך
באמת ולא תמצאנה (כב כג, כז כו).
[ט] יש שאתה נותן מתנה ואין לך תועלת ממנה, ויש מתנה שמביאה כפלים בשכרה. -
מתן י מוסיף: אשר. - ישוה או: יוציל.
[י] יש שבעבור כבוד יבוא אדם למחסור ועוני, ויש שמעוני הוא עולה לגדולה. - ויש
י מוסיף: אשר. - נשא יא יו.
[יא] קונה ט: מלנה, אולי גרס: נושה. - במעט ט: כמצט. - ומשלם י, ט: ומשלמו,
אחר כך הוא מוכרח לשלם פי שבעה. ואולי צריך לגרוס: ויש משלם שבצתים, כלומר
לאחד עולה הדבר בזול, ולאחד ביוקר.

יב 13 חכם¹ במעט דבר נפשו

וטובת כסילים ישפוך חכמה:

יג 14 מתן² כסיל לא ישוה לך

כי עיניו תחת אחת רבות:

יד 15 מעט יתן והרבה ינאץ

ויפתח פיו בקורא:

יה תיום ילנה ומחר ידרש

שנוא איש כמוהו:

יו 16 אמר כסיל אין לי אוהב

ואין טובה לטובתי:

יז אוכלי לחמי לועגי לשון

17 כמה וכמה ילעגו לו:

יח 18 כשלון רגל מן כשלון לשון

כן מפלת רעים מהרה תבוא:

יט 19 אליה בלא מלח

מלה בלא עת

כפי אוילים תתמיד:

כ 20 כפי כסיל ימאס משל

כי לא אמרו בעתו:

¹ כ"י ג ד"ג ע"ב שורה 10

² מתורגם בעיקר מן י

הכסיל

יביח. מתן הכסיל; בא כאן אגב פ"ט

[יב] נשתמר בכ"י ג אחרי לו לא, חסר ב.ט. החכם קונה לעצמו אהבת הבריות אפילו במתנה קלה, מפני שהוא נותן בעין יפה ומבלי לבקש גמול, אבל הטובה שהכסיל עושה לחברו היא כאילו נשפכה לארץ ולא תביא תועלת לא לעצמו, מפני שהוא נותן בעין רעה ורק בשביל טובת עצמו, וגם לא למקבל טובתו, כמו שהולך ומפרש בפסוק הבא. — במעט דבר בדבר מועט (מ' פאה חד, ועוד). הבנייה כמו "מעט מים" וכדומה. כ"י B של י: ev λόγῳ (בְּדָבָר). שאר כ"י של י: ev λόγῳ (בְּדָבָרִים), וכן ל: אך 253: ev ὀλίγοις (בְּמַעֲטִים). אפשר שהגרסה המקורית של י היתה: בְּמַעֲט דְּבָרִים, ואפשר גם כן שהיא היתה רק: בְּדָבָר, ו"במעט" הוא כפל מן הפס' הקודם, והכוונה שהחכם קונה לו אהבה בדבריו הנעימים (יחיה). — נפשו השלם: גִּאָהִיב, כמו י (דו). — וטובת י: וטובות. — ישפוך יִשְׁפָּכוּ, ומשמיט "חכמה", ולפי זה צריך לגרוס: תִּשְׁפֹּךְ, ולהשמיט "חכמה" ככפל מראש הפסוק ("חכם"). ואפשר גם כן ש"חכמה", שהיא התיבה האחרונה בעמוד של הכ"י, היא התחלת חרוז אחר שהמשכו נאבד (כמו למשל פ"ל). ופירוש "תשפך": תושלך כדבר שאין בו תועלת (הש' גם כד לה).

[יג] מתנת הכסיל לא תביא לך רווח, כי כוונתו לקבל ממך תשלום פי שבעה. — ישוה לא כדאי לך (אסתר ג ח). — לך ט: לו. 70, 248 מוסיפים: (לך) לוקח, כפל מן סוף הפסוק. 70, 106 מוסיפים עוד: וְכֵן גַּם רַע עֵין בְּעַל כְּרָחוּ, כלומר גם מתן של רע עין הנותן בעל כרחו לא ישוה לך. — עיניו מצפות. — תחת וכ', כך י. יותר טובה גרסת ט: אַחַת שְׁבַע; י הוא תירגום חפשי, או: "תחת" כפל משובש מן "אחת", "רבות" פירוש של "שבע". בסוף הטור צריך להשלים: לְקַחְתָּ, כלומר לקבל בעד מתנתו. על פי 70, 106 שגורסים גרסה נפוחה: תַּחַת אַחַת לְקַחְתָּ רַבּוֹת; ט: נְתוּנוֹת לְתַשְׁלוּמִים, פירוש חפשי של "לקחת". [יד] ינאץ יחרף את המקבל מתנתו (יח יז, מא ל); הש' ירו' ברכות ד ב: "ואל תצריכנו למתנת בשר ודם... שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה". — פיו לחרף בצעקות. — כקורא עוף צורח, כמשמעות שמו (שמ"א כו כ ובפירושונו, יר' יז יא; גם למעלה יא לח). י: αἶψα, פְּרוֹז, על פי דמיון הצלצול; ל: קָדַחַת, שיבוש; ט: וּמִדְּגָר רַע וּמִדְּרָד (או: וּמִדְּרָד), חפשי. [יה] ידרש תשלום; ט מוסיף: וּגְבִיתוֹ גְּבִית תַּשְׁלוּמִים הִיא. — כמוהו השלם: לְאָדוֹן וּלְאָדָם (248, 106); ט: לְאֱלֹהִים וּלְאָדָם (י ז).

יזיז. תלונת הכסיל

[יו] נמשך אל הפסוק הקודם: שנא וכ', ולפי"ב: טובת כסילים תשפך. הכסיל מתאונן שבני אדם אינם אוהבים אותו, ושהם כפויי טובה ואינם משלמים לו תחת הטובה שהוא עושה להם. [יז] אוכלי תה' מא י. — לוועגי מלגלגים עליו בלשונם; ט: קָשֶׁן סֶלַע (מ יח). — כמה וכמה הרבה מאד (סמנד), כמו בביטוי "על אחת כמה וכמה"; ט: אֶלָּא כְּמוֹהוּ. — לו דברי ב"ס ואפשר שצריך להגיה: לִי, כמו בתרי החבשי. 70, 106, 248, ל מוסיפים: כִּי לֹא מֵה שֵׁשׁ לוֹ בִּישָׁר לְקַח (או: חֲלָק) / וְכֵן מֵה שֵׁאִין לוֹ לֹא תָשׁוּב לוֹ; והש' סדר אליהו רבה פי"ג, ד"ה ישמור: "ואל ירבה אדם סעודתו עם עמי הארץ שלאחר שעה מספרין עליו לשון הרע". [יח] פתגם בודד שבא אגב "לשון" בפס' הקודם. נפילה הבאה מכשלון הרגל בקרקע טובה

מנפילה בכשלון של לשון הרע. הש' אחיקר הסורי:¹ "טוב הכשל ברגל מבלשון"; מבחר הפנינים, שער לב בסוף: "ימות האדם בכשלון לשונו ולא ימות בכשלון רגלו, כי כשלון לשונו יסיר ראשו וכשלון רגלו ירפא לזמן מעט"; והפתגם של הפילוסוף היוני זינו: "טוב להכשל ברגל מלהכשל בלשון". — כשלון כה כז. — רגל י: מקרקע, או: מצפר (ἀπὸ ἑδράφους). נראה שבמקור היה כתוב: רגל, כפי שיוצא מההקבלות הנ"ל. — כן מלת האמיתות: באמת מפלת בעלי לשון הרע תמהר לבוא; ס מוסר את הפסוק: פמים הנשפכים על שן סלע / כן לשון רשע בין צדיקים.

יט-כ. דבר שלא בעתו

כמו שאין טעם לאליה השמנה כשהיא נאכלת בלא מלח, כך אין טעם לדבר שנאמר שלא בעתו, אבל האויל תמיד ידבר שלא בעתו, וכך הוא מקלקל אפילו את המשל המשובח. [יט] אליהו וכו', ב ס הפסוק: פאשר לא תאכל אליה בלא מלח / כן מלה נאמרת בלא עת, הרחבה של טור א (ע' פטרס), והשמטת טור ב על ידי שיווי ההתחלה "בפי" עם ראשית הפסוק הבא. י: אדם בלא חסד, שיבוש או פירוש חפשי של ביטוי שהיה קשה למסור אותו ביוונית. — תתמיד פכ"ד. [כ] בפי כן ס; י: מפי (מש' כו ז ט). — ימאס ס: ימוט. — משל ס: "מלתא" (דבר), שיבוש מן "מתלא" (משל).

כא 21 יֵשׁ נִמְנָע מִחֲטֵא מִמַּחֲסוֹר וּבְנוּחוֹ לֹא יִתְאַנַּח:

כב 22 יֵשׁ מֵאֲבֵד נַפְשׁוֹ מִבִּשְׁת׃ וּמִכֶּסוֹת פָּנִים יֵאֲבֹדָה:

כג 23 יֵשׁ מִבִּשְׁת׃ מִבְּטִיחַ לְרַעְיָהוּ וַיִּקְנֶהוּ שׁוֹנֵא חֲנָם:

כד 24 מוֹם רָע בְּאָדָם כָּזָב בְּפִי אֲוִילִים יִתְמִיד:

כה 25 נִבְחָר גָּנָב מִמִּכְזֵּב וְשִׁנְיָהֶם שַׁחַת יִנְחָלוּ:

כו 26 אֶרֶח אִישׁ כָּזָב קָלוֹן וְחִרְפָּתוֹ עֲמוֹ תְּמִיד:

דְּבָרֵי מִשָּׁל

כז 27 חָכָם בְּמַעַט יַחֲיֶה נַפְשׁוֹ וְאִישׁ נָבוֹן יִישָׁר בְּעֵינֵי שָׂרִים:

כח 28 עוֹבֵד אֲדָמָה יָרִים עֲרֻמָּה וְיִישָׁר בְּעֵינֵי שָׂרִים יִכְפֹּר עוֹן:

כט 29 מְנַחֵה וְשֹׁחֵד יַעֲזֹרוּ עֵינָיו וּכְמַחֲסוֹם לִפְהֵי יִשְׁכְּבִית תּוֹכַחַת:

¹ הש' הגוף הסורי אצל Rendel Harris, עמ' 46; קצת שונה אצל א. ילין עמ' 40

² מתורגם בעיקר מן י

ל 30 חֲכָמָה יִטְמוֹנָה וְאוֹצָר מוֹסֶתֶר מִה תוֹעֵלָה בְּשִׁתְיָהֶם :
לא 31 טוֹב אִישׁ מִצָּפִין אוֹלָתוֹ מֵאִישׁ מִצָּפִין חֲכָמָתוֹ :

שונות

כא-כג. מכשולי העני

[כא] יש ניצל מן החטא מפני עניו, ולפיכך כשינוח בלילה על משכבו לא יהיה לו על מה להתאנח ולהצטער. — נמנע ט: נמלט. — ממחסור ט מוסיף: מי הוא הצדיק, תוספת. — לא חסר ב.ל. כלומר אפעלפי שהוא נמלט מן החטא בכל זאת הוא נאנח ומצטער על עניו ורוצה בעושר, וכעין זה ט: וְעַל צָשָׁרוֹ יָנוּחַ, השמיט "לא", ושיבש: ובנוחו—ובהונו=ועל עשרו, יתאנח—יאנח—ינוח.

[כב] מבשת מפני שהוא מתבייש לספר שהוא עני. — ומכסות פנים כך ט: ומכסות פניו, כלומר הוא מביא רעה על עצמו בכסות שהוא שם על פניו להתחפש כעשיר ובעל יכולת, כמו שהולך ומפרש בפסוק הבא (הש' מל"א כ לח: באפר וכ', איוב כד יח: וסתר פנים); י: ומפני קסיל, שיבוש וסירוס התיבות. 248, ל ועוד: מַנְשָׂא פָּנִים, שיבוש. — יאבדנה ט: יאבד.

[כג] מבשת הוא מכזב ומתאמר לעשיר ומבטיח מה שאין ביכלתו (ד כא, מא כ). — שונא כשלא ימלא את הבטחתו מפני עניו (כט ח).

כד-כו. על הכזב

מן הכזב של הביישן העני עובר ב"ס לדבר על הכזב בכלל.
[כד] מום ט: מאום, מאומה. — בפ" ט, ל: ובפ"י. — אוילים י: אַנְשִׁים בְּלֹא מוֹסֶר, כלומר בלא חינוך (וכך למעלה פי"ט). — יתמיד ט: רב הוא, חפשי.
[כה] הכזבן הוא יותר בזוי אפילו מן הגנב (היט, מש' ו ל). — ממכזב י: ממתמיד בקזב, חפשי; ב ט הפסוק: חוֹמֶד גָּנוֹב וְכֹזֵב / וְשָׁמִי דָרְכָיו בִּשְׁתַּיִן חִילוֹ, שיבש: נבחר—נמחד—חומד, שחת—בשת, "ושתי דרכיו" פירוש של "ושניהם".
[כו] ארח דרכו ומנהגו של הכזבן מביאים עליו חרפה; ט: אַחֲרִית. — וחרפתו או: ובקשתו. — תמיד ט: תאבד.

כז-לא. משלים שונים

ט חיבר את הכתובת לפסוק הקודם לפכ"ז: הַמֵּלֶא מִשַּׁל חֲכָמָה, שיבש: דברי-מלי ("מלא" בסורית)—המלא, חכם—חכמה.
[כז-כח] מקבילים זה לזה, טור א לטור א: החכם מסתפק במועט ולפיכך הוא מתעשר, החרוץ העובד אדמתו ירבה תבואה ויתעשר; טור ב לטור ב: הנבון ימצא חן בעיני שרים, וישפיע עליהם שיסלחו לעוון.
[כז] במעט כך ט ("איך זעורא", כמעט); י: ἐν λόγους (בדברים), שיבוש מן ἐν ὀλίγοις (במעט) אגב λόγους (דברי) של הכתובת. הש' תה' לז יו (ובראב"ע), מ' אבות ד א: "איוהו

עשירי וכ'. — יחיה ט: יחנה, שיבוש; י: יקדם (προάξει), חפשי, או: החכם יתקדם ויתעלה במצבו על ידי דברי חכמתו. — נבון מש' כב כט. — יישר ט: ישר, ישלוט.

[כח] חסר ב ט. — עובד מש' יב יא. — ערמה תהיה לו ערימה גבוהה של תבואה (רות ג ז); ל מוסיף: ועושה צדקה יתרומם, תוספת של כפל, ואולי שיבוש: עובד—עושה, אדמה—צדקה, ירים ערמה—יתרומם. — יכפר על ידי השפעתו. — עון של עצמו או של אחרים כלפי השרים.

[כט] נמשך לפסוק הקודם: גם בשוחד אפשר להשפיע על שרים ושופטים שלא יענשו את העוון (שמות כג ח, דב' יו יט). — יעורו ט: יבישו, אולי גרס: יכהו, שפירש כמו "כאא" בסורית. — עינים כך ט: י: ציני חכמים, הרחבה של פירוש על פי דב' שם. — וכמחסום השוחד חוסם את פי מקבלו כמו במחסום, שלא יוכיח את החוטא אפילו בתוכחת של דברים (תה' לט ב); ט: וסותם, גרס: וחוסם. — ישבית ט: ומשבית.

[ל-לא] אזהרה שלא לכבוש את החכמה אלא להפיץ אותה ברבים. פסוקים אלו נמצאים בכ"י ב של ע להלן מא יח-יט (ע"ש בפירושו), גם כאן גם שם הם בודדים בלא קשר לקודם ולבא. ואפשר שמקומם המקורי הוא כאן, כי כאן גם הפסוקים הקודמים הם בודדים, בעוד ששם הפסוקים הקודמים והבאים הם מחוברים בחיבור הגיוני, ורק שני אלו הם בודדים שם. וראיה לדבר ששם הם חסרים ב ט.

[לא] 248 מוסיף בסוף הפסוק: טובה תקנה נמרצה בדרישת יי / ממנהיג סיו בלא אדון.

- כא 21 א בני חטאת אל תוסף עוד ועל הראשונים העתה:
- ב 2 ב מפני נחש נוס מן חטא ואם תקרב אליו ישכך:
- ג 3 שני אריה שניו הורגות נפש אדם:
- ד 3 בחרב פיות כל פשע למכתו אין רפואה:
- ה 4 אימה וגאווה יחריבו עשר ובית גאווה ישרש:
- ו 5 תפלת דל מפיו לאזניו ומשפטו מהרה יבוא:
- ז 6 שונאת תוכחת בעקבות רשע וירא אלהים ישוב בלבו:
- ח 7 נודע מנגד חכם לשון ומשכיל יודע בהכשלו:
- ט 8 בונה ביתו בחיל זרים אוסף אבנים לגלו:
- י 9 נערת צבורה צבור רשעים ואחריתם שביב אש:
- יא 10 דרך רשעים מסקלת ואחריתה שחת שאול:

7. שוב על החטא וענשו, כא א"י

א"ד, מכת החטא

חטאת... נחש חסר ב.ס.

[א] חטאת פעל של תנאי: אם חטאת. – תוסף שמא יעשה לך החטא כהרגל (ה.ז. ב' יומא פו ב: "כיון שעבר אדם עבירה ושנה נעשית לו כהיתר"). – הראשונים כל כ"י של י (חוץ מן 248, 7) מוסיפים: שָׁלָךְ. – העת' התפלל בעד סליחה לחטאיך הקודמים.

[ב] שמות ד.ג, מ' כג לב, ב' ברכות לג א: "אין ערוד ממית אלא החטא ממית". – נוס' ס מקדים: מֵאֵד ("סגיא"). – אליו כך 248, 106, 7, ס. – ישכך י: δέξεται, בכמה כ"י זעיריים בשיבוש: δέξεται (יקחך), וכן 7.

[ג] שניו יואל או: ס: שָׁקָר. – הורגות ס: מַחְבֵּל.

[ד] פיות בעלת שני חודים (שו' גיו, תה' קמטו, מ' הד). – כל פשע ס: זונה, על פי מ' שם. – רפואה ג.כו.

ה"ח. עונש החטא

[ה] בית הרשע יחרב. – אימה וכ', ס: מִפְקָר לְעָרֵב תַּחְרִיב דִּירוֹת (יח כה), היינו הזונה, לפי גרסת ס בפס' הקודם. – ובית י: כֵּן בֵּית, פירש בטעות כו' השיווי (ב.ה). – ובית גאה מ' יה כה: ס: וְהִיכְלוֹת רַבִּים, כהמשך לגרסתו בטור א. – ישרש כך ס, 7, מקביל אל "יסח" (מ' שם); י: ἐρημωθήσεται (יחרבו), שיבוש מן: ἐαριζωθήσεται (ישרש) אגב טור א.

[ו] מפיו כשתצא מפי הדל תגיע תכף לאוני יי (לה יו, תה' יח ז). – ומשפטו וכ', ס: וְלִשְׁפֹּט עוֹלָם תַּעֲלֶה, שיבוש ותירגום חפשי.

[ז] בעקבות הולך בעקבות הרשע, כי השונא תוכחת סופו לחטוא ולהיות רשע: ס: אִישׁ. – ישוב ישמע תוכחה וישוב בתשובה. – בלבו כך 248; שאר כ"י של י: בָּלֵב; ס: מִלְּבוֹ; קלימנט ו 7: אֶל לְבוֹ, אולי מקורי, ואם כן יש להגיה: יָשִׁיב (או: יָשִׁים) אֶל לְבוֹ, כלומר את התוכחת.

[ח] חכם י: δυνατός (גיבור, או: יודע, מזוז וב'), כלומר הפטפטן, שהוא חכם רק בלשונו ולא בלבו, נכר לבני אדם אפילו מנגד, היינו מרחוק (יט כה-כו, דב' לב נב). – ומשכיל החכם באמת יודע ומכיר כשהוא נכשל בחטא, והוא חוזר בתשובה. קשה ההמשך בין הטורים, ואפשר שגרסת ס היא יותר נכונה: חָכָם מִנְּגֵד צִינְיוֹ יִנְדַּע (ק': יוֹדַע) / וְחֹקֵר רְשָׁעִים מִהֵרָה, והוא מוסב על יי שהוא החכם באמת (יש' לא ב).

ט"א. אחרית הרשעים

[ט] בונה יר' כב יג. – זרים ס: רָצָהוּ. – אוסף כך ס: י: פְּאוֹסָף. – אבנים כך ס (סלעים); י: אֲבָנִיו. – לגלו כך ס, כלומר לקברו (יהו' זכו, ח כט, שמ"ב יח יז): 248, 106, 70, לגל קברו, פירוש: בשאר כ"י של י: εἰς χεῖμῶνα (לְסֻתָּיו), שיבוש מן: εἰς χῶμα (לגל).

[י] המון הרשעים אינם אלא ערימה של נעורת, שכשתגע בהם האש ישרפו מהר (ישע' א לא, מלאכי ג יט, עוב' יח, תנחומא וישב א). – צבורה צבור י: συνηγμένον συναγωγῇ; לשון נופל, ואולי: פתיל נְעֻרַת צֻדַת רְשָׁעִים (יו ח, שו' יו ט); ס: כְּמַעְלָה חוֹל בְּרָגְלִי אִישׁ (מן כה כג). – ואחריתם וכ', ס: כֵּן גְבוּרַת רְשָׁעִים לָאֵשׁ. – שביב חיד.

[יא] דרך וכ', ט: ושכיל קרשע תקלה הוא לו, גרס: מסקלת—מתקלת. — מסקלת י: מקלקת מאבנים, שיבוש ופירוש (הש' יש' סב י), כלומר היא נראית נוחה וישרה ומלאה תענוגים (מש' ידיב, יוכה, אונגליון מתי ז יג: "מרנח הדרך המביא לאבדון").

כא 21 יב 11 שומר¹ תורה מושל ביצרו ויראת יי תכלית מוסר:

יג 12 לא יוסר אשר איננו ערום ויש ערמה מרבה מרה:

יד 13 דעת חכם כמבוע תרבה ועצתו כמעין חיים:

יה 14 קרב אויל כבור נשבר וכל דעת לא יכיל:

יו 15 דבר חכם שמע משכיל והללו ועליו יוסף:

יז שמע זד ולא ישר בעיניו וישליכהו אחרי גוו:

יח 16 שיח נבל כמשא בדרך על שפתי נבון ימצא חן:

יט 17 פי משכיל יבקש בקהל ולדבריו ישימו לב:

כ 18 בבית כלא חכמה לאויל ודעת לכסיל דברי אין חקר:

כא 19 כרשת לרגלים מוסר לאוילים וכבבלים על יד ימין:

כב 20 כסיל בצחוק ירים קולו ואיש ערום בנחת יצחק:

כג 21 בעדי זהב מוסר לנבון וכאצעדה על זרוע ימין:

כד 22 רגל² נבל מהרה אל בית ואיש מזימות יכניע רבים:

כה 23 אויל מפתח יביט אל בית וכבוד לאיש בבית עמיו:

כו 24 אוילת³ איש צותת על פתח ולמבין יכבד קלון:

כז 25 שפתי זדים באלה ישיחו ודברי נבונים במאזנים ישקלו:

כח 26 בפי אוילים לבם ובלב חכמים פיהם:

¹ מתורגם בעיקר מן י ² נשתמר בעברית במובאה בפרקא דרבנו הקדוש ³ מתורגם בעיקר מן י

8. החכם והכסיל, כא יב-כח

יב"ג. המוסר וכיבוש היצר

[יב] תורה התורה מלמדת את האדם לכבוש את יצרו: הש' ב' קדו' לב: "בראתי יצר הרע ובראתי תורה תבלין" וכ'. – מושל' ס: כוּבֶשׁ (יז כו, ס). – תכלית' י: συντέλεια (איוב כו י ובתה"ש). – מוסר' י: חֲכָמָה: יראת יי המביאה לידי יראת חטא וכיבוש היצר היא תכלית החכמה (א יז כד, יט יז): ס: וַיֵּרָא אֱלֹהִים לֹא יִחָסֵר מְאוּמָה (תה' לד י), גרס: ויראת – וירא, תכלית – כלום, מוסר – יחסר.

[יג] חסר ב.ס. – ערום פיקח, הטיפש אין בכוחו ללמוד חכמה ומוסר. – ויש' וכ', כעין מאמר מוסגר: אך צריך לזכור שלא כל ערמה היא טובה, כי יש ערמה שמביאה על האדם מרה, מרירות ואסון (יט יט).

יד"ה. הדעת בלב החכם ובלב הכסיל

[יד] כמבוע כ' ס: י: כְּמַבּוּל, שיבוש. ס מוסיף: מים, והכוונה שהחכם לא רק שומר את החכמה שלמד כמו "בור סוד שאינו מאבד טיפה", אלא הוא גם מוסיף חכמה על חכמתו, והוא כמבוע וכמעין המתגבר (כד לג, מ' אבות ב יא, וא: "כמעין שאינו פוסק וכנהר שמתגבר והולך"). – ועצתו כאן במשמע של חכמה ותבונה (כד ל, מש' כא ל, איוב יב יג). – כמעין שמימיו הולכים ושוטפים ומתגברים (יר' ב יג, יז יג, שה"ש ד יח): ס: כְּמִים.

[יה] אולם לב הכסיל הוא כמו בור נשבר שלא יכיל בתוכו שום נוזל, ולא רק שאינו מוסיף חכמה אלא הוא שוכח גם מה שלמד. – קרב' ס: לָב, חפשי. – כבור יר' ב יג, כ' ס: י: כְּכֹד, שיבוש (וכן מש' ה יח בתה"ש, סמנד). – וכל' וכ', ס: וְכָל יָמֵי חַיָּו חֲכָמָה לֹא יִלְמָד.

יו"ז. דבר חכמה ביד החכם וביד הכסיל

[יז] ולא ישר וכ', ס: וַיִּצְחָק לוֹ, חפשי. – וישליכהו מל"א יד ט, יח' כג לה. – אחרי גוו' ס: לְאַחַד מִצְדָּדָיו, גרס: אחרי – לאחד, גוו' – גבו, שפירש כמו בסורית: צדו.

יח"ט. שיחת החכם ושיחת הכסיל

[יח] קשה לסבול שיחת הכסיל כמו משא כבד להולך בדרך, אבל נעימים וחיננים דברי הנבון. – כמשא' ס מוסיף: כְּבֹד. – חן תה' מה ג, מש' כב יא, קה' ייב. ב ס הטור: וְכָל דְּבֹר צְדִיק חָן. גרס: על – וכל, ולפי זה יש לגרוס: וְצֵל ת' על: וכך בא ו' החיבור בראש טור ב בכל הפסקה.

[יט] ולכן יבקש הקהל לשמוע את דברי החכם (לח מג, לט יח, איוב כט כא-כג). – ולדבריו כ' ס: י: וּדְבָרָיו יְבִינּוּ בְּלֵב, שיבוש.

כ"א, כג. חכמה ומוסר לכסיל ולנבון

[כ] בעיני הכסיל החכמה גוזלת ממנו את חרותו, כאילו היא מושיבה אותו בבית כלא עם מאסורים על ידיו ורגליו, מפני שהיא מלמדת את האדם להזהר מן החטא ולהנזר מן התאוות. אך החכם יודע שאין לך בן חורין אלא מי שלמד מהחכמה לכבוש את יצרו ולהתגבר על תאוותיו: הש' מ' אבות ד א: "איזהו גבור הכובש את יצרו". וב: "שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה". – כל' כ' ס: י: כְּבִית כְּלָה, שיבוש. – דברי אין חקר

דברים בטלים שאין להם כל מובן, ס: פְּרָשָׁפִי אֲשׁ, שיבש: דברי-רשפי, אין-אש, והשמיט "חקר".

[כא] כרשת כך ס: י: רֶשֶׁת, הלוכדת את הנאחו בה ברגליו (ו כו, איוב יח ח). – לרגלים י: בְּרִגְלִים; ס: מוֹסֵר בְּרִגְלֵי אֵוִיל. – יד ימין הש' שו' יה יד, קה' זכו; ס: יְמִינוּ.

[כב] צחוק הכסיל וצחוק החכם. – בצחוק יט כו, קה' זו. – ערום פיקח וחכם; י מוסיף: כְּמֶצֶט, תירגום כפול של "בנחת". – בנחת במנוחה (יא כג) ושקט, ולא בצעקה. נראה להעביר פסוק זה לבין פכ"ו ופכ"ז, כי כאן הוא מפסיק את ההמשך שבין פכ"א לפכ"ג. [כג] נמשך אל פכ"א: להפך מן לכסיל, המוסר לנבון הוא תכשיט יקר (ו לג, לו ה, שמ"ב א י).

כדרכו. הכסיל והחכם על פתח רעיהם

[כד-כה] נמצא בפרקא דרבנו הקדוש¹: "ולעולם אל ימהר אדם לבית חברו שכך כתוב בספר בן סירא רגל וכ'... רבים. לעולם אל יסתכל אדם לשער חבירו שכן בספר בן סירא אויל" וכ'.

[כד] רגל ס: רְגֵל. – נבל ס מוסיף: פְּאוֹת. – מהרה פתאום ובלא טפיחה על הדלת. – בית אל בית חברו, או אפילו לביתו של עצמו; הש' ב' נדה טז ב: כדכתיב בספר בן סירא שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי... והנכנס לבית חברו פתאום. אמר ר' יוחנן ואפילו לביתו" וכ': פס' קיב א: "ואל תכנס לביתך פתאום וכל שכן לבית חברך"; מס' דרך ארץ רבה פ"ה: "לעולם אל יכנס אדם פתאום לבית חברו" וכ'; סדר אליהו רבה פ"ח: "לעולם יהא אדם נאה בביאתו". וכך כבר עניי המצרי (ארמן, עמ' 239): "אל תבוא אל איש הביתה, אך הכנס אם יקראוך". – ואיש מזימות במש' יב ב, יד יז, כד ח במשמע של בעל מחשבות רעות, ולפי זה הכוונה כאן היא שהרשע בעל מזימות רעות יכניע ויכבוש אנשים רבים, אך אין רעיון זה נמשך היטב אל טור א. נראה שהגרסה העברית היא משובשת. ס גרס את הטור: וְאִישׁ חָקֵם יִרְפֵּן פָּנָיו, פירש "מזימות" במובן טוב (מד ה, מש' א ד), כלומר החכם יכניע וירכין את פניו בענוה, וימתין בחוץ עד שיפתחו לו את הדלת. י גרס: וְאִישׁ וְתִיק (πολύπειρος, בעל נסיון, לוכא ובי) יְבוֹשׁ מִפָּנִים, כלומר איש בעל נסיון החיים ובעל תרבות יבוש מלהכנס לפנים הבית עד שיזמינוהו בני הבית; או פירושו: יבושש ויתעכב מלהכנס לפנים הבית. ולפי זה נראה לגרוס: פָּנִים ת' "רבים", ולפרש כמו ס: יכניע וירכין את פניו בענוה ובמתינות עד שיפתחו לו.

[כה] מפתח האויל יביט אל תוך בית חברו דרך הפתח הפתוח כדי לראות את הנעשה בפנים; ס: מְשַׁצֵּר, וכן בפרקא דרבנו הקדוש שם: "לעולם אל יסתכל אדם לשער חבירו". – וכבוד לאיש מש' כ ג, כלומר כבוד הוא לאיש להיות בבית עמיו וקרוביו, אבל זה קשה, ונראה שהגרסה היא משובשת. בי הטור: וְאִישׁ נוֹסֵר בַּחוּץ יַעֲמַד, אפשר שהעברי הוא שיבוש מגרסה זו: ואיש נוסר – ואיש נכבד – ואיש, יעמד – עמיו. ס: וְכָבוֹד לְאִישׁ לַעֲמַד בַּחוּץ וּלְדַבֵּר, ולפי זה אפשר שהעברי "בבית עמיו" הוא שיבוש מן "בחוץ עמוד", "בבית" נכפל בטעות מן טור א. אבל גם לפי תיקון זה אין טור ב נמשך יפה לטור א של פסוק זה, אלא לטור א של הפסוק הקודם. ולכן נראה לסדר ולגרוס כך: רְגֵל נָבֵל מְהֵרָה אֶל בֵּית /

¹ הוצאת שינבלום, עמ' יד 1, וע"ש עמ' VIII; גם N. Brüll, Jahrbücher, VII, p. 48; שכתר, JQR.

וְכָבוֹד לְאִישׁ בַּחוּץ עָמַד. אוֹיֵל מִפֶּתַח יְבִיט אֶל בֵּית / וְאִישׁ מְזִימוֹת יִכְנִיעַ פָּנִים, "בַּחוּץ עָמוּד", עַד שִׁיזְמִינוּהוּ לְהַכְנִס, "יִכְנִיעַ פָּנִים", כְּדִי שֶׁלֹּא לִרְאוֹת מֶה שֶׁנַּעֲשֶׂה בַּפָּנִים הַבֵּית.¹ [כז] נִמְשַׁךְ אֶל הַפְּסוּק הַקּוֹדֵם: כְּמוֹ שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה אוֹיֵל לְהַבִּיט לְתוֹךְ בֵּית חֲבָרוֹ דְּרֹךְ הַפֶּתַח, כֹּךְ הִיא אִיּוֹלֶת לְהַקְשִׁיב עַל הַפֶּתַח מֶה שֶׁמְדַבְּרִים בַּפָּנִים הַבֵּית. — צוֹתֶת יָד כוּ וְבִי שֵׁם. — קִלּוֹן קִלּוֹנוֹ שֶׁל מַעֲשֶׂה נְבוֹזָה כִּזֶּה: ט: קִלּוֹנוֹ.

כזכח. שיחת אוילים ושיחת חכמים

[כז] שִׁפְתֵי ט: פִּי. — זָרִים י: זָרִים, שִׁיבוּשׁ: 248: מְרַבֵּי דְבָרִים: ט: רָשָׁע. — בֹּאֲלָה שֶׁב־ אֶל הַפְּסוּקִים הַקּוֹדְמִים: הֵם מְשִׁיחִים בַּדְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים בַּבֵּית חֲבָרִיהֶם: קֶשֶׁה. 248: לֹא לָהֶם, בַּדְּבָרִים אַחֲרֵים (בִּר' יֵה יג): ז: אֲוִלֶת, אוֹלֵי שִׁיבוּשׁ עַל פִּי פִכ"ו: ט: בְּגוֹף נִפְשׁוֹ יִשִּׁית, מְשׁוּבָשׁ. נִרְאֶה לְגָרוֹס: בְּאֵלָה: דְּבוּרֵם מִלֹּא אֱלוֹת וְקִלְלוֹת (תה' יז, נט יג). — יִשִּׁיחוּ כֹךְ בַּהֲרֵבָה כ"י שֶׁל י, בִּאֲחֵרִים: יִכְבֹּד, טַעוֹת מִן פִּכ"ו. — וְדַבְּרִי וכו', דְּבָרֵי הַחֲכָמִים הֵם בַּמִּשְׁקָל וּבַזְהִירוֹת יִתְרָה: ט: וּבַמִּשְׁקָל יִדְבֹּר חֲקָם (כח כט, יו כט). [כח] הָאוֹיֵלִים אֵינָם יְכוּלִים לְהַסְתִּיר אֶת מַחֲשַׁבּוֹתֵיהֶם, אֲלֹא הֵם מְרַבִּים לִפְטַפֵּט וּלְהוֹצִיא אֶת כָּל לִבָּם בַּפִּיהֶם, אֲבָל הַחֲכָמִים שׁוֹמְרִים אֶת פִּיהֶם שֶׁלֹּא לְדַבֵּר הֲרֵבָה, כֵּאִילוֹ הִפֵּה הוּא בַּחוּץ הַלֵּב בַּפָּנִים (שׁו' יו יז יח). — בִּפִּי ט: פִּי. — וְכָלֵב כֹךְ 70, 248, ז, ט: שֹׁאֵר כ"י שֶׁל י: וְלֵב.

כא 21 בְּקִלְלָה² בְּסִיל אֶת הַשָּׁטָן
כט 27
ל 28 גִּזְעֵל נִפְשׁוֹ בַּעַל שְׁתֵּימִים
אֶת נִפְשׁוֹ הוּא מְקַלֵּל:
וּבִאֲשֶׁר יִגּוֹר יִשְׁנָא:

כב 22 לְאֶבֶן צַחֲנָה יִדְמָה עֲצֵל
א 2 לְגִלְלִי צֶאֱהָ יִדְמָה עֲצֵל
וְכָל אִישׁ יִשְׁרָק עַל קִלּוֹנוֹ:
כָּל מְרִימוֹ יִנְעֵר יָד:

ג 3 בִּשְׁתֵּי אָב בְּהוֹלֵד אוֹיֵל
ד 4 בֵּית מִשְׁכָּלֶת תִּנְחַל בַּעֲלָה
ה 5 אָב וּבַעַל תּוֹבִישׁ עֲזָה
וּבֵת לְחֶסֶד תּוֹלֵד:
וּמִבִּישָׁה לְתוֹנֶת יוֹלְדָה:
וּמִשְׁנִיָּהֶם תִּקָּל:

ו 6 שִׁיר בְּאֶבֶל שִׁיחַ בְּלֹא עֵת שׁוֹט וּמוֹסָר בְּכָל עֵת חֲכָמָה:
ז 7 מְדַבֵּיק חֲרָשִׁים מְלַמֵּד אוֹיֵל מַעִיר יִשָּׁן מִשְׁנָה עֲמָקָה:
ח 8 מְסַפֵּר לְנִרְדָּם מְסַפֵּר לְאוֹיֵל וְלִסּוֹף יֹאמֵר מֶה הוּא:

¹ הש' סמנד. הוא סובר ש"בבית" הוא שבוש מן "בבר" (איוב לט ד), אבל שם פירושו: בשדה, מה שאינו מתאים לכאן ² מתורגם בעיקר מן י

- ט 11 על מַת בְּכָה כִּי כָלָה אֹר
וְעַל אֹיִל בְּכָה כִּי כָלָה שָׁכָל:
י מַעַט בְּכָה עַל מַת כִּי יָנוּחַ
יא 12 אֲבָל מַת שְׁבָעָה יָמִים
וְאֲבָל אֹיִל כָּל יָמֵי חַיָּיו:
יב 13 עִם כָּסִיל אֶל תִּרְבֶּה שִׁיחָה
וְעִם אֹיִל אֶל תִּלְדָּה:
יג הַשָּׁמֶר מִמֶּנּוּ פֶּן יֵצֵר לָךְ
וְלֹא תִשְׁנֶף בְּהִתְנַעֲרוֹ:
יד סוּר מִמֶּנּוּ וְתִמָּצֵא נַחַת
וְאֵל תִּיגַע בְּסִכְלוֹתָיו:
יה 14 מַעֲפָרֶת מָה יִכָּבֵד
יז 15 חוֹל וּמִלַּח וְנָטַל בְּרוֹזַל
וּמָה שָׁמוֹ כִּי אִם אֹיִל:
יח 16 כָּפִים מֵעֵץ אַחוּז בְּבִנְיָן
יט 17 כִּי לֵב סָמוּךְ בְּמַחֲשַׁבֶּת עֲצָה
בְּרַעֲשׁ לֹא יִזּוּעַ:
כ 18 צָרוֹר נָתוּן בַּמָּרוֹם
כא כִּי לֵב חָרֵד בְּמַחֲשַׁבֶּת כָּסִיל
בְּכָל עֵת לֹא יִחַת:
כִּי לֵב נָכוֹן עַל מַחֲשַׁבֶּת שָׁכָל
כָּעֲדֵי פֶתוּחַ עַל קִיר גְּזִית:
כִּי לֵב חָרֵד בְּמַחֲשַׁבֶּת כָּסִיל
לְפָנֵי רוּחַ לֹא יַעֲמֹד:
כִּי לֵב חָרֵד בְּמַחֲשַׁבֶּת כָּסִיל
לְפָנֵי כָּל פֶּחַד לֹא יַעֲמֹד:

9. הכסיל, כא כט — כב כא

פסוקה זו ממשיכה לתאר את הכסיל, אבל על פי רוב בלא ניגוד לחכם

כט-ל. שנים שרעתם תשוב בראשם

[כט] הכסיל הוא שטן לעצמו. — השטן האויב המסיתו למעשים המביאים עליו רעה; ט: מי אשר לא חָטָא לו, חפשי. בימי ב"ס כבר למדו ליחס את הרע לשטן (הש' גם דה"א כא א), בעוד שבמש' יט ג, עדין מייחס האויל את הרעה ליי. — נפשו כי הכסיל הוא האויב היותר מסוכן לעצמו.

[ל] גועל משקץ ומתעב (מלה, ויק' כו יא ל, יח' יו מה). — בעל ה יח, כח יד: בעל לשון הרע שרוצה לבזות את חברו בזה רק את עצמו (ה יט כא). — יגור ידור (מא כד, כט כז, לח מב). — ישנא מהתושבים. פסוק זה אינו מענין פסקתנו. הוא היה צריך לבוא אחרי ה כא, ואולי בא כאן מפני שבעל לשון הרע שיק גם כן לסוג של הכסיל, כמו העצל בפסוקים הבאים; או אגב "נפשו" בפסוק הקודם. ב ט הפסוק: מַצְטַעֲרֶת נַפְשׁ חָכָם עַל הַכָּסִיל / כִּי אֵינָנו יוֹדֵעַ מָה יֹאמֵר לו, בודאי לא מקורי.

כב איב. העצל הוא מוקצה מחמת מיאוס

[א] לאבן כך י ו ט ; ואולי : לְצָרוֹר (שמ"ב יז יג ובתה"ש), והכוונה לאבן קטנה ששימשה לקינוח בבית הכסא ; הש' ב' שבת פא א : "אבנים של בית הכסא... אבנים מקורזלות" וכ', וכן אצל היונים. — צחנה יא יה ; י : מְטַנֶּפֶת. — ישרק בשריקה של בוז (צפ' ביה). — קלונו אולי : סָרְחוּ (מב יו גל') : הוא מטונף ומסריח מפני שהוא מתעצל בנקיות הגוף. ב ט הפסוק : כְּאֵבֶן צִחְנָה מְשַׁלֶּכֶת בְּשׁוֹק / וְכָל אִישׁ יִבְרַח מִרִיחָהּ בֶּן הַסֶּכֶל / וְכָל אִישׁ מִתְרַחֵק מִמֶּנּוּ, גרס : ידמה—יִרְמָה (וכן 23, 253, סי', 2) = משלכת, עצל—סכל, ישרק—יערק=יברח (כמו בארמית), סרחו (קלונו)—מריחו, "בשוק" תוספת, "וכל... ממנו" כפל של "וכל... מריחה".

[ב] לגללי כוד, יח' דיב ; ל : בָּקָר, על פי יח' דיה. ב ט הטור : בְּצִאת אִישׁ הַחוּצָה לְשׁוֹק ובוֹזָה נִפְשׁוֹ, שיבש צאה—בצאת, ושינה על פי הפסוק הקודם ב ט. — מרימו ט : רוֹאֶהוּ ; ל : נוֹגֵעַ בּוֹ. — ינער להסיר את הטינוף מידו (פי"ג, יש' לגיה, צפ' ביה).

גיה. בת כסילה היא בושת לאביה ולבעלה

[ג] בהולד אויל אולי מעיקרו : בְּאוֹיִל, שנרחב ב ט : בֶּן אוֹיִל, ו"בהולד" כפל מן טור ב. — ובת בת רעה, כמו שהולך ומפרש בפסוק הבא. אך להלן מב יא כל בת מביאה לאביה רק הפסד. — לחסר או : לְחָסֵר, הפסד ועוני (כ ב). ואולי ק' : לְחָסֵד, לחרפה, מקביל ל"בשת" בטור א.

[ד] חסר ב ט. — תנחל הבעל מוריש לה את נחלתו באהבתו אותה. ואולי שיבוש מן : תְּנַחֵל, כלומר היא תעשיר את בעלה, כמו אשת החיל (מש' לא י ואילך, גם מש' ח כא : להנחיל = להעשיר) ; ל : נַחֲלָתָה. — ומבישה הפך מן אשת חיל (מש' יב ד). — לתוגת נעשית תוגה לאביה ; ואולי ק' : תוֹגָה לְיוֹלָדָהּ.

[ה] אב ט : אָבִיָּה, וכן ס"ה. — ובעל ט : וְאִמָּהּ. — עוזה חצופה (כו יא ואילך) ; ט : סְכָלָה. — תקל שניהם בוזים אותה ; ואולי ק' : תִּקְלָל (מב יו).

ו"ח. הלימוד לכסיל בדברים הוא עבודה לבטלה

[ו] כמו שיר באזני האבל שגורם תוגה ולא תענוג (מש' כה כ), כך היא השיחה שלא בעתה, והיא שיחה של דברי מוסר באזני אויל. המוסר היחידי שהוא תמיד בעתו לאויל, ושהוא מעשה חכמה, הוא מוסר השוט (לא, מש' יג, יט כט, כו ג). — בכל עת ט מוסיף : היא.

[ז] מי שמחבר שברי כלי חרס בדבק מוציא את עבודתו לבטלה, כך הוא גם המלמד את האויל, כי הוא כאדם שמעירים אותו מתוך תרדמה שאינו שומע כלום.

[ח] ב ט : כְּאִישׁ אוֹכֵל לֶחֶם וְאִינוּ רָצִב בֶּן מְלָמֵד אוֹיִל / וּבִהְגִּמַּר דְּבָרֵיהּ יֹאמַר לָהּ מָה אָמַרְתָּ. 70, 106, 248 מוסיפים : (9) בָּנִים בְּחַיִּים טוֹבִים מְחַיֶּתֶם / יְכַסּוּ שְׁפָלוֹת יוֹלְדֵיהֶם. (10) בָּנִים מְתַהַלְלִים בְּסִכְלוֹת וְאוֹלָת / יִטְנְפוּ יְחוּס מִשְׁפָּחָתָם.

ט"א. האיולת היא צרה יותר גדולה מהמות

[ט] האויל חשוב כמת. — בכה ט : לְבָכוֹת, ניקד : בָּכָה. — כלה אור חשך האור בשביל המת (קה' יב ב), או הכוונה לאור הנשמה שכבה במיתה (מש' כ כ כז) ; ט : נִמְנָע מְאוֹר, גרס : כלה—כלא. — בכה חסר ב ט. — כלה שכל ט : נִמְנָע מִחֻמָּה.

[י] מעט בכה רק יום אחד או שניים (לח יט) ; ט : אֵין לְבָכוֹת. — מעט כך אצל כריסוסטום

(ὀλίγον) ול: י: נָצִים (ἡδίων), שיבוש: מעט-טעם-נעם-נעים, או שיבוש ביונית מן ἡσσον (מעט). — ינוח המות מביא לו מנוחה מעמל החיים (ליט, יש' נזב, דנ' יב יג, ב' מועד קטן כה ב: "שהיא למנוחה ואנו לאנחה"). — אויל ט: רָצִים, כפל מן "רעים" הבא: 7: אויל רע. — רעים ל יט כ.

[יא] 155, ט מקדימים: פִּי. — שבעה בר' נִי, שמ"א לא יג, יהודית יו כד, מ' מו"ק ג ה. — ואבל אויל כך ט: י: וְאוֹיִל וְרָשָׁע.

יב"ד. התרחק מאויל כדי שלא יטנפך ולא ייגעך

[יב] תרבה ט: תִּנְפָה, שיבוש, או גרס: תִּסְתִּיד (מב יח). — שיחה כך ט (כז, מ' אבות אה): י: דְּבָרִים (מ' אבות איז). — ועם כך ט: י: וְאֵל. — אויל ט: חֲזִיר, שיבוש, או פירוש על פי "תטנף" בפסוק הבא. — תלך בדרך (ט, חיט), או: אל תתחבר אליו: 248, 106, 70 מוסיפים: פִּי בָאִין דַּעַת יְבֻזָּה כָּלִיל.

[יג] השמר ט: הִרְחַק = סור (פי"ד). — יצר כך ט: יהיה צר לך, או: יָצַר, יביא עליך צרה (ח כ): י: יִיגַע. — בהתנערך כך ט (יש' נב ב). הציור לקוח מבהמה (כמו חזיר, פי"ב ט) המתנערת מטנופת ומלכלכת כל הקרב אליה (פ"א-ב, יג א). ברוב כ"י של י: ἐντιναγμῶ (בתגרתו), שיבוש מן ἐκτιναγμῶ (בהתנערך).

[יד] סור (איוב כא יד, כב יז): ט: הִרְחַק, חפשי. — נחת יא כג, לא לד. — תיגע כי הכסיל הוא כמשא כבד על חברו, כמו שהולך ומפרש: י: תוֹגָה, הִפְעֵל: יביא עליך תוגה ויגון (פ"ד): ט: וְלֹא יִיגַעְךָ בְּרֵב שִׁיחוֹתָיו.

יה"ו. הכסיל כבד מנשוא מכל משא כבד

[יה] מעפרת וכ', ט: פִּי מַעֲפֶרֶת כָּבֵד יוֹתֵר, פירוש. — מה התשובה באה בצורת שאלה אחרת: ומה שמו? (כא יח).

[יו] מונה עוד דברים כבדים שהכסיל כבד מהם. — ונטל ומשא, כך ט (מש' כז ג): י: βῶλον, אולי: מָטִיל (איוב מ יח). — מאיש ט: מִשְׁבֶּת צֶם אִישׁ, הש' אחיקר הארמי 111 (קאולי, עמ' 216): "נשאית חלא וטענת מלח ולא איתי זי יקר מן..." (נטלתי חול ונשאתי מלח ואין כבד מן...¹).

יו"ט. לב החכם הוא סמוך ואיתן

[יז] כפִּים חב' ב יא, והוא לפי פירושו של הירונימוס שם (שבדאי מיוסד על פירוש רבותיו היהודים), עץ שנותנים בתוך הבנין כדי לקשור ולחזק את הכתלים². — אחוז הנאחז והאוחז (יח' מא ו, מל"א ו ו, שה"ש ג ח): ט: אָסוּר בְּקִירוֹת פְּנוֹת הַבַּיִת, על פי מל"א שם, יח' שם. — ברעש ברוח סערה, מקביל אל "רוח" (פ"כ). — יזוע י: יָתַר; טור ב חסר ב ט.

¹ קאולי משלים: "זפתא", מלוה, כמו באחיקר הסורי ב מה: "נשאתי מלח והסעתי עפרת, אך לא ראיתי כבד משלם איש חוב אשר לא לזה" (ילין, עמ' מה, גם מו)

² הש' קרויס, קדמוניות התלמוד, כרך א, עמ' 255 הערה 4; ש. ליברמן, XCVII, REJ, עמ' 54 ואילך. בראשונה כתבתי בפנים: כעבות עץ אחוז וכ', ופירשתי: קשר, מלשון כעבות העגלה (יש' ה יח), קורה המחברת את הכתלים. ועוד שערתי שאולי היה במקור: בָּעֵב עֵץ, או: בָּעֵבִי עֵץ, יח' מא כה-כו, וכמו שפירשו ב' ב"ק סז א: "אלו המרישות". אך יותר נכון כמו למעלה

[יח] סמוך היד, כלומר נבון העושה את מעשיו במחשבה תחילה ובעצה לא יפחד, כי בטוח הוא שסופו להצליח. — בכל עת כך 70, 106, 248; רוב כ"י של י: בַּעַת. 248 מוסיף: בַּפַּחַד, מן פכ"א, או אולי כפל מן עת-חת; ב ס הפסוק: בֶּן לֵב נָבוֹן בַּעֲצַת מַחֲשָׁבוֹ / וְכָל פַּחַד לֹא יִחְרִידֵנוּ, "נבון" מן פי"ט (ט), "פחד" מן פכ"א (וכמו 248).
[יט] לֵב מַקְבִּיל אֶל פִּי"ח. — נכון סמוך וחזק ובטוח; ס: חָכָם, גרס: נָבוֹן. — פֶּהוּחַ כֵּךְ ס; י: ψαμματός, של חול, כלומר סיד או כחל ששמש לקשוט של הפנים; אך נראה שהוא שיבוש מן: γλύμματος (פֶּתוּחַ, סמנד). — עַל כֵּךְ ס; חסר ב י. והכוונה שלב שכזה הוא גם יפה גם חזק כמו קישוט של פיתוחים על אבני גזית שלא יפול לעולט מן הקיר, מפני שהוא מחוקה בתוך האבנים.

כ"א. לב הכסיל ינוד כמו צרור ברוח

[כ] צרור כֵךְ ס והרבה כ"י של י: χάλικες, רוב כ"י של י בטעות: χάρακες (סוללות), והכוונה אבן קטנה וקלה (פ"א, שמ"ב יז יג). — במרום במקום גבוה שהרוח מנשבת שם בחזקה; ב ס הטור: קָשֶׁר קָטָן עַל אֶבֶן רַמָּה וְקָל מְאֹד, תירגום כפול של "צרור": קשר (בר' מב לה), אבן; במרום-רמה, והשאר פירוש. — רוח אפילו רוח מצויה, בנגוד ל"רעש" (פי"ז). — יַעֲמֹד ס מוסיף: בְּכָלִי פִשְׁתִּיט וְצָמַר לָבֵן לִפְנֵי סֶעְרָה לֹא יַעֲמֹדוּ, כלומר הם מתנודדים ברוח, ואולי "צמר" שיבוש מן "צרור" והשאר כפל והרחבה.
[כא] חרד בניגוד אל "סמוך", "נכון" (פי"ח, פי"ט). — כסיל אולי ק': כָּסֵל, או: סָכֵל, במחשבה של כסילות, בניגוד אל "מהשבת שכל, עצה" (פי"ח, פי"ט); ב ס הפסוק: בֶּן לֵב קָסִיל בְּמַעְיוֹ שְׁבוּר / וְלִפְנֵי צָרָה לֹא יַעֲמֹד.

כב 22 מַכַּת י עֵין תָּזִיב דְּמָעָה
כב 19 וּמַכַּת לֵב תַּעֲבִיר רַעוּת:
כג 20 מִשְׁלִיךְ אֶבֶן בְּעוֹף יַחְרִידֵנוּ
כג 21 וּמַכָּלִים רַע יַעֲבִיר אֶהְבָּה:
כד 21 עַל אוֹהֵב אִם שְׁלִפְתָּ חָרֵב
כד 21 אֵל תּוֹאֵשׁ כִּי יֵשׁ תְּשׁוּבָה:
כה 22 עַל אוֹהֵב אִם פִּתְחָתָּ פֶּה
כה 22 אֵל תִּפְחֹד כִּי יֵשׁ רְצוּי:
כו מְלַבֵּד חֶרֶף וְחֶסֶף סוֹד
כו וּמַכַּת סָתֵר בָּהֶם יָנוּס כָּל אוֹהֵב:
כז 23 הָאֱמֵן לִרְעָךְ בְּעָנְיוֹ
כז 23 לְמַעַן תִּחַד בְּטוֹבָתוֹ:
כח בָּעֵת צָרָה עָמַד לוֹ
כח לְמַעַן תִּנְחַל בְּטוֹבָתוֹ:
כט 24 לִפְנֵי אִשׁ תִּימְרוֹת עָשָׂן
כט 24 וְלִפְנֵי שִׁפְךָ דָּם דְּבָה:

25 ל כי ימוך אוהבך אל תבישנו ומפניו אל תסתיר:

לא 26 אם גלה לך רעך סודו אל פן שומעך יזהר ממך וכנבל

תגלהו יחשבה:

10. על היחס לרוע, כב כב-לא

כב-כו. הפרת הריעות

[כב] מכת כך ט; י: $\nu\tau\sigma\sigma\omega\nu$, דוקר, גרס: מכה, ותרגם חפשי. או אולי הוא שיבוש מן: $\nu\sigma\sigma\omega$, מחלה, מכה. — תויב תגרום לירידת דמעות (לח יו). — ומכת לב פצע שבלב שבא מצער ומחרפה (כה יו), כלומר אם תפצע את לבו של ריע תפר את אהבתו. — רעות כה ב. — תעביר רעות כך ט; י: תופיע דעת, שיבש: תעביר-תביע-תפיע (יו כט ב י). רעות-דעות-דעת.

[כג] יחרידנו יפחיד ויבריא אותו (דב' כח כו, יר' ז לג); ט: יפריחנו. — ומכלים ו' השיווי (ב ה): הכלימה תגרש את האהבה כזריקת אבן את העוף (כו יט); ט: וגויל. — יעביר כך ט; י: יתיר. ט מוסיף: לאוהבך אל תשתנה ואם השתנית אל תקנה כי יש לך צמו אהבה. [כד] אפילו אם נסית להרוג את רעך יש תקוה שיסלח לך אם תחזור בתשובה. — יש ט מוסיף: לו. — תשובה ט: תוצאה, שיבוש.

[כה] ט מקדים: ואם. — פה להתקוטט בו. — יש ט מוסיף: לו. — רצוי אפשר לרצות ולפייס אותו (כז כא).

[כו] מכאן ועד כג יא יש להשוות לקטע המנוקד שמכיל משלים בחרוזים המיוסדים על ספרנו, שנתגלה בידי יוסף מרקוס¹. — מלבד וכ', לפשעים אלו אין סליחה, מפני שהם גורמים מכת לב (פכ"ב); ט: "בר" (בן), שיבוש מן "ברם" (אך), או "לבר מן" (מלבד). — חרפה זהו "מכלים רע" (פכ"ג); י מוסיף: וגאונה, אבל זה מאריך את הטור. — וחסף מא לא; או: וגלוי (כו יו כא, מש' יא יג, כיט, כה ט). בקטע הנ"ל: הוצאת, אבל הפעל הוציא לא נמצא במקום אחר בעברית בקשר לסוד. — סחר כך ט והקטע; י: מרמה, חפשי (וכן כז כו, דב' כז כד בתה"ש). — בהם על ידיהם, או ק': מהם; ט: יעביר אהבה, מן פכ"ג, בקטע הפסוק: ² הוצאת סוד חרפה גדולה / ומכת סתר [ת]ביא קללה.

כז-לא. התמיכה בריע

[כז] האמן היה נאמן לעזור לו (כז יז, כט ג, גם וז יג ואילך); י: קנה אמונה, חפשי (יר' יח בתה"ש). ט: תמך, אולי ניקד: האמן, ופירש: חזק וכונן. — לרעך י: עם רעה. — בעניו י לב. — תחד כך רוב כ"י של י, כלומר תשמח אתו כשתשוב הצלחתו; או נקד: תחד, וכן כ"י שלי: תשבע יחד; ט: תשתתף. — בטובתו וי.

[כח] עמד לו לעזור לו (קה' בט: עמדה לי, מ' אבות בג); ט: הנה לו חבר; ז: השאר נאמן לו, חפשי. — תנחל הוא יתן לך חלק ברכושו, כלומר כשירווח לו ישלם לך כגמולך.

¹ XXI, JQR, ns 4, עמ' 238 ואילך; הש' מבוא, § 62

² הניקוד של פסוקי הקטע הנתון כאן נמצא כך בכ"י, והוא מיוסד על הניקוד הבבלי, שבו בלבול בין פתח וסגול

70, 106, 248 מוסיפים: כי אין לבנות לעולם את הדלות / ולא לכבד צעיר אשר אין לו דעת (מן י כד).

[כט] תימרות עשן כך ס על פי פשיטתא יואל ג ג (ב ל), שה"ש ג ו, וכך בקטע: י: תימרות כבשן וצשן, "כבשן" תוספת או כפל של "עשן" (הש' יואל שם בתה"ש). — שפך כך ס והקטע (כזיה, יח' כבו): י: כן לפני דמים. — דבה או: ריב: ס: קלון, והכוונה כמו שהעשן הולך לפני האש כך באה הדיבה, או הריב, לפני שפיכות דמים, ולכן הזהר מדיבה וריב. בקטע הפסוק: לפני אש תימרות צשן / ולפני שפך דם צרה תצשן.

[ל] כך ס. — ימוך ויק' כה כה לה לט. בי הטור: אוהב להסך לא אבוש, לא אתבייש להגן על ריע שירד מנכסיו, שיבוש ימוך—להסך. בי בא הדיבור בלשון "אני" בפ"ל לא, אגב אותו הלשון בתפילה (פל"ב ואילך). — תסתיר אל תתעלם מלעזור לו; י: לא אסתיר (ויא, בר' ד יד, איוב יג כ). בקטע: מסתיר סודו לא יבוש / ומסמין דבה רעתו יבבוש, אגב הפסוק הבא.

[לא] כך לפי ס והקטע, כלומר אם תגלה סודו של רעך תגרום רעה לעצמך. — סודו ס: סוד. — תגלהו ס: תוציאנו, הש' הלשון בקטע פכ"ו. — שומעך ס: כל שומעה. בקטע: ו[א]ם גלה לה רעה סודו אל תגלהו / פן תהי כנגל בהוציא ויזהר ממך שומעהו. אך ספק גדול אם צורה זו של הפסוק היא מקורית, כי הטורים ארוכים יותר מהמדה, והרעיון נמצא כבר יט זח (הש' גם כז יו). בי הפס': ואם רעה תשיגני בעבורו / כל השומע ישמר ממנו, נראה שזוהי הגרסה המקורית, אלא שצריך לנסח בלשון "אתה": ואם רעה תשיגני בעבורך / כל השומע ישמר מפניה, כלומר אם לא תעמוד לריעך בשעת דחקו, יתרחקו ממך בני אדם כמו מן נבל, והוא נמשך לפסוק הקודם.

כב 22 מי ² ישים על פי משמר	ועל שפתי חותם ערמה:
כג 27 פן אפול בהם	ולשוני תאבדני:
כג 23 אל אבי ואדון חיי	אל תפילני בהם:
ב 2 מי יקים על יצרי שוט	ועל לבי שבת מוסר:
ג ואל ימחל על עונותי	ואל יעבר על פשעי:
ד 3 למען לא ירבו עונותי	ופשעי לא יעצמו:
ה ונפלת לפני שונא	ואויב ישמח לי:
ו 4 אל אבי ואדון חיי	אל תשיגני בעצתם:
ז גבה עינים אל תתן לי	ולב פתו הרחק ממני:
ח 6 פתו בשר אל יפחיוני	ונפש עזה אל תמשל בי:

11. תפלה, כב לב—כג ח

התפלה באה כאן כעין פתיחה לשתי הפסקות הבאות אחריה, ובה מתפלל ב"ס שינצל מהחטאים של הלשון ושל זנות שעליהם הוא מדבר בפסקות הבאות. והש' גם התפלה במזמורי שלמה יו 10–11, הדומה לתפלה זו של ב"ס

לב—כג א. שלא יכשל בעוון של לשון הרע

[לב] ישים כך לפי הקטע (איוב ז יב), או: יִשִּׁית (תה' קמא ג); י: יִתֵּן; ס: יָקִים (כג ב).—משמר כך בקטע, י. ואיוב שם (כויא, תה' שם); ס: שׁוֹמְרִים, חפשי, או ניקד: מְשֹׁמֵר, וכך הוא מתרגם כויא; הש' אחיקר הארמי, 98 (קאולי, עמ' 215); "מן כל מנטרה טר פמך" (מכל משמר שמר פִּיךְ, מש' ד כג).—עֲרֻמָּה חותם ומנעול שנעשה בפקחות וחריצות יתרה ושקשה לפתוח (הש' מב ז: חותם חכם, איוב מא ז, גם להלן כח כח כט); ס: שֶׁל כְּבוֹד, "ערמה" נשתרבב במקור שלו לתוך הפסוק הבא, ולפיכך השלים כאן מן מב ז: חכם, שנשתבש: כבוד. בקטע: שׁוֹם עַל פִּיָּה מְשֹׁמֵר / וְעַל שְׁפָתֶיהָ חוֹתֵם נִגְמָר.

[לג] אפיל אכשל (כגא, כח ל); או פירושו: פֶּן תבוא עלי מפלה לפני אויב (כגה, י י, כח ל).—בהם כך ס, כלומר על ידי הפה והשפתיים; 23, ל: מְהֵם; רוב כ"י של י: מְמָנָה. 106, 248 מוסיפים: פְּתָאוֹם. ב ס הטור: פֶּן אֲמַר בְּהֵם עֲרָמָה, גרס: אפול—אומר, והעביר לכאן "ערמה" מן הפסוק הקודם.

[א] מן סתם משאלה ("מי ישים", כב לב) עובר הוא להתפלל ישר אל יי. — אל כך בקטע, ת' הרגיל: אלהי אבי (בר' לא מב ועוד), ואולי בא אגב "חיי" (תה' מב ט); י: יִי אָב; ס: אֱלֹהִים אָבִי (נא יח). — ואדון תואר ליי (יז, ועוד). — חיי י מעביר לכאן פ"וב. — תפילני כך הקטע, י: ס: תִּפְּשִׁילֵנִי בְּעֶבְרִים. הפסוק בקטע: אָמַר לְיוֹצֵרָהּ אֵל אָבִי וְאֵדוֹן סִי / אֵל תִּפְּשִׁילֵנִי בְּעֶצְתִּי וּמְאֻנִּי, הרכבה של פסוקנו עם פ"ו (כמו י').

בה. שיענש כדי שלא ירבה לחטוא

[ב] יצרי היצר כמו הלב הוא מקור החשק והמאוויים של האדם (יהיד, יז כו, גם יז ה), ולכן הוא מתפלל שיעמידו על היצר ועל הלב שוט ושבט שיענשוהו תכף כשיחטא, כדי שישוב בתשובה ולא יוסיף לחטוא. — שוט כבו, כח יט. — שבט מוכר כך ס (מש' כב יח); י: מוֹסֵר חֲכָמָה. בקטע: קִדְּנִי עַל יִצְרִי / וְהִצִּילֵנִי מִמְּגוֹרָי.

[ג] ימחל הנושא סתמי, והכוונה ליי; הש' בתפלת יו"כ: "מחל לעוונותינו". הפעל הוא במ"י, כמו בטור ב, וכן בקטע וב ס; י: יִחְמַל, שיבוש; 248: תִּחְמַל אֶתָּה יְיָ, שיבוש והרחבה; ס: אֲשֶׁר הוּא יְיָ יִחְמַל עַל עֲוֹנוֹתַי אֲשֶׁר בְּעֲדָתָם לֹא יִנְחַל, גרס: ואל ימחל—ואל יחמל, והוסיף על פי י: ואל יחמלו—ולא ינחלו. הגרסה "ימחל" היא יותר מקורית מן "יחמל", כמו שמוכח מן המקביל "יעבר". — יעבר שלא להשגיח, לסלוח (מיכה ז יח); ס: וְלֹא יֵאָהֲבוּ לְהִשָּׁחִית; 248: וְאֵל תַּעֲבֹר עַל גְּאוֹת הַחֹטְאִים אֲשֶׁר בְּהִבְטָחָה (כלומר אל תסלח לעוונות הפושעים בישראל). בקטע: וּמְחֹל עַל חֲטָאֵי / כִּי אַתָּה בּוֹרְאָי.

[ד] ירבו, יעצמו יו, שמות א ז. — יעצמו 70, 248 מוסיפים: לְשִׁבְרִי, אולי גרסו: לְעֲצָמִי, שבירת עצם (יר' נ יז), כפל משובש של "יעצמו". בקטע: לְמַעַן לֹא יִרְבֶּה פִּשְׁעִי / וְלֹא יוֹסִיף רִשְׁעִי.

[ה] מיכה זח, תה' לב, לה יט, מש' כד יז. — ונפלת י ס: וְיִגְלוּנִי, אולי שיבש: ונפלת י—

ויפילוני—ויגלוני. — לי 70, 106, 248 מוסיפים: אשר רחקה מהם תקנת ישובתה, מוסב על פושעי ישראל שבתוספת לפ"ג. בקטע: אל תשמח עלי אויבי / ואל יזנחוני רעי וקרובי.

ו-ח. שישמרנו יי מגאווה וחמדת בשרים

[ו] טור ב עבר בי אל פ"א. — תמשני תה' כז ט. — בעצתם של השונא והאויב בפ"ה, או יותר נכון: בעצת היצר והלב (פ"ב). ט: "בטעיותהון" (בטעותם), אולי שיבוש מן "בעטיותהון" (בעצתם).

[ז] גבה גאווה וגסות הרוח (כוי, תה' קא ה). — ולב פחו כן ט ובקטע, והכוונה לב בעל תאוה לזנות, כמו שהולך ומפרש (יט ב). הגאווה מביאה לידי זנות (כוי), והש' ב' סוטה ד ב: "כל אדם שיש בו גסות הרוח לבסוף נכשל באשת איש"; צוואות בני יעקב, יששכר זב: "מעולם לא זניתי ברום עיני" ¹; י: ותאנה, אולי שיבוש מן "וגאווה", ג"א של "גבה עינים". — הרחק מש' לח; י: השב. בקטע: גבה עינים אל תתנני / ולב פחו הרחק [מ]מני, התואר "פחו" לא נמצא במקום אחר, ואולי יש לנקד פחו, פוחו (שופ' ט ד, צפ' ג ד); ט מוסיף: ומה שיקפה אל ימלט ממני, גרס: וכשר אל יצאני, כפל משובש מן "בשר אל יאחזני" (פ"ח, י). 106, 248 מרחיבים את הטור כך: ונפש גבוהה (= ענקית) הסר תמיד מצבדך / תקוות שוא ותאוות (פערות) השב ממני / והחזק ברוצה לצבדך תמיד,

[ח] פחו בשר כך ט והקטע, כלומר תאות הגוף (קה' ב ג), והכוונה לזנות. ואולי "בשר" כינוי לאבר הזכר (ויק' יה ב, יח' יו כו, כג כ, מד ז ט). י: בטן, כלומר רחם (יר' א ה), חפשי, והוא מוסיף: ובצילה (καὶ συνουσιασμός), תוספת של פירוש. — יפחיוני לא ימלא אותי פחזות ותאות זנות; כך ט והקטע; י: יאחזוני, שיבוש. — ונפש כך ט והקטע, ופירושו תאוה עזה (וג, יט ג), וכאן ביחוד תאוה מינית (פכ"ה, גם כו יו יז, יר' ב כד). — תמשל הש' הביטוי: "יצר הרע שולט בגוף" (ב' סנהד' קא א). בי הטור: ולנפש צנה אל תשלימני (כלומר תמסרני), ואולי שיבוש: תמשל—תשלם—תשלים. בקטע: נפש צנה אל תמשל בי / וטהר רציון לבדי וקרבי. פחו יצר אל יחפיוני / ומליצי רע אל יליצוני, נראה שבמקור שלו נהפך סדר הטורים בפ"ח.

מוסר² פה

כג 23

- ט 7 מוסר פה שמעו בנים
י 8 בשפתותיו ילכד רשע
יא 9 לשבועה אל תאלף פיך
יב 10 כי כעבד נחקר תמיד
יג כן הנשבע והמזכיר בכל עת מחטא לא יטהר:
והנשמר לא ינקש:
וזר וליץ יכשלו בם:
ולפני שופטים אל תישב:
חבורה לא יחסר:
בן הנשבע והמזכיר בכל עת מחטא לא יטהר:

¹ אצל א. כהנא, כרך א, עמ' קפ"ג, בלשון אחרת; הש' עוד, A. Büchler, Jewish Palestinian Piety.

² מתורגם בעיקר מן י p. 53 ff.

- י"ד 11 מְרַבֶּה שְׁבוּעָה יִשְׁבַּע עוֹל וְלֹא יִסּוּר מִבֵּיתוֹ נִגַּע:
- י"ה אִם הוּא שׁוֹגֵג חֲטָאתוֹ עָלָיו וְאִם בְּמַעַל וְחָטָא בְּפָלִים:
- י"ו וְאִם לִשְׂוֹא יִשְׁבַּע לֹא יִנָּקָה כִּי יִמְלֹא בֵּיתוֹ מִכָּה:
- יז 12 יֵשׁ מֶלֶךְ נִמְשָׁלֶת לַמּוֹת לֹא תִמָּצֵא בְּנַחֲלַת יַעֲקֹב:
- יח מַצְדִּיקִים כָּל אֱלֹה יִסּוּר וּבַעֲוֹנוֹת לֹא יִתְגַּלְלוּ:
- יט 13 נִבּוּל אֶל תֵּאֲלֶף פִּיךָ כִּי גַם בּוֹ דְּבַר פִּשַׁע:
- כ 14 זָכַר אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ כִּי בֵּין נְגִידִים תֵּשֵׁב:
- כא פֶּן תִּכְשַׁל לְפָנֵיהֶם וּבְמוֹסָרְךָ תִּתְנַבֵּל:
- כב וְאִמְרַת לֹו לֹא נִזְלָדְתִּי וַיּוֹם הַזֶּלְדֶּךָ תִּקְלָל:
- כג 15 אָדָם לֵמַר בְּדַבְרֵי חֲרָפָה בְּכָל יָמָיו לֹא יוֹסֵר:

12. מוסר פה, ט"כג

כהמשך לתפלה על עוונות הדיבור (כב לב-לג) מזהיר ב"ס בפסקה זו נגד שני עוונות של הלשון, והם רגילות בשבועות וניבול פה

הכתובת חסרה בכמה כ"י של יוב ס ובקטע. – מוסר מוסר ותוכחה בנוגע לדיבור (יח כט, לא יח, מא כ).

ט"י. קריאה לשמוע את דבריו, ושלא להלכך בשפתים כמו הרשע

[ט] שמעו גא. – והנשמר הנזהר (לז לד). – יוקש לא יאחז במוקש של חטא הפה כמו הרשע (ט ה, לב כב); ט: יבוש.

[י] בשפתותיו כך י: ט: כי בדבורו, חפשי. – וזר ולק לב כז; ט: וכסיל בפיו יפשל. בקטע: בשפתי אל תפילני / ולשוני אל ילכדני, המשך של התפילה, וכן הלאה.

יא"ג. אל תהא רגיל בשבועות ולא תחטא

[יא] תאלף כך ס והקטע (איוב יח ה), אל תלמד את פיה להשבע; י: תרגל (ח ו). – ולפני וכ, כך ס והקטע, וזהו כנראה גרסת ע. – ולפני ט: ובין (פ"כ). – שופטים כדי שלא יכריחו להשבע. בי הטור: ובהנפחת הקדוש אל תרגל, אל תהא רגיל להזכיר שם שמים אפילו בדיבור, כדי שלא תשתמש בשם יי בשבועה. גרסה זו נראית יותר מקורית, כי היא מקבילה יפה לטור א. "ובהזכרת" (ὀνομασία) הש' פי"ג, והביטוי הזכרה אזכרה, כינוי לשם שמים אצל רז"ל; עה"ש, ח"א, עמ' נא-נב, ובמלון בן יהודה על השבועה בשם יי

הש' מ' שבועות דיג: "משביע אני עליכם... באלף דלת ביוז הי בשדי" וכ': גם מדרש עשרת הדברות, דבור שלישי:¹ "ואל תהי שבועה שגורה בפין כי רב עונש יש בה". בקטע: לְשִׁבּוּעָה אֶל תֵּאֲלַפְנִי / וְלִפְנֵי שׁוֹפְטִים אֶל תּוֹשִׁיבְנִי. בקצה הגליון של הכ"י של הקטע נמצאת התבה "מוסר", שכנראה היא התחלת הרוז המיוסד על פ"ט שבא בראשית הדף השני, ושלא נשתמר לנו.

[יב] נחקר שמלקין אותו כדי שיוודה על האמת: ט: פי כל גבר מרבה להשבע, שיבוש: כעבד—גבר, נחקר—נשבע, תמיד—מרבה. — יחסר כך ברוב כ"י של י: 70, ט: ינקה (יא יא, ובי, ט)². ואולי זוהי הגרסה המקורית.

[יג] הנשבע והמזכיר ט: המכזב והנשבע, שיבוש: והמזכיר—המזכר—המכזב. — והמזכיר את שם יי, מוציא "אזכרות" מפיו (פי"א; שמות כג יב, ושם מכילתא: לא תזכירו — שלא תשבע לכותי ביראתו; יהו' כג ז, יש' מח א). — בכל עת בכמה כ"י של י מוסיפים: שם יי. — יטהר מש' כ ט: ט: "זכא", כמו שהוא מתרגם "ינקה" (פי"ב).

ידייו. מרבה שבועה מרבה חטא בין בשוגג בין במזיד

[יד] י מקדים: גבר; ט: גבר נשבע קונה עוונות, חפשי. — מרבה שבועה כז יד. — ישבע י: αληθεύεται, אבל אפשר שזהו שיבוש מן αληθεύει, מרבה; הש' הלשון "מרבה... מרבה" (מ' אבות ב ח). — מביתו ממשפחתו, הש' ב' שבועות לט א: "נפרעין (בעד שבועת שוא)... ממנו וממשפחתו". — נגע נגעים וצרעת. מפסוק זה לקוח המאמר במד' עשרת הדברות שם: "שהמורגל לישיבע מביתו אל יחסר נגע", "יחסר" שיבוש מן "יסור"; והש' ב' ערכין יו א: "על שבעה דברים נגעים באין, על לשון הרע ועל שפיכות דמים ועל שבועת שוא" וכ'; מרגניתא דבי רב:³ "חוטא בלשונו יסורין באין עליו".

[יה] אם אפעלפי. — עליו 55, 254 מוסיפים: יכחידנה תחת לשונו (איוב כ יב ובתה"ש). — במעל במזיד (ויק' ה כא כב); ט: באמת לא ישבע.

[יו] פסוק זה מדבר על שבועת שוא, כלומר שבועה בחינם, ובכן הפסוק הקודם דיבר כנראה על שבועת שקר. בין בשוגג בין במזיד. — ינקה שמות כז: ט: פי כל הנשבע בקל צת / שנואָה היא ולא ינקה, הרחבה. — כי וכ', חסר ב ט.

יו-יח. חטא אחר שבדיבור

[יז] ט מקדים: גם. — מלה יש עוד דיבור שהוא רע כמו המות, והכוונה לניבול פה שעליו מדובר בפסוקים הבאים; הש' יש' ט יו: וכל פה דבר נבלה, וכ'; ב' שבת לג א: "בעון נבלות פה... ובחורי ישראל מתין", "כל המנבל פיו מעמיקין לו גיהנם", ועוד מאמרים כאלו. לדעת המפרשים הכוונה כאן לגידוף שם יי (ויק' כד יו), ולפי זה יש לגרוס: אָלָה ת' "מלה", אבל אין פירוש זה הולם את המשך הפסוקים: ט: אַחֲרָת, אולי גרס: מלה — אַמֶּר—אחר. — למות ט: לָה. — בנחלת יעקב יש' נח יד, אבל כאן אין הכוונה לארץ ישראל אלא פירושו כמו נוחלי ויורשי, בני, יעקב.

[יח] אלה שבועת שוא ושקר וניבול פה. ב ט הטור: וְגַם סוֹגֵר נִפְשׁוֹ מֵאֲלֵה יְהִיָּה, גרס: יסיר—יסגר, וחפשי. — יתגוללו יב יז: גם ס' ברית דמשק ה 6: "והם התגוללו בפשע אנוש ובדרכי נדה"; ט 21: סרך היחד, ד 19.

¹ אייזנשטיין, אוצר מדרשים, עמ' 454 ² αληθεύεται, זוהי הגרסה המקורית, נגד סמנד

³ אייזנשטיין, שם, עמ' 355

יט-כ. הזהר מניבול פה מפני כבוד הורריך

[יט] נבול או: נבלות; י: אִנְלָת (= חסר מוסר) צוֹאִית; ס: גם סְכָלוֹת, וכן תרגמו התרגומים העתיקים "נבל", "נבלה" על פי רוב כמו כסיל, כסילות (גם נלח י, ס). – תאלף פי"א. – גם בו כמו בשבועת שוא. – דבר פשע ס: דְּבָרִי שְׁקָר.
[כ] זכר כלומר אל תביא קלון על הורריך בניבול פה, וכן מזהיר הוא להתרחק מזנות מתוך בושה מפני אב ואם (מא כב). – את וכ', ס: פִּי אָב וְאִם יֵשׁ לָךְ, חפשי. – כִּי כשֶׁתֵּשֵׁב בין אנשים נכבדים הזהר שלא תביא חרפה על הורריך בדברי פיך; ס: וּמִיֵּד פֶּסֶד תִּמְלֹט, אולי גרס: וּמִן מְגוּרִים תִּצָּא.

כא-כג. אם תכשל בניבול פה מוטב לך אילו לא נולדת

[כא] תכשל כך ס: י: תִּשְׁפַּח, שיבוש. – ובמוסרך כך ס: כאן "מוסר" פירושו חינוך ותרבות ונימוס, כלומר בהנהגתך הרעה לנבל פיך תופיע לפני כל כנבל; י: וּבְהִרְגָלְךָ, חפשי. – תתנבל טח וב ט.
[כב] מתוך חרפתך תקלל את יום הולדתך (יר' כ יד, איוב ג ג). – ואמרת כך ס: י: וְחִפְצָתָ, חפשי. – נולדתי כך ס: י: נוֹלַדְתָּ, בדיבור עקיף.
[כג] למד כך ס: י: רָגִיל. – בדברי חרפה דברים שגורמים חרפה וגנאי, דברי ניבול פה; ס: בְּדָבָרִים בְּטִלִּים. – יוסר לא ילמד מוסר ודרך ארץ; ס: בְּכָל יְמֵי חַיָּוֹ לֹא יִלְמַד חֻכְמָה, חפשי, ועוד הוא מוסיף: לֹא יִקַּח מוֹסֵר אִישׁ נוֹאֵף בְּבִשְׁתּוֹ בְּשָׂרוֹ, כפל של "יוסר" ושל פכ"ו.

כג כד ²³	שְׁנֵי מִיָּנִים יָרְבוּ חֲטָא	וְשְׁלֹשָׁה יַעֲלוּ אָף:
כה	נֶפֶשׁ חָמָה בְּאִשׁ בּוֹעֶרֶת	לֹא תִכְבֶּה עַד תִּבְלֶעַ:
כו	אִישׁ נוֹאֵף בְּשָׂאֵר בְּשָׂרוֹ	לֹא יַעֲבֹר עַד תִּבְעֵר בּוֹ אִשׁ:
כז ¹⁷	לְאִישׁ נוֹאֵף כָּל לֶחֶם יִנְעַם	לֹא יַחֲדֹל עַד יָמוּת:
כח ¹⁸	אִישׁ שׁוֹמֵט עַל עֶרְשׁוֹ	אוֹמֵר בְּלִבּוֹ מִי יִשׁוּרְנִי:
כט	הֵן קִירוֹת בֵּיתִי יִסְתִּירוּנִי	וְצֵל קוֹרְתִי יִגֵּן עָלַי:
ל	וְאִישׁ לֹא יֵרָאֵנִי	מִי יִמְנַעֵנִי מִחֲטָא:
לא	לֹא יִזְכֹּר אֵל	וְעֵינַי אֶנּוֹשׁ פִּחְדּוֹ: ¹⁹
לב	וְלֹא יֵדַע כִּי עֵינֵי יִי	עַל אַחַת רַבּוֹא מְשַׁמֵּשׂ אֲזֵרוֹת:

- לג רואות כל דרכי איש וצופות חקרי נסתרות:
 לד 20 טרם נברא הכל נודע לו וכן אחרי כלות הכל יראה:
 לה 21 הוא ברחובות עיר יודע ובאשר לא חשב יאחז:
 לו 22 וכן אשה עוזבת בעלה ומקימה יורש מזר:
 לז 23 כי ראשונה מאסה בתורת עליון ושנית מעלה בבעלה:
 לח ושלישית בזנות נאפה ומאיש זר הקימה זרע:
 לט 24 היא לקהל תוצא ועל ילדיה יפקד:
 מ 25 לא יתנו בניה שרש וענפיה לא יעשו פרי:
 מא 26 תשאיר לקללה זכרה וחרפתה לא תמחה:
 מב 27 וידעו כל יושבי ארץ והבינו כל הנשארים:
 מג כי אין טוב מיראת יי ואין ערב משמר מצותיו:

13. על הנואף והנואפת, כד-מג

פסקה זו נמשכת לסופה של התפילה (פ"ח) וכמו הפסקה הקודמת כך עוסקת גם פסקה זו בשני ענינים, חטאיו וענשו של הנואף (פכ"ד-לו), וחטאיה וענשה של הנואפת (פל"ז-מב)

כד-כז. שלשה מיני חוטאים בזנות

[כד] משל שבמנין. הקדמונים אהבו לעשות את תורתם ספורות ספורות (ירוש' שקלים ה א), ולסדר את דבריהם בקבוצות של מספרים כדי להקל על התלמידים את זכירת הדברים, הש' כה א ג, והרבה מאד בתלמוד ומדרשים (מ' שבת א א, ב"ק א א, פרקא דרבנו הקדוש, ועוד הרבה מאד). כאן יש לנו מספר עולה (פרוגרסיבי) המחולק לשנים: המספר השלם בטור ב, והמספר פחות אחת בטור א, ולשניהם אותו הנשוא במלים שונות, כדי להביע את הרעיון בחרוז בעל שני טורים שקולים ונרדפים. תחת לומר: שלשה מינים ירבו חטא (או: יעלו אף), מחלק המליץ את המספר לשניים באופן עולה כל אחד בטור לעצמו עם נשוא משלו. המספר הדרוש הוא המספר הגבוה שבטור ב (וכן כה ט, כו ה לג, נלז, מש' ויו, ל יה יח כא כד כט, ב' נדה יו ב בשם בן סירא, ועוד)¹. — מינים סוגים של בני אדם (מ' נזיר

¹ בניה זו נמצאת גם באחיקר הארמי ובכתבות אוגרית; הש' מ. צ. סגל, מבוא המקרא, ספר א, עמ' 59; וביחוד תרביץ, שנה יח, עמ' 142—145

ו א: שלשה מינין אסורין בנזיר, וכן כה ג, וב ס שם "גנסנין", וכך הוא מתרגם "מין" (יג יזיח). כאן ב ס "זנין", אבל גם מלה סורית זו מתרגמת את העברי "מינים". י: ἔδωκε, דמיות, וכך כה ג, אבל יג יזיח הוא מתרגם "מין" ὅμοιος (דומה), שנרדף ל-ἔδωκε, ולכן אפשר שגם י קרא כאן: מינים¹. — ירכבו חטא ס: שְׁנָאָה נִפְשִׁי (כה ג, נ לז). — ושלשה כך ס: ובשלישה; י: וְהִשְׁלִישִׁי, וכך תרגם במספר סידורי בטור ב גם כו ה לג, כדי שלא יטעה הקורא היווני לחשב שהכוונה ל- $2+3=5$. — אף אפו של יי, או גם אפו של ב"ס (כולג, מש' יה א).

[כה] חסר ב ס. החוטא הראשון: בזנות סתם, היינו עם פנויה. — נפש התאוה לזנות (פ"ח). — חמה הלוהטת באש, וכך מהתעברות הנקבה (תה' נא ז, בר' ל לח מא, לא י). — באש של התאוה (ט י). — בוערת יר' כ ט. — תכבה כח כו, שה"ש ח ז, יש' סו כד. — תבלע עד שתכלה נפש זו. ויותר טוב לנקד: תִּבְלַע (כ"י סי'), לא תשקוט התאוה עד שתבלע ותשחית את בעליה.

[כו] החוטא השני בזנות עם קרובתו האסורה עליו. — בשאר באחת העריות (ויק' יח ו); ס: בְּקִלּוֹן, או: בְּעֶרְוַת. — לא יעבר מן העולם (איוב לד כ, מ' פס' ג א: ואלו עוברין וכ'): או: לא יעבור ממעשהו הרע, לא יחדל (פכ"ז); וכן י, ס: לא יָנוּחַ. טור זה נמצא ב ע יב יז, עי"ש. — תבער לשון גופל על "יעבר", והכוונה לאש מאת יי שתכלה את החוטא (במ' יא א, יש' סו כד).

[כז] החוטא השלישי בזנות עם אשת איש. — לאיש ס: לְבָשָׂר אִישׁ. — לחם כינוי לניאוף עם אשת איש (מש' ט יז, שפירשו על אשת איש, ב' נדרים צא ב, מדרש משלי שם; מש' ל כ); ס: בָּשָׂר (פכ"ו). — ימות ס: יֵאָבֵד.

כח-לא. הנואף בסתר אינו מפחד מעיני יי אלא מעיני אדם

[כח] שוטה נואף על מטתו בסתר חדרו (במ' ה יב בתה"ש); ס: מְשַׁקֵּר, חפשי, או שיבוש: שוטה-שוקר. — על רוב כ"י של י: מַעַל, שיבוש. — ערשו ס: יָצוּעַ צָרְשׁוֹ, תירגום כפול. — אומר עוב' ג. — ישורני יראני (יו כד כה, איוב כד יח, יש' כט יח).

[כט-ל] כך לפי ס: י: חֶשֶׁךְ סְבִיבוֹתַי / וְהַקִּירוֹת יְכַסּוּנִי / וְאִישׁ לֹא יֵרָאֵנִי / מֶה אֶפְקֹד / חֲטָאֲתִי לֹא יִזְכָּר אֵל. גרסה זו אינה מקורית כפי שנראה מחוסר המקצב והתקבולת בטורים. [כט] וצל בר' יט ח; הש' ב' חגיגה יו א: "שמא תאמר מי מעיד בי? אבני ביתו וקורות ביתו של אדם הם מעידין" וכ'; סדר אליהו רבה פי"ח: "אלו שעוברין עברות בחדרי חדרים ובסתרי סתרים ובמקום הטמון ואומרים מי רואנו ומי יודענו".

[לא] הוא ירא מפני בני אדם ועושה את מעשיו הרעים בסתר, ואינו ירא מפני יי הרואה כל סתר; הש' ב' ברכות כח ב: "יהי רצון שיהא עליכם מורא שמים כמורא בשר ודם" וכ'. טור א מחובר בי לפסוק הקודם. ב ס חסר כל הפסוק.

לב-לה. עיני יי רואות כל סתר, והוא יודע הכל בראשיתו ובסופו

[לב] אורן של עיני יי גדול פי רבבה מאור השמש. — על וכ', ס: רְבּוֹת צֶל אַחַת רְבּוֹא בְּשֶׁמֶשׁ, גרס: אורות-רבבות.

[לג] רואות, וצופות ס: וְרֹאֶה וְצוֹפָה. — חקרי מב כח: י: חֲלָקִי, שיבוש; ס: מֶה בַּחֲשָׁךְ

מִרְאָה מַעֲשֵׂיהֶם (יש' כט יח, גם למעלה יז יח יו, מש' יח ג, מדרש משלי ט יז: "אדם חוטא עם אשת איש בסתר אין שם מי שרואה אותו, ואינו יודע שיש שומרין אותו בכל מקום").
[לד] מֶרֶם וכו', ט: פִּי טָרַם הָיָה הַכֹּל גָּלוּי לְפָנָיו, חפשי. — אַחֲרֵי כֹל דָּבָר גָּלוּי לְפָנָיו אִפִּילוּ אַחֲרֵי שִׁכְלָה הַדָּבָר וְנִעְלַם מִן הַמַּצִּיאוֹת. ללשון הש' שיר "אדון עולם": "בטרם כל יציר נברא/ואחרי ככלות הכל". — הַכֹּל יִרְאֶה כַךְ 248, 70, 7; בִּשְׁאֵר כִּי שֶׁל י חסר.
 ט: הָעוֹלָם הוּא שׁוֹפֵט, חפשי.

[לה] בִּרְחוּבוֹת עִיר אִיכָה בִּיאִיב; ל: כְּצִיר יִבְרַח, שיבוש וסירוס. — יוֹדֵעַ יִתְפָּרֵס כְּנוֹאֶף; הש' ויקר' רבה פכ"ג: "הנואף הזה יושב ומשמר אימתי נשף בא... והוא אינו יודע שיושב בסתרו של עולם זה הקב"ה צר כל קטורין (קשרי גופו של הממזר) שלו בדמותו בשביל לפרסמו". י: ἔαδαισθησεται (ינקם), שיבוש מן ἐπιγυνωσθησεται (יִנָּדֶע; הש' יב ח).

ל-לח. הנואפת חוטאת חטא משולש

נראה שהכוונה כאן לאשה שאין לה זרע מבעלה, ומרב חשקה לבנים שיתנו לה שם וזכר בעולם, היא נואפת תחת בעלה, כדי ללדת בן ויורש, ולפיכך יהיה ענשה שתקותה לא תתקיים, ושבניה יהיו ערירים (פ"מ), ושתחת שיהיה שמה לברכה על ידי בניה (מש' לא כח), ישאר זכרה לקללה (פמ"א).

[לו] עוֹזֶבֶת מֶשׁ בִּיז; ט: חוֹטֵאת עַל. — וּמִקִּימָה יוֹלֶדֶת מִמֶּזֶר שִׁירֵשׁ אֶת יְרוּשָׁת בַּעֲלָהּ.
[לז] מֵאִסָּה חֲטָא נֶגֶד תּוֹרַת יי; ט: כְּחֶשֶׁה. — מַעֲלָה בַּמ' הַיִּבְכוּ; ב ט חסר. — בַּבַּעֲלָה ט: קִבְּעַל נְעוּרֶיהָ.

[לח] הַקִּימָה בַּר' לַח ח.

לט-מא. ענשה של הנואפת

[לט] לִקְהֵל לַהֲשִׁיט בִּידֵי הָעֵדָה (א כח, זז, יח' יו מ). — יִלְדִּיהָ שִׁיתְפָּרֵס מו כַּמִּמְזוֹרִים וישאו את עוון אמם; הש' אבות דר"נ פי"ב: "מי שעובר עבירה והוליד ממזר, אומר לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי". ב ט הפסוק: גַּם הָיָה מְקַהֵל תַּצָּא / וְעַל יִלְדֶּיהָ חֲטָאֲתֶיהָ יִפְקְדוּ.
[מ] בִּנְיָה לֹא יִפְרוּ וִירְבוּ מִפְּנֵי שֶׁהֵם אֲסוּרִים לְבוֹא בְּקֵהל יִשְׂרָאֵל (דב' כג ג), ואולי הכוונה שבניה ימותו ערירים מפני שיי יפקוד עליהם את עוון אמם (שמות כה), ויענשם בעונש של העריות, שהוא ערירות (ויק' כ כא). וכן בפירוש ב"חכמת שלמה" ג יו: "ובני מנאפים לא יגדלו/וזרע משכב חטא ישמד" וכו'. — שִׁרְשׁ מִלֵּאכִי גִיט, יש' לז לא; ט מוסיף: בְּאֶרֶץ (איוב יד ח).

[מא] תִּשְׁאִיר ט: יִשְׁאַר. — לִקְלָלָהּ יִקְלְלוּהָ כְּשִׁיזְכִּירוּ אֶת שְׁמָהּ (מש' יז), או הכוונה שיקללו אחרים שתהיה אחריתם כמוה (במ' ה כז, יר' כט כב, יש' סה יח). — תִּמְחָה תַּה' קט יד.

מב-מג. חתימה כללית: בני אדם ילמדו ליראה את יי ולשמור את מצוותיו

[מב] וִירְעוּ מוֹיָח. — כֹּל... וְהִבִּינוּ חֲסֵר בִּי עַל יְדֵי שִׁוּוֹי הַסִּיּוּם: כֹּל-כֹּל. — יוֹשְׁבֵי או: דָּרִי (לג יא). — הַנְּשֹׂאֲרִים דְּבִי יֵט כ; ט מוסיף: בְּתַבֵּל.

[מג] מִצּוֹתָיו 248, 70, 7 מוסיפים: כְּבוֹד גָּדוֹל לָקַח אַחֲרֵי יי / וְאֶרֶץ יָמִים הָאֲסִפָּךְ מִמֶּנּוּ, "האספך" לחיי העולם הבא. שני הפסוקים האחרונים הם חתימה לכל ארבע הסדרות הקודמות, שהן החלק הראשון של הספר, וסיים במה שפתח, היינו על הטוב שביראת יי ובשמירת המצוות: הש' החתימה לכל הספר (נמב), ובמבוא, 20⁹.

סדרה ה כד—לב יח

שְׁבַחִי חֲכָמָה

כד 24

- א 1 הַחֲכָמָה תְּהִלָּל נַפְשָׁהּ וּבִתְוֹךְ עֲמָהּ תִּתְפָּאֵר:
- ב 2 בְּקֹהֶל אֱלֹהִים תִּפְתַּח פִּיהָ וּלְפָנַי צְבֹאוֹ תִשְׁתַּבַּח:
- ג 3 אֲנֹכִי מִפִּי עֲלִיוֹן יֵצְאֹתִי וּבְעֶרְפִּל כִּסִּיתִי אֶרֶץ:
- ד 4 אֲנֹכִי בַמְרוֹמִים שָׁכַנְתִּי וְכִסְאִי בַעֲמֹוד עָנָן:
- ה 5 חוּג שָׁמַיִם הִקְפַּתִּי לְבִדִּי וּבְעֶמֶק תְּהוֹם הִתְהַלַּכְתִּי:
- ו 6 בְּגִלֵּי הַיָּם וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל עַם וְגוֹי מִשְׁלַתִּי:
- ז 7 בְּכָל אֵלֹה מְנוּחָה בִקְשֵׁתִי וּבִנְחֻלַּת מִי אֲשָׁכֵן:
- ח 8 אֲזֹ צוּנִי יוֹצֵר הַכֹּל וַיּוֹצֵרִי הַנִּיחַ מִשְׁכְּנִי:
- ט 9 וַיֹּאמֶר בֵּיעֶקֶב שְׁכֵנִי וּבִישְׂרָאֵל תִּירָשִׁי:
- י 9 מַעֲוֹלָם מֵרָאשׁ בָּרָאֲנִי וְעַד עוֹלָם לֹא אֶחְדָּל:
- יא 10 בַּמִּשְׁכָּן קָדַשׁ לִפְנֵי שִׁרְתִּי וּבִבֵּן בְּצִיּוֹן הִתִּיצַבְתִּי:
- יב 11 בָּעִיר אֲהוּבָה כְּמוֹנִי נָחֹתִי וּבִירוּשָׁלַם מְמַשְׁלַתִּי:
- יג 12 וְאַשְׁרִישׁ בָּעַם נִכְבֹּד בַּחֲלֹק יְיָ נִחְלַתּוֹ:
- יד 13 כְּאֶרֶז הַתְּרוֹמֶמֶתִי בַלְבָּנוֹן וּכְבְּרוֹשׁ בְּהָרֵי חֶרְמוֹן:
- יה 14 כְּתֹמֶר הַתְּרוֹמֶמֶתִי בְּעֵין גִּדִּי וּכְשִׁתִּילִי וְרֹד בִּירִיחוֹ:
- יו 15 כְּזֵית רֵעֵנָן בַּשִּׁפְלָה וְהַתְּרוֹמֶמֶתִי כְּעֶרְמוֹן עָלֵי מַיִם:
- יז 15 כְּקִנְמוֹן וְקִנְהַ בָשֵׁם וּכְמֶר דְּרוֹר נָתַתִּי רִיחַ:
- יח כְּחִלְבָּנָה וְשִׁחֲלַת וְנִטָּף וּכְלִבְנַת עֹשֶׁן בַּמִּשְׁכָּן:

יט 16 אֲנֹכִי כְּאַלֹה שְׁלַחְתִּי עֲנָפִי וְעֲנָפִי עֲנָפִי כְּבוֹד וְחֵן:

כ 17 אֲנֹכִי כְּגִפֶּן פּוֹרַחַת חֵן וְנִצְנִי פְּרִי הָדָר וְהוֹד:

כא 19 קָרְבוּ אֵלַי הַמִּתְאַוִּים לִי וּמִתְבוֹאֲתִי תִשָּׁבְעוּ:

כב 20 כִּי זִכְרִי מִדְּבַשׁ מִתּוֹק וְנִחְלָתִי מִצּוֹף דְּבַשׁ:

כג 21 אוֹכְלֵי עוֹד יִרְעֻבוּ וְשׁוֹתֵי עוֹד יִצְמְאוּ:

כד 22 שׁוֹמְעֵי לִי לֹא יִבוֹשׁ וּפּוֹעֲלֵי בִי לֹא יִשְׁחֲתוּ:

כה 23 כָּל אֱלֹה סֵפֶר בְּרִית אֵל עֲלִיוֹן

תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מִשָּׁה מוֹרְשָׁה קִהְלַת יַעֲקֹב:

כו 25 הַמִּלְאָה כְּפִישׁוֹן חֲכָמָה וּכְחֻדָּקַל בִּימֵי אָבִיב:

כז 26 הַמְּצִיפָה כְּפָרַת תְּבוּנָה וּכְיִרְדֵּן בִּימֵי קָצִיר:

כח 27 הַמִּשְׁפִּיעָה כִּיאוֹר מוֹסֵר וּכְגִיחֹן בִּימֵי בָצִיר:

כט 28 לֹא כָלָה הָרְאִישׁוֹן לְדַעְתָּהּ וּבֶן הָאַחֲרוֹן לֹא יַחְקֶרנָהּ:

ל 29 כִּי מַיִם רַב שֶׁכָּלָה וְעֲצָתָהּ מִתְּחוּם רַבָּה:

לא 30 גַּם אֲנֹכִי כְּנַחַל מִנְהָר וּכְאַמַּת מַיִם יִצְאֲתִי אֶל גֵּן:

לב 31 אֲמַרְתִּי אֲשַׁקֶּה גִבִּי וְאַרְוֶה עֲרוּגָתִי:

לג וְהִנֵּה הִיָּה לִי הַנַּחַל לְנֶהֱרַק וְנֶהֱרַי הִיָּה לַיִם:

לד 32 עוֹד מוֹסֵר כְּבֶקֶר אֲאִיר וְאַזְרִיחֵנוּ עַד לְמִרְחוֹק:

לה 33 עוֹד לָקַח כְּנִבּוּאָה אֲשַׁפֵּךְ וְאַשְׁאִירֵנוּ לְדוֹרוֹת עוֹלָם:

לו 34 רְאוּ כִּי לֹא לְבַדִּי עֲמַלְתִּי כִּי לְכָל מְבַקְשִׁיהָ:

שבח החכמה, כד¹

הפתיחה לסדרה זו היא האחרונה העוסקת בשבח החכמה, והיא גם היותר נשגבה והיותר פיוטית שבכולן. הפתיחות לסדרות הבאות (לב יט—לג כב, לח כו—לט יט) עוסקות בשבח החכם, והסדרה האחרונה (מד-ג) מוקדשת כולה לשבח החכמים והצדיקים בישראל. פתיחה זו מתחלקת לשני חלקים: א-כד, שבו מדברת החכמה בשבח עצמה; כה-לו, שבו מדבר החכם, ראשונה הוא מוסיף ביאור לדברי החכמה הקודמים (כה-ל), ואחר כך הוא מדבר על עצמו בתור חכם ומורה של החכמה לרבים (לא-לו). וכן מסתיימות הפתיחות הבאות בדברי החכם על עצמו (לג יח-כא, לט יז-יט), וגם הסדרה האחרונה וכל הספר כולו מסתיימים בדברי החכם על עצמו (נא א ואילך, נא לו ואילך). שבח החכמה שבפסוקה זו נמשך לפסוקים האחרונים של הפסוקה הקודמת המסיימים את החלק הראשון של הספר (כג מג-מד). שם מודיע ב"ס שהטוב האמתי הוא יראת יי ושמירת המצוות, היינו החכמה כפי שנמסרה בתורת משה. מרעיון זה עובר ב"ס לתאר את החכמה כיסוד נאצל שמימי, שירד ממרומים ונתישב בירושלים בצורת התורה שנחנה לישראל

הכתובת. הש' מד א; חסרה בכמה כ"י של י וב ט.

א"ב. הצגת החכמה לפני שומעיה

[א] נפשה את עצמה, והכוונה לדבריה פ"ג ואילך, פי"ד ואילך. — עמה ישראל שהיא שוכנת בתוכם (פ"ט ואילך); ט: עם אלהים, פירוש.
[ב] אלהים נחמ' יג א, שו' כ ב, או: יי (דב' כג ב ואילך); י: עֲלִיּוֹן שמתרגם לעתים קרובות אף ב' י ואף בתה"ש גם יי גם אלהים גם אל. ואולי ק': בַּעֲדָתָאֵל (תה' פב א), והכוונה למלאכים, מקביל אל "צבאו" הבא. — ולפני ט: וּבְתוֹךְ, כמו פ"א. — צבאו צבא השמים, אבל אולי הכוונה לצבא יי בארץ, היינו ישראל, ובכן מדברת החכמה כאן רק אל בני אדם בישראל (כמו מש' אכ, חא, טד); ט: צָבָאָיו. — תשתבח כך ט; י: תתפאָר.

ג'ו. מוצאה של החכמה, הליכותיה וממשלתה

[ג] החכמה יצאה מפ' יי, היא רוח אלהים, או רוח הקדש, היוצא מפיו כביכול והמתגשם בדיבורו, דבר יי, שנמסר לבני אדם בתורת משה והנביאים, והוא השליט בכל הבריאה. ואולי יש כאן השפעה של מושג ה"לוגוס" היווני, שפירושו גם מחשבה ושכל וחכמה גם הדיבור המביע אותם. — מפי איכה ג לח. — וכערפל יש' ס ב, הכוונה לבר' אב ואילך המספר שרוח אלהים היתה מרחפת על פני המים, ושמחת למים היתה הארץ (שם פ"ט). וברור שב"ס פירש את "רוח אלהים" לא על נשיבת אויר מאת אלהים (כתרגומים הארמיים, ועוד), אלא על רוח הקדש (כמו בתה"ש ועוד, גם תה' לגו, קד ל).
[ד] משכן החכמה לפני מתן תורה היה בשמים. — במרומים ט: בְּמָרוֹמִים עֲלִיּוֹנִים, תירגום

⁴ פרק זה נתרגם לעברית ע"י Robert Lowth בספרו De Sacra Poesi Hebraeorum (אוקספורד 1753), עמ' 242 ואילך, ואח"כ על ידי Fritzsche בפירושו לספרנו, עמ' 134 ואילך. התרגום שלנו נעשה בלא ידיעה ובלא סיוע מהתרגומים של לאות ופריטשה, אבל הוא דומה להם ברובו

כפול. — שכנתי ט: נְטִיתִי מְשָׁכְנִי, חפשי. — וכסאי החכמה יושבת על כסא כבוד; הש' חכמת שלמה טד: "תן לי חכמה היושבת על יד כסאך". ולא כמו המלאכים העומדים כעבדים (יש' וב, זכ' גז). — בעמור כסא החכמה היה עומד בתוך עמוד של ענן (שמות יג כא); ט: בְּצַמּוּדֵי צִנְנִים.

[ה] חוג החכמה התהלכה לבדה בכל העגול של השמים כמו יי עצמו (מגיד, איוב כב יד, גם מש' חכז, יש' מכב). — ובעמק כך י (א ג, ז), ואולי ק': וּבְצִמְקֵי (מש' ט יח). — תהום איוב לח יו. השמים והתהום כוללים את כל הבריאה של העליונים והתחתונים, והליכה זו של החכמה בכל הבריאה היא בתור מושלת בה ("לבדי", "משלתי", פ"ו), כמו שעבר יוסף בתור מושל במצרים (בר' מא מה), וגם כדי למצוא לעצמה משכן מנוחה (פ"ז). ב ט הפסוק: בְּשָׁמַיִם עָמַד יַחַד שְׁכָנְתִּי / וּבְשָׁרְשֵׁי תְהוֹמוֹת הִתְהַלַּכְתִּי, גרס: ובעמק-ובצמקי-ובעקרי = וברשי.

[ו] בגלי יש' מח יח; ט: בְּצִינּוֹת (מש' ח כח), אולי פירש כמו "גלות" (שו' א יח). — ובכל הארץ ט: וּבְמוֹסְדוֹת תָּבֵל (תה' יח יו, מש' ח כט). — משלתי החכמה מתגלית בכל סדרי הטבע של העולם ואף בסדרי החברה של כל העמים (מש' ג יט, ח יה"ו).

ז ט. הבורא קבע את משכנה בישראל

[ז] בכל כך ט; י: צם פל; 70: וְצֵם פֶּל. — אלה העמים הנזכרים בפסוק הקודם. — מנוחה משכן קבוע (יש' סו א, תה' קלב ח יד); הש' ב' ע"ז ב ב: "שהחזירה הקב"ה (את התורה) על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא אצל ישראל וקבלוה".

[ח] יוצר נא כד, יר' יו; ט: אָדוֹן. — ויוצרי ט: וְעוֹשֵׂי. — הניח ט: וְאֵשֶׁר (או: וּמַאֲשֶׁר, מן הפסוק הבא, ט).

[ט] הקכל חנוך אמב א"ב: "החכמה לא מצאה לה מקום לשכנה, וינתן לה מקום בשמים. החכמה יצאה לשכון בין בני אדם, ולא מצאה לה משכן, ותשב לה אל מקומה, ותשב בין המלאכים", אבל זה היה בדורו של חנוך ולפני מתן תורה; והש' ס' ברוך ג לו"לז: "ויתנה ליעקב עבדו... אז על הארץ נראתה ובתוך אנשים התהלכה". — תירשי ט: תִּאֲשָׁרִי, שיבוש.

ייג. וכך נתישבה החכמה בציון וירושלים

[י] החכמה היא הבריאה הראשונה של הבורא (מש' ח כב-כג), והיא נצחית, והכוונה שהתורה תשאר בישראל לעולם ועד. — מעולם, ועד עולם תה' צב, קג יז; ב ט הפסוק: מְלִפְנֵי עוֹלָמִים נִבְרָאתִי / וְלְעוֹלָמִי עוֹלָמִים לֹא יִחַדֵּל זְכָרִי, חפשי (לח כה).

[יא] במשכן אפשר לפרש שהחכמה שרתה לפני יי במקדש של מעלה¹, או הכוונה למקדש של מטה בציון ששרתה שם רוח הקודש, ומשם יצאה ונחה על הנביאים. — התיצבתי ובאופן זה נתישבתי בציון; או: התיצבתי לפני יי לשרת לפניו (ח יא, לח ג).

[יב] אהובה י: ἡγαπημένη; 248, ז, והחבשי: קדושה (ἡγιασμένη); ט: אָהוּבָה לו. מפני המקדש שבתוכה אהובה ציון על יי כמו החכמה או התורה; הש' אכות ו י, שבית המקדש הוא מקניניו של יי, כמו התורה. — נחתי כך ט, ז, חבשי; י: κατέπαυσεν (הניח), שיבוש מן κατέπαυσα (נחתי).

[יג] בפסוקים הבאים מתארת החכמה את צמיחתה מתוך שורש וגידולה כמו העצים הגדולים

¹ הש' אפסוביצר, תרביץ, שנה ב, עמ' 137 ואילך

והמשובחים. תיאור זה הוא כנראה משל להתפתחות התורה בישראל והסתעפותה לענפים רבים בספרי המקרא ובתורה שבעל פה, וכך הוא המשל של התורה לנהרות שוטפים היוצאים ממקור אחד (פכ"ז-כח). – ואשריש כמו אילן, כמו שהולך ומפרש; ט: וְאֶתְגַּדַּל. – בחלק יז יד, דב' לב ט. – נחלתו משל של האומה הישראלית כקרקע שבו משריש האילן; ט: וּבְתוֹךְ נַחֲלָתוֹ יִשְׁרָאֵל.

יד-יו. היא גבהה כאילנות הגבוהים

[יר] התרוממתי ט: הַתְּגַדַּלְתִּי, וכן פי"ה פי"ו. – וכברוש י: κυπάρισσος (מל"ב יט כג, יח' כז ה); ט: וְכָצַץ שָׁמֶן (ניב, י גם שם כמו פה), אבל עץ שמן אינו מקביל יפה אל ארז. – בהרי בראשים של החרמון (הש' תה' מב ז: וחרמונים); ט: בְּשָׁנִיר הָר הַשָּׁלֵג (דב' ג ט ובתרגומים הארמיים, יח' שם); ז: בְּהָר שִׁיאֹן (דב' ד מח).

[יה] בעין גדי כך בהרבה כ"י זעיריים של י, ס"ה, ז, ט. מקום זה היה מפורסם בעושר תמריו, ועל שם זה נקרא גם כן חצצון תמר (בר' יד ז, דה"ב כב, יוספוס, קדמ' ס"א ט א"ב); בכ"י הרבתיים של י: αἰγιαλοῖς (בחוף הים), שיבוש. – וכשתילי תה' קכח ג; ט: וְכַצְרָבַת, שיבוש מן: וכנצבת, נטע, שתיל¹ – ורד לט יח, והוא אילן הוורד (רודודנדרון). לדעת אחרים הוא שיח הוורד, הרדופני (אולי אנדר)². – ביריחו שהיתה מפורסמת בגנותיה ופרדסיה. [יו] רענן ניב; י: נָאָה; ט: הַתְּגַדַּלְתִּי. – כערמון בר' לז, יח' לא ח. – עלי מים במ' כדו, כך 70, 157, 248, ט. בשאר כ"י של י חסר.

יז-כ. ונתנה ריח כבשמים ושלחה ענפים ועשתה פרחים ופרי

[יז] כקנמון וכ', שמות לכג. – וקנה בשם ἀσπάλαθος, מין שיח וקידה לבנה³. ט: קִטְרֶת; ז: צִרִי, חפשי. – בשם רוב כ"י של י מוסיפים: נְתַתִּי רִיחַ. – נתתי ריח לט יט; ט: בְּשִׁמְתִּי רִיחִי, חפשי. – ריח י: נִיחֹחַ, ואולי היה במקור: רִיחַ נִיחֹחַ, שתרגם לפי הכוונה, וי חלק את שני השמות לשני הטורים, והוסיף "נתתי" גם בטור א. [יח] שמות ללד. – כחלבנה הרבה כ"י של י: וְכַחֲלָבְנָה; ט: וְכַלְבֹּנָה וְכַחֲלָבְנָה. – ונטף ט: וְאַפְרָסְמוֹן. – וכלבונת וכ', ט: וְכַשְׁמֶן טוֹב נְתַתִּי רִיחִי (פי"ז ט). [יט] כאלה העשירה בענפים (שמ"ב יח ט, יח' ויג); ט: כְּהֶרְדֹּפְנִי⁴ הִפִּיתִי שָׁרָשָׁי. – כבוד וכן ט: תְּהִלָּה וְכָבוֹד.

[כ] פורחת העושה פרחי חן; ט: נָאָת יָפִי. – ונצני הנצים נעשו לפרי משובח (א יד, בר' מי, מש' חיט), ולא כחכמת יוון "אשר אין לה פרי כי אם פרחים" (ר"י הלוי); ט: וְנִצְרֵי נִצְרֵי הוֹד וְהֶדֶר. – והור י: הוֹן, שיבוש. 248, 70 מוסיפים: (18) אֲנֹכִי אִם אֶהְבֶּה יָפָה / וְיִרְאֶה וְנִדְעַת וְתִקְנֶה קְדוּשָׁה / יְלִידַת עוֹלָם נְתַתִּי / לְבָנֵי הַקּוֹרְאִים בּוֹ (הש' גם ז).

כא-כד. קריאה לבני אדם לבוא ולשבוע מטובה

[כא] קרבו ט: סורו. – אלי ט, ז מוסיפים: כָּל. – ומתבואתי א יה, מש' ח יט; ט מוסיף: הַטּוֹבָה. – תשבועו ט: תַּתְּצַנְגּוּ. [כב] זכרי מטב, ולא כזכר המות שהוא מר (מא א), כי החכמה נותנת חיים; או פירושו:

¹ I. Löw, Flora d. Juden, ח"ג, עמ' 196

² הש' (1877) Tristram, Natural History of the Bible, עמ' 477; לו, שם, ח"ד, עמ' 210

³ לו, שם, ח"ב, עמ' 424 ⁴ הש' לו, שם, ח"א, עמ' 210

שמי (שמות ג'יה). השם מציין את האישיות של הנקרא בו, ומי שיש לו שמה, או זכרה, של החכמה יש לו החכמה עצמה, מקביל אל "ונחלתי" בטור ב; ט: לקחי. — ונחלתי ט: ולנוחלי. — דבש חסר ב ט.

[כג] על המאכל והמשקה של החכמה הש' יה ג, מש' ט ה. — ירעבו, יצמאו ט מוסיף: לי, החכמה לא תהיה להם לזרא אלא יחפצו עוד יותר ויותר ליהנות ממנה.

[כד] שומע דיה. — יבוש ט: יפל, גרס: ימוט. — ופועלי בי, ט: וכל פועליו. — ישחתו כך ט: כלומר לא תבוא רעה על העובדים בחכמה; י: יחטאו (זלח); ואולי ניקד: ישחתו.

כה"כח. החכמה היא תורת משה, המלאה חכמה ומוסר כמים מכסים לנהרות

[כה] מכאן ואילך מדבר החכם. — אלה כל הדברים האמורים למעלה על החכמה מכוונים לתורת משה. — ספר ט: בספר. — עליון ט: כתובים. — לנו כך ט והרבה כ"י של י, וכמו בנוסחה שלנו (דב' לג ד); כ"י אחרים גורסים: לקם (כמו רוב כ"י בתה"ש דב' שם) או משמיטים. — קהלת י: לקהלת, כמו תה"ש דב' שם. הטור הוא ארוך יותר מהמדה, אבל אין ספק שהוא מקורי, כי ב"ס לא היה מקצר את הפסוק שבתורה. 248, 70 מוסיפים: (24) אל תרפו מהתסוק בי / הדבקו בו למצן / תסוקם / י: צבאות הוא לבדו אלהים / ומושיץ אין בלתו (הושע יג ד; או: זולתו, יש' מה כא).

[כו] המלאה כך ט. התורה מלאה חכמה כמים בנהרות הגדולים בעולם, ביחוד אחרי עונת הגשמים (הש' יש' יא ט, מדרש תה' א ב); י: המלאה. הנהרות המנויים כאן הם מהמפורסמים במקרא, היינו ארבעה הנהרות היוצאים מעדן (בר' ב י"ד) והירדן והיאור. — אביב בזמן שהנהרות מלאים על גדותם אחרי ימות הגשמים; או: בכורים (véov); ט: תבואותיו.

[כז] המציפה כך ט (לט לא); י: המלאה, חפשי. — קציר ט: ניסן. פירוש (יהו' ג'יה), כמו שנהרות אלו מציפים מים בחדשי הקציר, היינו מניסן עד סיון. פרת והירדן נזדווגו בפסוק אחד, מפני שגם פרת שייך לארץ ישראל (בר' יח, ועוד).

[כח] המשפיעה השוטפת (ב' נדה סג ב: "בשופעת דם" וכ'). — כיאור הנילוס. — המשפיעה כיאור כך ט: י: המופיעה כאור, שיבוש (הש' עמוס ח ח. ט ה: כאר-כיאר). — מוסר לימוד החכמה. — וכגיחון כך ט, 254, 248, ס"ה, ל; בכ"י אחרים של י: כגיחון. ולפי זה פירשו המפרשים שנילוס וגיחון הם נהר אחד, כמו שתרגמו בתה"ש יר' ב יח: שיחור (= נילוס) — גיחון (הש' גם יוספוס, קדמ' ס"א א ג; וכן כנראה ס' היובלות ח'יה). אך התקבולת מוכיחה שיש לנו בפסוק זה שני נהרות שונים, כמו בפסוקים הקודמים. — בציר חדשי אלול ותשרי, שאז מתמלא הנילוס ושוטף את היבשה. ונזדווגו נילוס וגיחון בפסוק אחד, מפני שהם שוטפים בארצות השכנות מצרים וכוש (בר' ביג, יו, יש' כד).

[כט] כל בני האדם מן הראשון עד האחרון לא יוכלו לבוא עד תכלית חקר התורה. — יחקרנה י: תחקרנה, עבר על ידי השפעת "כלה"; ב ט הפסוק: לא יכלו הראשונים את תחקמה / ותאחרונים לא יחקרוה.

[ל] היא רחבה מני ים ועמוקה מני תהום (א ב"ג). — מים ט מוסיף: הגדול, כפל מן "רב". — שכלה ט: תחקמה. — ועצתה במשמע של חכמה ושכל (כא יד), מקביל ל"שכלה" (כב יח-יט). — מתהום בר' זיא, תה' לוז.

לא-לג. בקשתי מעט ממימי החכמה, והמעט היה לרב

[לא] ב"ס החכם מזהה את עצמו עם החכמה; הוא, או חכמתו, היה בראשונה כנחל קטן היוצא מנהר גדול, וכתעלה המשמשת להשקות גן מתוך מי נהר. וכן מדמה הנביא את ישראל ל"מיצא מים" (יש' נח יא; הש' גם אבות דר"נ יד ג: "ואלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף"). — כנחל מנהר ט: כְּנָהֵר הַמִּשְׁקָה (בר' ב י). — וכאמת מ' פאה בב ועוד. — יצאתי י: εἰς ἡλιθιότητα, אולי שיבוש מן εἰς ἡλιθιότητα, יוצאת, כלומר כתעלה היוצאת מנהר אל גן; ט: ילֶרְתָּ. — גן ט: גָּנִים.

[לב] מחשבתי הראשונה היתה ללמוד חכמה רק לטובתי ולטובת תלמידי. — ערוגתי ט: עֲרוּגוֹתִי; הש' מס' כלה רבתי פ"ג: "כערוגה עמוקה שהיא מחזקת את מימיה". [לג] אבל חכמתי גדלה כל כך עד שאוכל להועיל בה גם לדורשי החכמה בכל הדורות. ט מקדים: גם. — לנהר חסר ב ט. מתוך הפלוגרפיה של השם הבא. — היה לים חכמתו הלכה ונתרחבה מדרגה לדרגה, מנחל לנהר ומנהר לים (כא יד, אבות וא: העוסק בתורה הוא "כנהר שמתגבר והולך"); ט, ז: הָגִיעַ צֶלַע (צד) הָיָם.

לד-לו. החכמה שעמלתי בה אנחילנה למבקשיה בכל הדורות

[לד] כאן מדמה את חכמת התורה לאור (מש' ו כג). — עוד ולכן אוסיף להפיץ את חכמתי בפרקים הבאים (לט יז). — מוסר ט: מוֹסְרִי בַּבֶּקֶר אָמַר. — כבקר בר' מד ג ועוד. — ואזריחנו ט: וְאַחֲרֵיתוֹ, שיבוש. — למרחוק כמו האור המאיר גם את המרחק (איוב לו ג). או פירושו לרחוק בזמן, מקביל אל "לדורות עולם" בפסוק הבא (יש' לז כו). ב ט נתחלפו הטורים האחרונים של פל"ד ופל"ה.

[לה] הנמשל של הפסוק הקודם. — לקח או: מוֹסֵר; ט: לָקַחְתִּי, או: מוֹסְרִי. — כנבואה אשפוך את לקחי ברוח הקדש כמו נבואה; ט: בְּנִבְאוֹתָהּ, אפשר שזהו שיבוש, כי קשה לומר שב"ס יתאר את לקחו כדברי נבואה. — אשפך שב אל המשל של חכמתו למים (פל"ג ועוד, הש' גם כיב. לב ה, דב' לב ב); ט: אָמַר, כמו שתרגם בפסוק הקודם. — ואשאירנו בספר זה שמכיל את לקחי. — עולם ט: רַבִּים.

[לו] חסר ב ט. כמו שהחסיר את המקביל (לג כא). — עמלתי בקניית החכמה (נא יד, י ט, והגרסה המתוקנת בע; מ' אבות דיב: "ואם עמלת בתורה" וכ'). פסוק זה נשנה לג כא, אבל אין זו ראייה שאינו מקורי גם פה גם שם.

כה 25 בְּשֵׁלֶשֶׁת חֲפָצָה נִפְשִׁי וְנֵאוֹת הֵן לִפְנֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:

ב אַחֲוֹת אֲחִים וְרַעוֹת רַעִים וְאִישׁ וְאִשָּׁה וְהֵם שְׁלָמִים:

ג 2 שְׁלֵשָׁה מִיָּנִים שֶׁנֵּאָה נִפְשִׁי וְקִצְתִּי מְאֹד בְּחַיֵּיהֶם:

ד 3 דֶּלֶת גֵּאָה וְעֵשִׂיר מִכֵּחַשׁ וְזִקֵּן מִנְאֵף [חֶסֶר מִדָּע]:

ה 3 אִם בְּנִעְרוּתִיךָ לֹא חִפְצָתָם אֵיךְ תִּשְׁיִגֶם בְּזִקְוֹנְתִיךָ:

ו 4 מֶה¹ נָאָה לְשָׁבִים מִשְׁפָּט וְלִזְקָנִים דַּעַת חֲכָמָה:

ז 5 מֶה נָאָה חֲכָמַת שָׁבִים וְלִנְכַבְּדִים מִחֲשָׁבָה וְעֵצָה:

ח 6 עֲטֹרַת זִקְנִים לֵב מְזֻמּוֹת וְתַפְאֲרָתָם יִרְאֶת יְיָ:

ט 7 תִּשַׁע מַעֲלוֹת אֲשַׁרְתִּי בְּלִבִּי וְעֵשָׂר אֲמַר בְּלִשׁוֹנִי:

י אֲשַׁרִּי שָׁמַח בְּאַחֲרִיתוֹ וְחֵי וְרוּאָה בְּמַפְלַת אוֹיְבָיו:

יא אֲשַׁרִּי² שָׁלֵא נִכְשַׁל בְּלִשׁוֹנוֹ וְאֵינְנוּ עֹבֵד נִקְלָה [מִמֶּנּוּ]:

יב 8 אֲשַׁרִּי בַעַל אִשָּׁה מִ[שִׁפְלָת וְאֵינְנוּ] חוֹרֵשׁ כְּשׁוֹר וְחֲמוֹר יַחְדָּו:

יג 9 אֲשַׁרִּי³ מָצָא דַּעַת וְהִמְסַפֵּר עַל אֶזְרָא שׁוֹמְעֵת:

יד 10 מֶה גָּדוֹל הַמוֹצֵא חֲכָמָה אֵךְ אֵינְנוּ יוֹתֵר מִיֵּרָא יְיָ:

יה 11 יִרְאֶת יְיָ עַל כָּל תַּגְדָּל וְתוֹמָכָה לְמִי יִדְמָה:

2. משלים שבמנין, כה אִיִּה

אִב. שלוש מדות נאות

על המשלים שבמנין הש' כג כד.

[א] בשלש כך י: ט: לשלשה דברים, כפי הדיבור הרגיל בפתגמים של מנין אצל רז"ל, הש' למשל בפרקא דרבנו הקדוש. — חפצה או: חקדה, כך ט: י: ὡραίστην, נאיתי (הייתי נאה, יה ט), שנראה כעין שיבוש מן אִיִּתִי, ולפי זה היה נדמה שבמקור היה: אִיִּתִי, אלא שהפעל "אוה" בא רק עם מושא ישר ולא עם אות היחס (ב־ או ל־), ולכן נראה יותר שהיווני הוא שיבוש מן: ὡραίστην, אִיִּתִי או: חפצתי. ב"ס ממשיך לדבר כאן בלשון "אני" ולהלן פ"ט, אגב לשון "אני" בסוף הפסקה הקודמת (כד לא ואילך). — נפשי כך ט, ל, מקביל אל "שנאה נפשי" (פ"ג). וזהו ביטוי מליצי ת' "אני" (כמו שמפרש י: הש' למשל תה' מב ב ג). — ונאות הן כך ט: י: ἀνέστην ὡραία, (ועמדתי נאות), שיבוש מן: ὡς ἔστιν, (והן נאות); הש' פרקא דרה"ק: "ארבע מדות יפות לבני אדם" וכ'. — אלהים יז, מש' ג ד. — ואדם ט: וְלִפְנֵי אָדָם, הרחבה.

[ב] כך ט. שלוש המדות המנויות פה הן התחברות שכלב באהבה בין בני אדם הקשורים זה לזה בקשר טבעי או הסכמי. — אחות זכ' יא יד. — ורעות כב כב, הש' ברכת נשואים, ב' כתובות ח א: "אהבה ואחוה ושלום וריעות"; סדר אליהו רבה פכ"ג: "מתוך אחוה מתוך

¹ מתורגם בעיקר מן י

² כ"י ג ד"ד ע"א שורה 1

³ מתורגם בעיקר מן י

יראה מתוך ריעות". — שלמים חיים בשלום (בר' לד כא). ב' הפסוק: אַחְדוּת (או: לִב אַחַד שֶׁל) אַחִים וְאַהֲבַת רֵעִים / וְאַשָּׁה וְאִישׁ (ג"א: וְאִישׁ וְאַשָּׁה) מִתְאַיִּים זֶה לָזֶה.

ג"ד. שלשה מינים שנואים

[ג] מינים כג כד. — שנאה הש' ב' נדה יו ב: "לכדכתיב בספר בן סירא שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי" וכ': "ארבעה דברים הקב"ה שונאן ואני איני אוהבן" וכ'. — וקצתי נלז: ט: "ועקת לי" (בר' כז מו בפשיטתא). — בחייהם חיהם מאוסים עלי; או הוא לשון "סגי נהור": קצתי בחיי מפניהם (כמו בר' שם).

[ד] והם אנשים שחוטאים בניגוד לדרישות טבעם, ובלי אמתלא שמצבם מביא אותם לידי חטא, והם: דל שצריך להיות עניו והוא גאותן, עשיר המכחש בעניני ממונות אפעלפי שיש ביכלתו לשלם, וזקן שמנאף אפעלפי שאין לו תאות היצר. פסוק זה נשתמר בפרקא דרה"ק ובמדרש מעשה תורה. — מכחש בפרקא דרה"ק: גִּזְלָן, ובמעשה תורה: גִּבָּב. — מנאף כך י: μολοχόν: 23, ס"ה: σωρόν, סָכָל, וכן ט: כ"י סי' מחבר את שתי הגרסות: מְנַאֵף וְסָכָל. — חסר מדרע שנשאר טיפש ושלל למד כלום מנסיונות החיים (גיב, יג י, יט כ). שתי תיבות אלו חסרות בגרסת המדרשים הנ"ל.

ה. זקן שלא קנה חכמה

[ה] נמצא באבות דר"נ פכ"ד ד: "וכן מתלא (המשל) אומר אם" וכ'. ב"ס מדבר אל הזקן חסר המדע: אי אפשר לך למצוא חכמה בזקנתך אם מאסת בחכמה בנעורייך (ו' יז, מ' אבות ד כ: "הלומד זקן למה הוא דומה?" וכ': אבות דר"נ פכ"ג). — אם חסר ב' י. ט. — חפצתם חפצת בהם, בדברי חכמה. ויותר טוב להגיה: תְּפַצֵּת; י. ט: קְפִצֵּת. ט מוסיף: תְּכַמֶּה — איך י: וְאִיף. — תשיגם י: תְּמַצָּא, תשיג: ט: תְּמַצָּאנָה, תשיגנה, כלומר את החכמה. באבות דר"נ יש גרסות שונות: מנעורייך לא קצצת / איך תשיגם בשיבתך, או: בנעורותך לא קפצת מינהו / איך תשיגה בזקנותך¹. נראה שהגרסה המקורית היתה: בְּנַעְרוֹתֶיךָ לֹא קִפְצִיתָ / אִיף תְּשִׁיגָה בְּזִקְנוֹתֶיךָ.

ו-ח. הדברים הנאים לזקנים ונכבדים

[ו] מה נאה קריאה (יש' נב ז). — רְשָׁבִים כַּךְ ט: י: לְשִׁיבָה (לְשִׁיבוֹת). — מִשְׁפָּט כֹּאן בִּמְשַׁמַּע שֶׁל בִּינָה לִשְׁפוֹט וְלִהְיוֹת בֵּין טוֹב לְרַע. — וְלִזְקָנִים ב ט הֲטוֹר: וְלַעֲתִיקֵי יָמִים תְּבוֹנָה (דנ' ז ט יג כב).

[ז] חכמת שבים חיב, כלומר חכמת הזקנים המיוסדת על נסיונות החיים היא נאה מאד; או, יותר נכון: לזקנים נאה מאד חכמה, מקביל אל טור ב. ט: לְגִדּוּלִים תְּכַמֶּה, גרס: שבים-רבים (או: שרים, מקביל אל "נכבדים" בטור ב), אבל "שבים" הוא עיקר לפי המשך הכתובים. — ולנכבדים הזקנים המכובדים על העם. — מִחֲשָׁכָה וְעֵצָה מִשׁ' כ יח: ט: עֵצָה וּמִחֲשָׁכָה. הש' פרקא דרה"ק: "ארבע מידות יפות לבני אדם תלמוד תורה ומלאכה ועצת זקנים ורוח נמוכה.

[ח] עֲטָרַת מִשׁ' יז. — רב כַּךְ ט: ב' חסר. — מִזְמוֹת בִּמְשַׁמַּע טוֹב, חכמה (מד ה, כא כד); ט: רִעִיוֹן, או: מִחֲשָׁכָה; י: πολυπειρία, ותיקות (לו כא, כא כד = מזמות). — יִרְאֵת א ט יו.

סיה. עשר מעלות של אושר

[ט] מעלות כמו במשנאית: דרגות חשובות, חשיבות; או כמו בעברית הבינאית: מדות ותכונות טובות; י: ὑπονοήματα, רעיונות, אולי חפשי; כ"י ס': ἀνυπονόητα, שאי אפשר להעלות על הלב, וכך ל: ס: שלא צלה (ג"א: צלו) ללבי, ניקדו בטעות: מעלות, ופירושו כמו מ' השלילה. — אשרתי הללתי וקראתי להן בלבי: אשריכן, ולמעלה העשירית אקרא בלשוני: אשוין (יא לד, לאיב). — בלבי כך כמה כ"י של י: ס: ברוב כ"י של י: בלב. — ועשר כך ס: בי מספר סידורי: וְהַעֲשִׂירִית (כג כד). — אמר ס: שלא אֶמְרָתִי, השלילה נשתרבה מטור א (ס). — בלשוני כך 248, ל, ועוד: שאר כ"י של י: צל לשון (תה' טו ג). ב ס חסר. בחמישה פסוקים הבאים הוא מונה את עשר המעלות האלו.

[י] (1) אשרי מי שהוא שמח בסוף ימיו, כי זהו מאשר באמת (יא לד לה). — אשרי י: ס: איש, שיבוש. ואולי מעיקרו: אֶשְׁרֵי אִישׁ (פי"ג, ס). — באחריתו בסופו, כך ס: י: בְּבָנָיו, פירוש (יוה): הש' מרגניתא דבי רב: "כמה מגדלי בנים לא שמחו בבניהם". — וחי (2) אשרי מי שרואה בחייו במפלת אויביו; י: סי, אבל "ו" נצרך להציע את המעלה השניה, כמו בטור ב בכל הפסוקים הבאים.

[יא-יב] י: ס מחליפים את סדר פסוקים אלו. שרידים קטנים מהם שרדו בכ"י ג של ע. [יא] (3) אשרי מי שלא נכשל בלשון הרע (כיח). — אשרי כך ס: י: אֶשְׁרֵי, שיבוש. — נכשל בלשונו ס: הִקְשִׁילוֹ (קלקלו) לשונו. — בלשונו י: בְּלִשׁוֹן. — (4) אשרי מי שאינו משועבד לנקלה ושפל ממנו (יש' ג ה). — ואיננו עבד כך ס: י: וְלֹא עֶבֶד.

[יב] (5) אשרי מי שיש לו אשה חכמה (כו א כט). — בעל י: בּוֹעֵל. — משכלת זכ, מכז; ס: טובה, חפשי. — (6) אשרי מי שאשתו מתאימה לו והם עובדים יחד בשלום (פ"ב), ולא כמו שור וחמור בחרישה. ואולי פירושו: מי שאינו נשוי לגויה ושפחה כנענית, הש' ילקוט דב' כב י (תתקלא): "הכא על הגויה חייב עליה... משום לא תחרוש בשור ובחמור יחדו". וכך נמשלו נישואי דינה ושכם לחרישה בשור וחמור (תנחומא וישלח (ז)). טור ב חסר ב' י. — כשור ס בְּשׂוֹר (דב' כב י).

[יג] אשרי (7) אשרי מי שמצא דעה (מש' ח ט). ס מוסיף: אִישׁ (פ"י). — דעה ס: רָעִים, גרס: רָעָה, או רָעַם. — (8) אשרי מי שמצא תלמיד מקשיב. — שומעת מש' כה יב: הש' למעלה כב ת.

[יד] (9) יותר מאלו אשרי מי שמצא חכמה (מש' ג יג). החכמה הכוללת דעת התורה והכרת הטוב המוחלט היא מעלה יותר גבוהה מן הדעה שאינה אלא הכרת הטוב והרע על ידי נסיונות החיים והשכל האנושי; הש' אבות דר"נ פל"ז א: "שבאדם יש בה דעה ובבהמה אין בה דעה", ושם פ"מ ט. — (10) ועוד יותר מזה אשרי מי שהוא ירא יי, כי הוא הגיע אל המעלה היותר גבוהה מכל, כמו שהולך ומפרש (יט כ, מ ל לא, ועוד). ס: אֶשְׁרֵי אִישׁ לֹא שִׁבְּרָתוֹ דָּלוֹת / וְלֹא שִׁבְּרָתוֹ עֲנִיּוֹת.

[יה] ותומכה המחזיק בה (דיג, מש' ג יח). — למי כלומר מי ידמה לו בגדולתו? (יח' לא ביח); ואולי מעיקרו: מי יִדְמָה לוֹ (תה' פטז). ס: יִרְאֵת אֱלֹהִים צֶל פֶּל אֱלֹהֵי תַמְרוֹמָם / ראשית יִרְאֵת יי לְאֶהָבוֹ / וְרֵאשִׁית אֱמוּנָה לְלֶקֶת אֶחָדָיו / הַחֲזֵק בָּהּ בְּנִי וְאַל תִּרְפֶּה / כִּי אֵין קְמוּהָ (ו כט, מ לא, ג מב). וכך מוסיפים 248, 70, ל בסוף פי"ה: רֵאשִׁית יִרְאֵת יי אֶהָבָתוֹ / וְרֵאשִׁית אֱמוּנָה הִדְבַּק בּוֹ.

כה 25 כל¹ מכה ולא כמ[כת] לב יז
 כל² לחץ ולא לחץ שוּנָא כל נקם ולא נקם צר:

יח 15 אין ראש מראש נחש ואין חמה מחמת אשה:
 יט 16 טוב שבת עם אריה ותנין משבת עם אשה רעה:

כ 17 לע³ אשה ישחיר

מראה איש בין רעים יושב בעלה
 ויקדיר פנאיו לדוב: ובלא טעמו יתאנח:

כב 19 מעט רעה פרעת אשה כג 20 כמעלה [חול]⁴ ברגלי זקן

כד 21 אל תפול [ביפי אשה] כה 22 כי בעדה וקלון ובושת

כו 23 לב⁵ נענה ופנים חשכים כז 24 רפיון⁶ ידיים [וכ] שלון ברכים
 כח 24 מאשה תחלת עון ובגללה גוענו יחד:

כט 25 אל⁷ תתן למים מוצא ל 26 אם לא תלך על ירך

כו 26 אשה⁸ טובה אשרי בעלה א 1
 ב 2 אשת חיל תדשן לבעלה ושנותיו⁹ ימלא בשלום:

¹ כ"י ג ד"ד ע"א שורה 5 ² מתורגם מן י

³ כ"י ג ד"ד ע"א שורה 7 ⁴ כ"י ג ד"ד ע"ב שורה 1

⁵ מתורגם מן י ⁶ כ"י ג ד"ד ע"ב שורה 6

⁷ מתורגם מן י ⁸ כ"י ג ד"ד ע"ב שורה 10 ⁹ מתורגם מן

ג 3 אִשָּׁה¹ טוֹבָה מִתְּנָה טוֹבָה בְּחִיק יִרְא אֱלֹהִים תִּנָּתֵן:
 ר 4 אִם² עֲשִׂיר וְאִם דָּל לְבו טוֹב וּבְכָל עֵת פָּנָיו אוֹרִים:

3. אשה רעה ואשה טובה, כה יו—כו ד

מן עשר מעלות של אושר עובר ב"ס אל ההפך הגמור של אושר, והוא אשה רעה. הוא מתאר את הצרות שאשה רעה גורמת לבעלה, והוא מזהיר את הבעל שלא ישתעבד לה, יו-ל. ובניגוד לאסונו של בעל לאשה רעה הוא מתאר את אשורו של בעל לאשה טובה, כו א-ד

יו"ז. הפגעים היותר רעים

[יו] פסוק זה נשתמר בכ"י ג של ע. הש' גם ב' שבת יא א: "כל חולי ולא חולי מעים, כל כאב ולא כאב לב, כל מיחוש ולא מיחוש ראש. כל רעה ולא אשה רעה" (ת' אשה רעה הגירסה המקורית שם היא: רעת אשה³); פרקא דרה"ק: "ארבעה קשין זה מזה, מכת הלב קשה ממכת הגוף... ואשה רעה קשה משניהן"; גם קהלת רבה זכו: "ארבעה עשר דברים קשין זה מזה... ואשה רעה קשה מכולן"⁴. — מכה ט: מכות, וכן במ"ר השמות הבאים: רעות, לחצים, נקמות (פי"ז). — כמכת כלומר כל מכה, היינו פצע בגוף, היא רעה, אבל אין לך מכה שהיא כל כך רעה כמו מכת הלב, היינו פצע שבלב שבא מתוך צער ועגמת נפש. ויותר טובה גרסת י בלא כ' הדמיון: מכת, וכך בטורים הבאים: רעת, לחץ, נקם, והכוונה: קבל עליך כל מכה, אבל לא מכת לב. מפני שהיא הקשה שבמכות: קבל עליך כל רעה, אבל לא רעת אשה שהיא הגדולה שברעות, וכן בפסוק הבא. — לב כב כב: בקה' רבה ובפרקא דרה"ק: הלב, ובמעשה תורה נשתבש: קלב. — כל (השני) י, ט: וקל.

[יו] לחץ למשל של בית האסורים (מל"א כב כז), או של עוני (איוב לו יח), כך ט: י: נגע (יד ובי שם). — שונא תה' מב י. סמנד משער שבמקור היה כתוב: שנוא, ובטור ב: צרה (צוררת), והכוונה על אשה רעה כמו כל הפסוקים כאן.

יח"ט. אשה רעה היא גרועה מהחיות היותר רעות

[יח] אין לך ארס יותר רע מארסו של נחש, ולא חימה יותר רעה מחמת אשה. — ראש ארס (דב' לב לג, איוב כיו): ט מוסיף: מר, פירוש. — חמה במשמע הרגיל של קצף וגם במשמע של ארס (דב' שם, איוב וד). ט: צרה, על פי הפסוק הקודם. — מחמת אשה ט: משל אשה. — אשה כך ט, ל: י: צר, שיבוש מהפסוק הקודם.

[יט] טוב כך ט: י: חפצתי, פירוש. — שבת בבית אחד (מש' כא יט, כה כד). — רעה ט מוסיף: בתוך בית.

[כ"ה] נשתמר בכ"י ג.

² מתורגם מן

¹ נשתמר בעברית בגמרא

³ ע' דקדוקי סופרים שם ⁴ הש' שכטר, שם, עמ' 697, 698

כ"א. סבלו של בעל אשה רעה

[כ] רע אשה מב כ, כלומר רעת האשה משחירה את פני בעלה מחרפה וסבל (איכה ד ח, ב' שבת קנב א: משחירים את פניו וכ'); ס מוסיף: רָעָה (מפי"ט). – ישחיר ס: יוריק (יר' ל ו, מ' סוטה ג ד: פניה מוריקות); י: יִשְׁנָה מְרָאִיקָה. – א"ש ס: אָשָׁה, ב' חסר. – ויקדיר הש' ירו' שבת י ה: "והיו פניו של רבי מקדירות". – פניו י: פְּנִיָּה, כלומר רעת האשה תשנה את פניה ותקדירם עד שתהא כעורה, אבל זה נגד האמת, כי לעתים קרובות אשה רעה היא גם יפה (פכ"ד, ועוד). – לְדוֹב יכהה את פניו עד שיעשו כהים כצבע הדוב. ויותר טובה גרסת י: כְּדוֹב. בכמה כ"י של י נמצא: כְּשֶׁק, וכן ס: כְּצָבֵעַ שֶׁק, ל: כְּדָב וְכֶשֶׁק אולי באה להם הגרסה "שק" מן "ויקדיר", כי הקודר המתאבל לובש שק. או אולי גרסו: כְּדוֹדו (יר' כד א, מל"ב י ז), שפירשו: שק.

[כא] בעלה של אשה רעה תמיד שרוי בצער, והוא מתאנח אפילו כשהוא יושב בין אוהביו, וזהו בהפך מן בעלה של אשה טובה כשהוא יושב בחברה (מש' לא כג). – בעלה ס: בַּעַל הַכְּסִילָה. – טַעְמוֹ ק': טַעַם. ו נכפלה מן י שבראשית התיבה הבאה; בלא סיבה. י: ἀκούσας (ושומע). שיבוש מן: ἀκουσ(ως) (בלא רצון), וכך 248, וכן ס: בְּלֹא רְצוֹנוֹ. כלומר בעל כרחו. – יתאנח י מוסיף: πικρά (מָרָה), כפל שיבוש מן μαρὰ μַעַט שבראש הפסוק הבא.

כ"ב. כובד הרעה של אשה רעה

[כב] מעט וכ', מעטות הן הרעות שבעולם שהן קשות כרעת האשה; הש' מדרש תה' נט: "אם אשה רעה היא אין סוף לרעתה". י: מַעַט כָּל רָעָה לְרַעַת אָשָׁה, כל רעה שבעולם היא מעט וקלה לעומת רעת אשה; ס: רָעָה רָבָה וְלֹא כְּמַעַט רַעַת אָשָׁה, טוב שתבוא עליך רעה רבה אחרת משתבוא עליך אפילו מעט מרעת אשה, סירוס וכפל משובש: רעה-רבה. – גורל היא חלקו של החיטא כעונש על חטאותיו (הש' כו כה ג, קה' ז כו).
[כג] כמו שעלייה בחול מיגעת את רגלי הזקן כך מיגעת אשה בעלת לשון את העניו. – כמעלה י: מַעְלָה. – לשון ס מוסיף: אֶרְכָּה.

כ"ד. קלונו של בעל התלוי באשתו

[כד] תפול אל תפול ברעה על ידי יפיה של אשה להתחתן בה מפני יפיה אפעלפי שהיא רעה (ט ג, קה' ז כו); ס: תִּפְתָּה. – ביפ' י: אֶל (או: צַל) יָפִי, כלומר בפח של יפיה, אך המקום הקטוע בכ"י ג אינו מספיק לתיבה זו. – אִשָּׁה ס מוסיף: רָעָה. – יש לה רכוש (יג ו, מב ג), אל תשא אשה רעה לשם ממון; הש' ב' קדו' ע א: "כל הנושא אשה לשום ממון" וכ'; ס: וְגַם אִם יֵשׁ לָהּ נְכָסִים אֵל תִּתְּמָדָנָהּ, הרחבה. – ועל יש לה י: וְאָשָׁה, שיבוש, ולתקן את הטור מוסיפים כמה כ"י של י: בִּיפִי, מן טור א, ואחרים מוסיפים: לְתַעֲנוּג.

[כה] כי חסר ב' – בערה משובש; י: עָבְרָה וְקָלֹן, קצף ובזיון (אסתר א יח); ס: עֲבֹדָה קָשָׁה, שיבוש מן גרסת י. נראה לגרוס: עֲבֹדָה ת' "בעדה", כלומר עבדות ושעבוד. – ובושת י מוסיף: גְּדוֹלָה, ס מוסיף: רָעָה. – מְבַלְבֵּלֶת אֵת אִישׁ שֶׁאִשְׁתּוֹ מִפְּרִנְסָת אֹתוֹ סוֹבֵל עֲבֹדוֹת וְחֶרְפָּה; הש' מס' כלה רבתי: "המצפה לשכר אשתו אינו רואה סימן ברכה"; ס: חוֹטָאת צַל.

1 ר"ל גינצבורג סובר שבאמת הגרסה המקורית היתה כדוד במשמע של קדרה, הש' ב' מגלה יא א: "שהושחרו פניהם של ישראל בימיו כשולי קדרה". אך דוד אינו קדרה, ובשום מקום לא נמצא צבע השחור בקשר לדוד

כו-כח. התנוונות בעלה של אשה רעה

[כו] אשה רעה גורמת לב מדוכדך ופנים קודרים וצער בלב. — לב וכ', ט: וְלֵב שְׁעָמָה מְחֻפָּה הִיא מִסְתִּירָה מֶה שֶׁבִּלְבָּהּ, שִׁיבוּשׁ. — נִעְנָה יִשׁ' נח י. — חֲשָׁכִים הֵפֶךְ מִן "אֲוִירִים" (כוד, יג ל, מְכִילְתָּא שְׁמוֹת יוֹז: בְּפָנִים חֲשָׁכוֹת... בְּפָנִים מְאִירוֹת); ט: חֲשָׁךְ. [כו-כח] נִמְצָא בְּכ"י ג של ע. [כז] רַפְיוֹן יִר' מִזֶּג. — וְכִשְׁלוֹן כִּיח, מִשׁ' יוֹיח; ט: וְשִׁבְרוֹן; י: יָדִים רְפוּת וּבְרָכִים כּוֹשְׁלוֹת, חֲפָשִׁי (הש' ב יג, יִשׁ' לֵה ג). — תֹּאשֶׁר לֹא תִתְמוֹךְ וּתְחַזֵּק, או: לֹא תִבִּיא אוֹשֶׁר; ט: לֹא תִכְבֵּד וּתִאשֶׁר, תִּירְגוֹם כְּפֹל. [כח] בִּר' ג וִיט, הִשׁ' חֲנוּךְ בִּי אֶסֶט: "וַיָּבֵא לוֹ הַמּוֹת בִּיד אִשְׁתּוֹ".

כט-ל. תִּקְנַת בַּעֲלָהּ שֶׁל אִשָּׁה רְעוּה

[כט] מוֹצֵא מְקוֹם יִצִּיָּאָה אוֹ פֶּרֶץ בִּסְכָר, כִּי אִפְעֻלָּפִי שֶׁהַמִּים מַעֲטִים בְּתַחֲלִילָה סוֹפֵם שִׁילְכוֹ וַיִּתְּרֻבוּ עַד שִׁישְׁטָפוּךְ. וְכֵךְ אֵל תַּחַן לֹאשֶׁה רְעוּה אִפִּילוֹ מִמְשָׁלָה מוֹעֶכֶת, כִּי סוֹפֶךְ לִהְשִׁתְּעַבֵּד לָהּ. וְהִשׁ' ב' בִּיצָה לִבָּב: "שְׁלֹשָׁה חִיֵּהֵן אֵינָם חַיִּים... וּמִי שֶׁאִשְׁתּוֹ מוֹשֶׁלֶת עָלָיו"; ב"מ עה ב: "שְׁלֹשָׁה צוֹעֲקִין וְאֵינָן נִעֲנִין... וּמִי שֶׁאִשְׁתּוֹ מוֹשֶׁלֶת עָלָיו". — מִמְשָׁלָה ט: פָּנִים וּמִמְשָׁלָה, תִּירְגוֹם כְּפֹל, וְהוּא מוֹסִיף: כִּי כְּפָרֶץ מִים הֵהוּלֶךְ וְגִדְּל / כֵּן אִשָּׁה רְעוּה הוֹלֶכֶת וְחוֹטֵאת. [ל] עַל יֶדֶךְ אֶצְלֶךְ כַּחֲבֵרָה וְעוֹזֶרֶת (נַחֲמ' ג ב וְאִילָךְ); ט: אֶבְרִיָּה, שִׁיבוּשׁ אוֹ פִירוּשׁ. — גִּזְרֵי חֲתוּךְ חֶלֶק מִבְּשָׂרְךָ אִם אֵין לָךְ רְכוּשׁ וְתֵן לָהּ בְּכַתּוּבָתָהּ וּשְׁלַחָהּ מִבֵּיתְךָ בְּגִט; י: גְּזִרְתָּהּ, כְּלוֹמֵר חֲתוּךְ אוֹתָהּ מִבְּשָׂרְךָ, שֶׁלֹּא תִהְיֶה עוֹד לְבָשָׂר אֶחָד (בִּר' ב כֹּא) וְגִרְשָׁנָהּ. הִשׁ' ב' יִבְמוֹת סִגָּא בִּשְׁם בֶּן סִירָא: "אִשָּׁה רְעוּה צִרְעַת לְבַעֲלָהּ מֵאִי תִקְנִיתִּיהָ (מֵהִי תִקְנִיתִּיהָ?) יִגְרֹשָׁנָה מִבֵּיתָהּ וַיִּתְּרָפָא מִצִּרְעָתָהּ". וְעוֹד שֵׁם: "אִשָּׁה רְעוּה מִצּוּה לְגִרְשָׁהּ... אִשָּׁה רְעוּה וְכַתִּיבָתָהּ מִרּוּבָה צִרְתָּהּ בְּצִדָּהּ", "הִנְנִי מִבִּיא אֵלֵיהֶם רְעוּה אֲשֶׁר לֹא יוֹכְלוּ לְצַאת מִמֶּנָּה (יִר' יֹא יֹא)... זֶה אִשָּׁה רְעוּה וְכַתּוּבָתָהּ מִרּוּבָה, נִתְּנִי יִי בִידִי לֹא אוֹכֵל קוֹם (אִיכָּה אִיד)... זֶה אִשָּׁה רְעוּה וְכַתּוּבָתָהּ מִרּוּבָה"; פֶּרֶק אֶדְרָה"ק: "שְׁלֹשָׁה צוֹעֲקִין וְאֵינָן נִעֲנִין... וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה רְעוּה וְאֵינוֹ מִגְרֹשָׁהּ"; גַּם ב' עֲרוֹ מֵא ב: "אִשָּׁה רְעוּה מִצּוּה לְגִרְשָׁהּ" וְכ'. — תֵּן וְשִׁלַּח כֵּךְ 248, בְּכָל שָׂאֵר כ"י שֶׁל יִהְיֶה. — תֵּן ט מוֹסִיף: לָהּ. — וְשִׁלַּח אוֹלִי: וְהִתֵּר, וְכֵן ט: "וּשְׁרִיָּה", אֲבָל אִפְשָׁר שֶׁזֶּהוּ תִירְגוֹם חֲפָשִׁי שֶׁל "וְשִׁלַּח" אוֹ שֶׁל "וְגִרְשָׁהּ", כִּי ט מוֹסִיף: מִבֵּיתָהּ.

א-ד. אוֹשֶׁר בַּעֲלָהּ שֶׁל אִשָּׁה טוֹבָה

[א-ב] נִשְׁתַּמֵּר בְּכ"י ג.

[א] הוֹבֵא ב' יִבְמוֹת סִגָּב: "כְּתוּב בְּסִפְר בֶּן סִירָא אִשָּׁה יִפָּה" וְכ', וְכֵךְ ב' סִנְהַד' ק ב. — טוֹבָה בְּגִמְרָא: יִפָּה, אֲבָל "טוֹבָה" מְקוּרִי (הִשׁ' פ"ג), וְאִפְשָׁר שֶׁ"יִפָּה" בְּגִמְרָא הוּא בְּמִשְׁמַע הַמְּאוּחָר: טִיבָה (כְּמוֹ שֶׁפִּיר בְּאַרְמִית). — אֲשֶׁרִי בַּעֲלָהּ הוּא מְאוּשֶׁר; הִשׁ' ב' ב"ב קִמָּה ב: "וְטִיב לֵב מִשְׁתָּה תִמִּיד (מִשׁ' יֵה יֵה) — זֶה שִׁישׁ לוֹ אִשָּׁה טוֹבָה". הַפְּסוּק בְּנוֹי בִּיחָס תְּלוּי: אֲשֶׁרִי בַּעֲלָהּ טוֹבָה (לִד יֵה, בִּר' יִזִּיה). — וּמִסְפָּר גִּמְרָא: מִסְפָּר; ט: כִּי מִסְפָּר (פִּכ"ט). — יִמְיוֹ ט: יְמֵי חַיָּיו. — כְּפִלִּים הָאוֹשֶׁר שֶׁלוֹ מְאֲרִיךְ וְכוֹפֵל אֶת יְמָיו (פִּכ"ט). [ב-ג] ט מַחֲלִיף אֶת סֹדֶר פְּסוּקִים אֵלָיו. [כ] תִּירְשֵׁן הַבַּעַל הוּא דִשֵׁן וְשִׁמֵּן מִתְעַנּוּגוֹת וְשִׁמְחָה (פִּי"ה, יִד יֵב, מִשׁ' יֵה ל); י. ט: תִּשְׁמַח. —

לבעלה ל' המושא: את בעלה. — ושנותיו פכ"ט: 248, ל, ט: ושנות ס'יו. — ימלא ימות בשלום ובשיבה טובה (יש' סה כ, בר' יה יה). — בשלום ט: בשמחה: הקבל תנחומא חיי שרה (ב): "מפני ארבעה דברים הזקנה קופצת על אדם... ומפני אשה רעה".

[ג] נמצא בגמרא שם — מתנה טובה שניתנה מאת יי לצדיק (פי"ו): י: חלק טוב, גרס: מתנה—מנה. — בחיק טא, שמ"ב יב ח. י: בחלק; ט: אשה טובה תנתן לאיש ירא יי / חלק מעשיו הטובים. סירס את התיבות וגרס: מתנה טובה—מעשה טוב, בחיק—בחלק—חלק; ל: בחלק ירא אלהים תנתן חלק מעשים טובים. ולפי זה אולי "בחלק" הוא מקורי (פכ"ה, כה ככ). המאוחרים הביאו בשם ב"ס גם את ההפך: אשה רעה מתנה רעה / בחיק תנתן (חיפת אליהו, עמ' 156).

[ד] אב, ואם כך ט (רות ג י): י: עשיר ודל. — טוב שמח (למעלה יג ל). — ובכל ט: בקל. — פניו ט: ופניו. — אורים משמחה (יג ל), הפך מן כה כ כו.

ומפני ארבע יראתי:

כו 26 מפני ארבע פחד לבי

י דבת עיר וקהלת עם

ממות כלם רעים:

ועדות שקר

ושוט לשון לכלם יחבר:

י 6 באב לב ויגון אשה צרה

הנושאה אוהז עקרב:

ח 7 מוטות על אשה רעה

וערותה לא תכסה:

ט 8 קצף גדול אשה שבורה

ובעפפה תודע:

י 9 ונות אשה ברום עיניה

ולא תמצא נחת לצרכיה:

יא 10 על עזת פנים החזק משמר

ולא תתמה אם תמעל בך:

יב 11 אחרי עזת פנים שמר

ומכל מים קרובים ישתה:

יג 12 באורח צמא יפתח פה

ולפני חץ תפתח אשפה:

יד לפני כל יתר תישב

ועצמותיו ידשן שכלה:

יה 13 חן אשה ישמח בעלה

ואין מחיר לנוסרת נפש:

יז 14 מתנת יי אשה מחרישה

ואין משקל לנוירת נפש:

יח 15 חן על חן אשה בוששה

- יח 16 שָׁמַשׁ זֹרַחַת בְּמְרוֹמֵי אֵל וַיְפִי אִשָּׁה טוֹבָה בְּעַדֵי בֵיתוֹ:
 יט 17 נֵר מֵאִיר עַל מְנוֹרַת קֹדֶשׁ וַיְפִי פָנִים עַל קוֹמָה זְקוּפָה:
 כ 18 קָרְשֵׁי זָהָב עַל אֲדָנֵי כֶסֶף וְרִגְלִים נָאוֹת עַל עֲקֵבוֹת נְכוֹנִים:
 כא 19 וּבְנֵי בָעִז נְעוּרֵיהֶם הַשְׁמִיר שָׁלֵם וְאֵל תִּתֵּן לְזָרִים חֵילָה:
 כב 20 בִּקְשׁ גּוֹרֵל טוֹב מִכָּל הַשְּׁעָרָה זֶרַע זֶרַעַךְ לְבִטָּח לְתוֹלְדוֹתֶיךָ:
 כג 21 כֵּן פָּרִיךְ סְבִיבוֹתֶיךָ וּלְבִטָּח תוֹלְדוֹתֶיךָ יִגְדְּלוּ:
 כד 22 אִשָּׁה שְׂכוּרָה כָּרֶק נְחֻשָּׁבֶת וְאִשָּׁת אִישׁ מְגִדֵּל מוֹת לְדַבְּקִים בָּהּ:
 כה 23 אִשָּׁת רָשָׁע בְּחֵלֶק עוֹל תִּנָּתֵן וְצַדִּיקָתָ לִירָא אֱלֹהִים תִּנָּתֵן:
 כו 24 אִשָּׁת אֵין בִּשְׁת
 זָבֵלָה תִּבְלָנָה וּבֵת בּוֹשָׁה גַם מִבְּעֵלָה תִּתְבַּיֵּשׁ:
 כז 25 אִשָּׁה עֲזוֹת פָּנִים כְּכֹלָב תִּחְשָׁב וּבֵת בּוֹשָׁה אֶת יְיָ תִירָא:
 כח 26 אִשָּׁה מְכַבֶּדֶת בַּעֲלָהּ חֲכָמָה לְכָל תִּרְאָה וּבוֹזָה רָשָׁעָה בְּגֵאוּהָ לְכָל תוֹדֵעַ:
 כט אִשָּׁה טוֹבָה אֲשֶׁרִי בַעֲלָהּ כִּי מִסְפָּר שָׁנוֹתָיו כְּפָלָיִם:
 ל רִיב אִשָּׁה בַּעֲנָוָה וְכִאִשׁ קָלָה כֵּן תִּרְאָה:
 לא 27 אִשָּׁה קוֹלָגִית וּבַעֲלָתָ לָשׁוֹן כְּשׁוֹפֵר מִלְחָמָה מִחֲרִיד תִּחְשָׁב:
 לב נֶפֶשׁ כָּל אִישׁ דּוֹמָה לְאֵלָה בְּמַהוּמֹת מִלְחָמָה חַיִּים יִנְהֹג:

4. עוד על אשה רעה ואשה טובה, כו ה"לכ

בפסקה הקודמת דיבר ב"ס על האשה הרעה מבחינה משפחתית: היא נרגנת (כה כג), משעבדת את בעלה ביסיה וממונה (כה כד-כה), מושלת עליו ומחננת לו (כה כט-ל). בפסקה זו מדובר עליה ביחוד מבחינה מוסרית: היא שיכורה וזונה וחצופה (כו ט-יד, כד-כז), וכמו בפסקה הקודמת הוא מקביל לה את האשה הטובה ומידותיה הטובות וחינה ויפיה

הפסוקים כאלב חסרים בכל כ"י של י, חוץ מן הזעיריים 248, 70. אבל מציאותם ב ס מוכיחה שמקורם עברי. ולזה מסייעים גם השינויים שבין הזעיריים ו ס שאפשר לבאר על ידי שיבוש במקורם העברי (ע' פכ"א, פכ"ד, פל"ב). אך נראה שאינם של כ"ס. יש בהם טורים ארוכים יותר מהמידה הרגילה אצל ב"ס (פכ"ח), וסגנונם אינו חי ומלבב כמו בפסוקים הקודמים. נראה שב"ס סיים גם פסקה זו בנגוד של האשה הטובה (יה"כ), כמו הסיום בפסקה הקודמת (פ"א-ד), ושהפסוקים כאלב הם תוספת במקור העברי של שני הזעיריים הג"ל ושל ס; הש' גם מבוא, עמ' 57

ה"ז. משל שבמנין (כג כד): ארבעה דברים הגורמים פחד

[ה] פחד תה' קיט קסא; ס: קרד. – ומפני ארבע י: וצל הפנים הרביעיים, שיבוש ומספר סידורי; ס: ומן ארבע. – יראתי כך ס ורוב כ"י שלי: ψοβήθη. באחרים נשתבש ל-ψόθη (נתתי), ψοβήθη (התחננתי); ס מוסיף: מאד.

[ו] השלוש מצינות את שלוש הדרגות שבהאשמת שקר לפני השופטים: דיבה רעה שמיציאים בעיר, התקהלות העם בשער לשפוט את הדיבה, ועדות של עדי שקר. – דבת מביז, נאד, יח' לוג; ס: "רטוניא" (תלונה), אך מביז הוא מתרגם כך "קללת", ואפשר שזהו שיבוש מן "וקהלת". – עיר וכ', ס: עדה קרב צם, שיבוש. – וקהלת זו, כג לט. – ועדות שקר מביז (= בעדת שער); י: καταψευσμόν, האשמת שקר (מל"א כא יג). – ממות כבי.

[ז] ועדות... צרה חסר ב ס.

[ז] הרביעי: הצער והיגון של אשה רעה. – כאב זהו מכת לב; הש' הלשון בהבאה מהגמרא כה יו. – ויגון ו הביאור: כאב לב הבא מיגון אשה; או ק': יגון. – צרה י מוסיף: על אשה, כלומר היגון שבא לבעל מהמריבות של שתי נשים צרות בבית אחד (לזיב). אך אולי "צרה" שיבוש מן רעה. – ושוט נא ו, איוב הכא. – לכלם יחבר כלומר הצד השווה שבארבעה דברים רעים אלו הוא שסיבתם היא מכת לשון הרע; ס: כלם יחדו, גרס: יחבר--יחדו.

ח"י. אשה רעה, שיכורה וזונה

[ח] מוטות על אשה רעה היא עול קשה על בעלה (ויק' כו יג, יח' לד כז). ס: על קשה; י: על בקר מתנוצצ, פירש "מוטות" כמו נמוט. – הנושאה הנושא וסובל אותה, כך ס: י: התומקה, או: המחזיק בה. – אוחו שמות ד ד. – עקרב שנשיכתו קשה אפילו מנשיכת נחש (הש' ב' ברכות לג א: "אבל עקרב פוסק" וברש"י שם).

[ט] שכורה הש' ב' כתובות סה א: "כוס אחד יפה לאשה, שנים ניזול, שלשה תובעת בפה, ארבעה אפילו חמור תובעת בשוק ואינה מקפדת"; ס מוסיף: ושובבה. – וע"ותה או: וקלונה. – תכסה כלומר היא מזנה תמיד; או הכוונה שהיא מתגלית בשכרותה (בר' ט כא).

[י] ברום ביהירות וגסות הרוח המביאות לידי זנות (כג ז). והש' יש' ג יו: "כי גבהו בנות ציון" וכ', שדרשו על ענין זנות (ב' שבת סב א; ועוד: "לא יאה יהירותא לנשי", ב' מגלה יד ב). — ובעפ' עפיה בנדנוד עפעפיה שהיא מושכת בהם את הגברים; ס: ומצפ' עפיה.

יא"ד. שמור את החצופה, שמא תזנה עם מי שהוא

[יא] על י מוסיף: בת, פירש כאזהרה לאב על בת (מב יו), ולא לבעל על אשתו. — החזק י: סזק; ס: הרב. — משמר כב לב. — נחת כך ס, 55, 254 (ἀνάπαυσιν). כלומר מנוחה (יא כג, לא לד, כב יד), אך ביטוי זה אינו מתאים כאן. שאר כ"י של י: ἀνεσιν, שפירושו התרפית ובטלה וגם פריצות ופריעת המוסר. ואולי היה במקור: פריצה או: פרצה — לצרכיה הכוונה כאן לתשמיש, כמו בלשון רז"ל. י: לנפשה (ἐαυτῇ, ויש מגיהים: αὐτῇ, ב'ה) תשתמש. ב ס הטור: כי אין לה נחת אם לא גנבה, ואולי יש בגרסה זו סיוע לגרסה: פרצה; הש' ב' סוכה כו א: "פרצה קוראה לגנב", ובתנחומא וישלח (ה) בא פתגם זה בקשר לחשש של זנות באשה המתקשטת.

[יב] אחרי כלומר לך אחריה כשתצא החוצה כדי לשמרה. הצירוף "שמור אחרי" לא נמצא בעברית, ואולי יש כאן איזה שיבוש. — פנים י: עין; ס: עינים. — שמר ס: רוע¹, אולי גרס: שמר-מהר, או תרגם חפשי להתאים ל"תתמהמה" הבא (ס). — תתמהמה אם ואז לא תהיה לך סיבה להתפלא אם תחטא; ס: תתמהמה שמא, אולי מקורי. — תמעל כג לז: [יג] כהולך בדרך וצמא שפותח פיו לשתות מן המים הראשונים שהוא מוצא מבלא להבחין אם הם טובים או רעים, כן החצופה מרוה את צמאון תאוהה עם הגבר הראשון שהיא פוגשת (כג כז: כל לחם וכ': יח' יו כה: לכל עובר). — ישתה משל לתשמיש (מש' היה), וכן "פה" משל לפה של מטה, ערוה (ב' סנהדר' ק א). — יפתח, ישתה אולי: תפתח, תשתה, עזת הפנים. ב ס הפסוק: בצמא הבא מן ארץ ופיו פתוח למים קרים ומכל מים ישתה, סירוס ושיבוש: אורח-ארח, קרובים-קרירים.

[יד] יתר כנראה כינוי לאבר הזכר. — תשב לשון נקיה ת': תשכב. — חץ גם כן כינוי לאבר הזכר או לשכבת זרע (הש' ב' חגיגה יה א: "יורה כחץ"), וכן אשפה, גרתיק החצים, הוא כינוי לרחם. ב ס הפסוק: וצל כל עצץ ישתען / לפני כל חץ פתוחה אשפתו, פירש את הפסוק כהמשך המשל של האורח, ולכן גם הוסיף: כן אשה נואפת / לכל איש פתוח בתמה.

יה"ו. חן של אשה טובה ובעלת מוסר

[יה] חסר ב ס. — ידשן פ"ב, מש' יה ל.

[יו] מתנת פ"ג. — מחרישה אשה שאינה מרבה שיחה היא מתנה מיוחדת מאת יי, כי רוב הנשים פטפטניות הן (לכד, ב' קדוש' מט ב: "עשרה קבין שיחה ירדו לעולם, תשעה נטלו נשים" וכ'). ס: טובה, חפשי. — לנוסרת נפש בעלת מוסר בנוגע לנפש או תאוה, כלומר אשה צנועה ובושת פנים, כמו שמפרש בפסוק הבא. ס: למעושת גרגרת, אולי גרס: לנוסרת-לנזירת (פי"ז), ופירש "נפש" תאבון לאכילה (ו א ג, יט ג).

[יז] על חן חן מרובה (יר' ד כ, יח' זכו, דה"ב כא יה). — בושה בושת פנים וענותנית (לב יד, מא לב). — משקל מחיר (ו יד). — לנזירת נפש הנזרת מתאוה ומתנהגת בפרישות ובצניעות; ס: למעושת פה, פירוש.

¹ "רהט", אצל די לאגרדה בטעות: הרט

יח-כ. שבח יפיה של האשה

[יח] היופי של אשה מקשט את ביתו של בעלה כמו שהשמש מקשטת את הרקיע כשהיא זורחת בו. — שמש ס: פשמש. — בברומי אל מגיא ס: ברקיע השמים (בר' איה), פירוש. — ויפי ו' השיווי (בה): כך יפי וכ' (ס), וכן בשני הפסוקים הבאים. — טובה אולי תוספת של פירוש, כי הוא מאריך את הטור. — בעדי בתכשיט, אולי שיבוש מן בעדי ס: במושב, חפשי, ראה בסמוך. — ביתו של בעלה: בקצת כ"י של י: ביתה, וכן ס.

[יט] כמו שהנר שבמנורת המקדש מוסיף באורו חן לכל המנורה, כן יפי הפנים של אשה מוסיף חן לכל קימתה. — נר ס: פנר, פירוש. — קימה זקופה ב' ברכות מג ב. בס הטור: יפי אשה בפקים ביתה, חפשי.

[כ] כמו הקרשים שבמשכן שהיו מצופים זהב ועימדים על אדני כסף (שמות כו יט כט ובתה"ש), כן הן רגליה (או: שוקיה) הנאות של אשה יפה על עקבותיה (או: פרסותיה) המוצקים (שה"ש היה זב). — אדני ברוב כ"י של י: אדן. — עקבות נכונים כך לפי גרסה אחת בכ"י סי' של י: στέρνοις εὐσταθμοῖς. בכל כ"י האחרים: στέρνοις εὐσταθμοῖς, שנים של נכון (הש' יח' יו ז; אחרת שם בתה"ש), שיבוש. בס הפסוק: פאדני זקב על צמוד קסף / נאים עקבותיה בקן (או: בקונן) ביתה, חפשי ושינוי בכוונה. מתוך חסידות נוצרית מופרזת מעביר מתרגם זה את שבחי היופי של גוף האשה אל מעשיה בביתה; והש' מבוא, עמ' 60.

[כא-לב] ע' בראש הפסקה.

כא-כג. אזהרה נגד זנות

[כא] בעז ס: בעת. — שלם שמיר על שלמותך, ואל תבזז את כחות עלומיך על זונות (מש' ה ט"א, לא ג); חסר ב.ס. — לזרים הזרה, או הזונה, והשייכים לה (ט ג, מש' ה י).

[כב] בחר לך לאשה את הטובה שבנשים כדי שתהיה בטוח שבניך יהיו טהורים ושיגדלו וישארו אצלך (מש' ה יז). — גורל חלק ומנה (יש' יז יד, נז), והכוונה לאשה (כה כב). — השדה כינוי לנשים המקבלות את זרע הגבר; הש' פרקי דר"א פכ"א: "ואין בשדה אלא האשה שנמשלה לשדה"; ב' סנהדרין עד ב: "אסתר קרקע עולם הייתה". וכבר אמר פתח חותף המצרי על האשה: "היא שדה טוב לאדוניה" (ארמן, עמ' 61). בס הטור: בקש גוללך מכל אדמת בקצה טובה, פירש כמשמעו והרחיב. — זרע קה' יאו; ס: לזרע. — לתולדותיך ס: בתולדותיה.

[כג] סביבותיך תה' קכח ג; חסר ב.ס. — ולבטח וכ', ב.ס: ולא בכל מקום תהי משפחתך, כלומר אל תפזר את זרעך בין נשים שונות (מש' ה יז).

כד-כח. הקבלה בין אשה רעה לאשה טובה

[כד] שכירה זונה המקבלת שכר ואתנן; ס: נואפת, פירוש. — ברק כדבר מאוס (יש' נו, איוב ל י). כך י: ס: כקלום, גרס: כריק. — ואיש איש נואפת (מש' זכו, ובלשון רז"ל). — מגדל שמביא מות לצרים עליו. הציור לקוח ממיתתו של אבימלך ביד אשה כשצר על מגדל עז בתבץ (שו' ט נא-נד); הש' גם את המשל של אשה לחומה ומגדל (שה"ש ז ה, ח י). אחרים מפרשים שהכוונה למגדל של בית הסוהר שממיתים בו את האסירים (חשמונ' ב יג ה-ז), אבל זה רחוק. — לדבקים כך ס: י: למשתמשים. — בה י, ס מוסיפים: נחשבת, כפל מן טור א.

[כה] בחלק עול כך ט: י: חלק לצנל (פ"ג, כה כב).
 [כו] נבלה לשון נופל על "תבלנה": ט: קלון. – תבלנה כך ט: י: תבלה, והכוונה הפריצות שלה תבלה ותאכד אותה; או: היא תישאר פרוצה עד שתהיה בלה ווקנה (יח' כג מג, בר' יח יב). – מבעלה היא צנועה אפילו בפני בעלה.
 [כז] עזת פנים ט: אין בשת, חפשי (פכ"ו). – ככלב חצופה ככלב (תה' כב יז, מ' סוטה ט יח): "פני הדור כפני הכלב, הבן אינו מתבייש מאביו". – ובת בוששה י: נאשר יש לה בשת; ט: יש בה בשת, גרסו: ובת בוששה-ובה בוששה. – תירא ואינה באה לידי חטא, הש' ב' נדרים כא: "שהבושה מביאה לידי יראת חטא": ט: ויראת יי' יש בה בשת.
 [כח] תראה ט: תחשב: 70: תנודע, כמו בסוף הפסוק. – וכוזה רשעה המכזה את בעלה היא רשעה בעיני בני אדם מפני גאותה; ט: ורשעה בונה, המכזה את בעלה מפני גאותה היא רשעה בעיני בני אדם.

כט-לב. מריבה של אשה טובה ושל אשה רעה

[כט] כפל מן פ"א בשינוי: ימיו-שנותיו. – שנותיו ט: שנות ספיו (פ"א, פ"ב).
 [ל] חסר ב'. – אשה השלם: טובה, כלומר אם יקרה שאשה טובה תריב בבעלה אז תריב בעונה. – וכאש כקדחת (גטין ע"א: אש של עצמות, וכן בארמית), מריבת אשה טובה היא כקדחת קלה שעוברת במהרה.
 [לא] לא כן מריבה של אשה רעה. – קולנית ט: "קהלניתא", צעקנית (מ' כתו' ז). – כשופר חסר ב' 248. – מחריד כך ט "מלבטניתא", מעוררת, היינו פחד; י: εἰς τροπὴν, להפיכה, או: לניסה, או: להבריה. – תחשב כך ט: י: תראה, כלומר היא דומה לשופר של מלחמה המחריד את לב השומע (עמוס ג, יר' דיט).
 [לב] איש ט מוסיף: שיש, כפל משובש מן איש. – דומה לאלה ט: לכל אשר תדמה ("תתרמא", שיבוש מן "תתדמא"). – חיים כך ט: י: נפש, כפל מן טור א. – ינהג יחיה, יבלה את חייו (ג כג); ט: בלחץ ינהגו. – לאלה שב אל התכונות של אשה רעה המנויות בפסוקים הקודמים; בן אדם שנפשו, או תכונתו, דומה לתכונות אלה יבלה את חייו במהומות מלחמה. אבל זה קשה, כי הפסוקים עוסקים בצרות הבעל של אשה רעה, ולא בבני אדם בכלל. ואולי יש לגרוס: אשת ת' "נפש", כלומר כל איש שיש לו אשה דומה לאלו הנשים המתוארות כאן יחיה כל חייו במהומות מלחמה.

כ"ו 26	עלי שתים כאב לבי	ועל שלש עלה אפי:
ל"ג 28	איש חיל חסר מעני	ואנשי בינה אם יתרפסו:
ל"ד	שב מצדקה לעול	יי כיננו לחרב:
ל"ה		
ל"ו 29	בחוק ינצל סוחר ממעל	ולא ינקה חנוני מחטא:

כו 27 א בְּמַחִיר רַבִּים חָטְאוּ וְהַמִּבְקֵשׁ לְהַרְבוֹת יַעֲלִים עֵינָיו:
 ב 2 בֵּין חוֹבֶרֶת אֲבָנִים
 ג 3 אִם לֹא יַחְזִיק בִּירְאָתָא יִי
 ד 4 בְּהִנִּיעַ כְּכָרָה יַעֲמֹד עָפָר
 ה 5 כְּלִי יוֹצֵר לְבַעַר כְּבִשָּׁן
 ו 6 עַל עֲבֹדַת עֵץ יְהִי פָרִי
 ז 7 לְפָנַי 2 חֲשָׁבוֹן אֵל
 ח תַּהֲלֵל אִישׁ כִּי זֶה נִסְיוֹן אָדָם:

5. רמאות הסוחר, כו לג—כו ז

הפסקות הבאות עוסקות בתכונות בני אדם ומעשיהם, ביחוד בענינים שבין אדם לחברו. פסקה זו מדברת בעיקר בחטאים שבמסחר, והיא מתחילה במשל שבמנין כמו הפסקה הקודמת

לג-לה. שלשה דברים גורמים צער וכעס

[לג] שתיים ט: שְׁנֵי דְבָרִים (כה א ב ט). — כאב מצער (פ"ז, מש' יד יג); ט: תְּמָה. — לבי ס"ה. — שלש כך ט: י מספר סידורי: הַשְּׁלִישִׁית (כג כד). — עלה אפי כג כד; ט: תָּרָה לי מאר, פירוש.

[לד] ט מקדים: צל, וכן לטור ב ולפל"ה. — (1) חיל בעל חריצות וכוח שסובל מחסור של דלות; או אולי פירוש: בעל עושר שנתרושש וסובל מחסור (כט כא); י פירש: אִישׁ מִלְחָמָה; ט: בֶּן חוֹרִים, פירוש או שיבוש. — חסר מעני ט: הָעֲנִי וְחָסֵר. — (2) כשחכמים ונבונים מוכרחים להתנהג כנקלים ושפלים; הש' מבחר הפנינים שער א: "חמלו על נכבד שנקל, ועל עשיר שנורש, ועל חכם שנפל בין הפתאים". — בינה ט: בְּעָלִי שֵׁם (מד ג, ט). — יתרפסו מש' וג; י: ἡττοβαλίστωσι, יתגוללו בְּרָפֶשׁ; ט: נִמְצְטוּ מִכְבוֹדָם, חפשי, כמו שהוא מתרגם "נקלו" (יא ז).

[לה] (3) צדיק שנעשה רשע (יח' ג כ, יח כד כו). — מצדקה ט: מִירְאָת אֱלֹהִים, פירוש. — לעול ט: לְעוֹשֶׂה עוֹל, ניקד: לְעוֹל. — יי חסר ב ט. — יכיננו לחרב העונשת ונוקמת; ט: מָסְרוּ לְיּוֹם הָרָגָה (יר' יב ג).

לר' כז ג. קשה לסוחר להנצל מחטא ומעונשו

[לו] בחזק בקושי גדול (ס, לב י, כט ז). — ממעל מחטא במשא ומתן: ס; כי בזה יפשל. — ינקה יא יא, לא ז.

[א] במחיר בממון ורווחים לשם בצע (זיט, לא ז): ס; כי אין בהם יראָה. — להרבות את הונו (יא יא): ס מוסף: חטאים. — יעלים עין מש' כח כז, ויק' כ ג, כלומר מהעושק שהוא עושק את חברו; או פירושו יעלים את עין הקונה, שלא יראה את המומים שבסחורה (הש' מ' ב"מ ד יב: שאינו אלא כגונב את העין).

[ב] חוברת אבנים כמו שהיתד נכנסת בקיר בין אבן לאבן (שמות כו ד, שו' ד כא, יו יד ובתה"ש). ס: בין אבן לחקרתה. — מקנה וממכר מבה: ס: קונה ומוכר. — ידחה או: ידחק, כך ידחק החטא את עצמו בין שתי הפעולות של קניה ומכירה, כי יקנה בזול וימכור ביוקר ויונה את חברו. י: συντρίβήσεται (ישתפסף, יתחכך), שיבוש מן: συνθλίβήσεται (ידחק, ל): ס: "מתתקפין", מן נקף (הש' תה' נו יד: מדחי—מן נקיפא בחרגום).

[ג] קל מהרה יואל ד ד. ב ס הפסוק: בְּנִי אִם יִרְאֵת אֱלֹהִים תַּעֲבֹר מִצָּט / זָמַן רַב תִּתְּקֶר, "בני" כפל משובש מן "בין" (פ"ב), קל = מעט, מהרה—הרבה = זמן רב, יהרס—יחסר, והשמיט "ביתו".

ד"ו. העסק הוא מבחן לישרו של אדם

[ד] חסר ב ס, מחמת שיווי הסיום: בחשבונו—חשבונו (פ"ה). — כברה עמוס ט ט, כשמניעים כברה כדי לנקות את התבואה אי אפשר שלא תשאר קצת פסולת ועפר בתוכה, כך אי אפשר שלא ידבק איזה חטא וטינוף באדם העוסק בסחורה. — עפר י: κοπρία (אפר), שיבוש (מלאכי ג כא, איוב ב ח ובתה"ש). — גללי כינוי לחטא (כב ב). — בחשבונו אין פירושו כאן: מחשבה או חישוב ומנין, אלא מעשה ועסק הדורשים חריצות השכל (הש' קה' ט י, נרדף ל"מעשה", והשם "חשבונות", קה' זכט, דה"ב כו יח: והפעל "חשכו": המציאו ועשו (עמוס ו ה), ובינוני: (מעשה, או מלאכת) חושב (שנרדף לחרש, שמות כו א, לה לה). — וכאן ביחוד עסק ומסחר: הש' דב' רבה פ"ד: "למי שאמר לחבירו השאילני זהוב אחד אמר לו איני מכיר חשבונך, אמר לו ובדוק אותי... שעשית לי חשבון טוב". ואפשר שכך פירושו גם למעלה ט כא.

[ה] נמצא בכ"י א של ע למעלה ו כג"כד.

[ה] יוצר קדר, עושה כלי חרס (לח לו, תה' ב ט). — לבער כלי חרס מוכן ועומד לשרפה בכבשן כדי לנסות אותו אם לא ישבר (לחמ): י: יבשן, או: יבשר (ד יז), הכבשן יבחן וינסה כלי חרס: הש' מכילתא דרשב"י (הוצ' הופמן, עמ' 100): "מה כבשן זה בודק את החביות מהן יוצאות ליין ומהן יוצאות לשמן ומהן יוצאות חרוזות (נקובות)", ולפי זה יש לגרוס: לבחר, ופירושו: כלי חרס משמש לבחון על ידו את עבודת הכבשן, כי כשהכבשן אינו מצרף כראוי ישבר כלי החרס כשיקישו עליו: הש' בר' רבה פנ"ה: "היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן שלו אינו בידק את הכלים המרועעים, למה? שאינו מספיק להקיש עליו אחת עד שהוא שוברו, ומה הוא בודק? בקנקנים ברורים שאפילו הוא מקיש עליו כמה פעמים אינו שוברו, כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים, שנא' יי צדיק יבחן" (תה' יא ה). — וכמוהו: כך נבחן ונתנסה האדם בעסק ובמסחר אם הוא ירא יי (פ"ג): י: ונסיין, אולי גרס: ענניו

¹ לרעת נסטלה בא מגרסה זו תירגומו של ס: שיחות, אך יותר נראה שס שיבש "איש"—שיח, ע' בסמוך

(קה' ה ב בתה"ש). – איש י: אדם. – על על ידי, וכן י: בְּחִשְׁבוֹנָו. ב ט הפסוק: כְּעֶשֶׂן רב מצל אש / כן שיחות אנשים על חשבון, גרס: כלי=מעשה-כעשן, יוצר-יותר=רב, לבער-למעלה=מעל, כבשן="כורא"-נורא=אש, וכמהו-כן, איש-חיש-שיח-שיחות (הש' גם סמנד).

[ו] על חסר ב י, ט. – עברת ט: כְּעֶבְדָּת. – יהי ט: תַּעֲשֶׂה, פירוש י: יְסֻנָּה (יא לג). – פרי י: פְּרִי, טיב הפרי תלוי באופן העבודה שמעבדים בה את האילן. – חשבון כך כ"י 23, 248, 253: λογισμός; רוב כ"י של י: λόγος, דָּבָר, שיבוש. – על יצר אחד י: יִצָּר לֵב אָדָם; ט: על יִצָּר אָדָם; ע שיבוש: אדם-אחד, כלומר כך תלוי טיב החשבון והעסק, אם הוא ביושר או באונאה, ביצרו ובתכונתו של אדם, היינו הסוחר. – יצר יה יד.

[ז] חסר ב ט מפני שיווי הסיום: אדם (= אחד)-אדם (פ"ו, פ"ז). – לפני אל תהלל אדם קודם שיהיה לך אתו חשבון ועסק. – זה העסק שהוא נוגע לרכושו הוא אבן בוחן לתכונתו של אדם; הש' ב' ערו' סה ב: "אדם ניכר... בכיסו".

כז 27 א' תִּרְדֹּף צֶדֶק תִּשְׁיָנֶנּוּ וְתִלְבָּשֶׁנּוּ כְּמַעִיל כְּבוֹד:
ט 9 כָּל עוֹף לְמִינֹו יִשָּׁכֵן
י 10 אֲרִיָּה לַטֶּרֶף יֵאָרֵב
וְתִלְבָּשֶׁנּוּ כְּמַעִיל כְּבוֹד:
וְאָמַת לְעוֹשֵׂיָהּ תָּבוֹא:
כֵּן עוֹן לְעוֹשֵׂי עוֹל:

יא 11 שִׁיחַת צִדִּיק תָּמִיד חֲכָמָה וְכֶסֶל כִּירַח מִשְׁתַּנָּה:
יב 12 בֵּין כְּסִילִים שָׁמַר עֵת וּבֵין נְבוֹנִים הִסְתִּיד:
יג 13 שִׁיחַת אֲוִילִים שְׁקוּץ וּשְׁחֹקֶם הוֹלְלוֹת עוֹן:
יד 14 שִׁיחַת מַרְבֵּה שְׁבוּעָה

וּמִצֹּתֶם אִמָּם אֲזָנִים:
י 15 יִשְׁפֹךְ דָּמִים מִצֹּת לֵצִים תִּסְמַר שֹׁעַר
וְרִיבָם שִׁמַּע רָע:

יז 16 מִגִּלָּה סוֹד יֵאָבֵד אֱמוּנָה וְלֹא יִמָּצֵא רַע לְנַפְשׁוֹ:
יח 17 אָהֵב רַע וְהֵאֱמֵן עֲמוֹ וְאִם תִּגְלָה סוֹדוֹ אֶל תִּלְךָ אַחֲרָיו:

יח 18 כִּי כֹאֲשֶׁר אָבֵד אִישׁ אוֹיְבוֹ כֵּן אֲבֵדָה אֲהַבַת רַע:
יט 19 וּכְעוֹף מִיָּדָה שִׁלְחָהּ כֵּן עֲזִבָה רַע וְלֹא תִצּוּדֶנּוּ:

כ 20 אֶל תִּרְדֹּפֶנּוּ כִּי הִתְרַחַק וַיִּמְלֹט כְּצִבִּי מִפָּח:

כא 21 כִּי פָצַע לַחֲבֹשׁ וְרִיב לְרִצּוֹת וּמַגִּלָּה פֹדֵר אֲבֵר תִּקְוָה:

כב 22 קוֹרֵץ עֵין חוֹרֵשׁ רָע וַיּוֹדְעוּ יָסוּר מִמֶּנּוּ:

כג 23 לִנְגֹד עֵינֶיךָ יִמָּתִיק פִּיו וְעַל דְּבָרֶיךָ יִתְמָה:

כד אַחֲרֵי יִהְיֶה פִּיו וּבְדִבְרֶיךָ יִתֵּן דָּפִי:

כה 24 רַבּוֹת שָׁנָאתִי וְלֹא כָמָהוּ וַיִּי שִׁנְאָנּוּ וַיִּקְלָלֵנּוּ:

כו 25 מִשְׁלִיךְ אֶבֶן לַמָּרוֹם

וּמִכַּת סֶתֶר תִּחַלֵּק פָּצַע: עַל רֹאשׁוֹ תִּפֹּל

כז 26 כּוֹרֶה שַׁחַת בָּהּ יִפֹּל מַצִּיב פַּח בּוֹ יִלְכֹּד:

כח 27 עוֹשֶׂה רָע אֵלָיו יָשׁוּב וְלֹא יֵדַע מֵאִין בָּא עָלָיו:

כט 28 שְׁחוֹק וְחֶרְפָּה לְגִנָּה וְהִנָּקְמָה בְּאַרְיֵה תִּתְאַרֵּב לוֹ:

ל 29 בַּפֶּח יִלְכְּדוּ הַשְּׂמִימִים

וְדוֹן יֹאכֵלִם לִפְנֵי מוֹתָם: לַמִּפְלֶת חָסִיד

לא 30 עֲבָרָה וְכַעַס גַּם אֱלֹהֵי תוֹעֵבָה וְאִישׁ רָשָׁע תּוֹפֵשׁ בָּם:

כח 28 הַנּוֹקֵם מֵאֵת יְיָ יִמָּצֵא נָקָם וְעֹנֹתָיו שְׁמוֹר יִשְׁמֹר:

ב 2 שָׂא פֶשַׁע לְרַעְךָ וּבִכֵּן הִתְפַּלֵּל וְנִסְלַחוּ עֲוֹנוֹתֶיךָ:

ג 3 אָדָם לְאָדָם יִשְׁמֹר רָגֹז וּמִי יִדְרֹשׁ מִרְפָּא:

ד 4 עַל אָדָם כָּמָהוּ לֹא יִחַמֵּל וְעַל חַטָּאִיו יִתְפַּלֵּל:

ה 5 הוּא בְּשֹׁר יִשְׁמֹר עֲבָרָה מִי יִסְלַח לְעֹנֹתָיו:

ו 6 זִכֹּר אַחֲרִית וַחֲדָל לְשִׁנְאָה שַׁחַת וּמוֹת וּמִנֵּעַ מִחֲטָא:

ז 7 זִכֹּר מִצְוָה וְלֹא תִטֹּר לְרַע וּבְרִית עֲלִיוֹן וְשָׂא לְשַׁחֲתָהּ:

ח 8 רַחֵק מִמִּצְהָ וּתְחַסֵּר חֲטָא כִּי בַעַל אֶף יֵצִית מִצְהָ:

ט 9 וְאִישׁ בְּלִיעַל יִרְגִּיז אוֹהֲבִים וּבֵין שׁוֹלָמִים יִשְׁלִיךְ דָּבָה:

י 10 כַּעֲצֵי אֵשׁ בֵּן תִּבְעַר
 וְכַעֲצֵמַת רִיב תִּרְבֶּה:
 יא כִּיד אָדָם אָפוּ
 וְכַעֲשָׂרוֹ יָרִים רָגֻזוֹ:
 יב 11 צָרִי וְזֹפֶת יִצִּיתוּ אֵשׁ
 וְרִיב מְהִיר יִשְׁפֹּךְ דָּם:
 יג 12 אִם תִּפַּח בְּנִיצוֹץ יִבְעַר
 וְאִם תָּלַק עָלָיו יִכְבֶּה
 וְשִׁנְיָהֶם מִפִּיד יִצְאוּ:

6. עוונות שונים שבין אדם לחברו, כזה — כח יג

ח"י. השגת הצדק והאמת

[ח] אם וכ', ב'ט: אם תבקש אמת תמצאנה, חפשי על פי הפסוק הבא. — חרדף דב' יו
 כ. — תשיגנו כך 248, ל. שאר כ"י של י: תשיג. — ותלבשנו ו לג, איוב כט יד, יש' סא י.
 [ט] כמו שהעוף מתחבר רק לבן מינו כך גם האמת והצדק יבואו רק לצדיק ולא לרשע
 שהוא זר להם. — כל חסר ב' י, ט. טור זה מובא ב' ב"ק צב ב בתור פסוק מן הכתובים: "משולש
 בכתובים דכתיב כל עוף" וכ' (עי' למעלה יג יז). — עוף ט מוסיף: השמים, על פי בר' א כו ועוד.
 למינו י: לדומה לו (יג יז יח). — לעושיה נחמ' ט לג, תה' קיא י. — תבוא ט: תלף.
 [י] העוון, או היצר הרע, אורב לרשע להשתלט עליו כמו אריה לטרף (פכ"ט, כא ג). —
 לטרף י: θήραν; ט: "לתברא"; כ"י ב, 155: θύραν, לפתח (בר' ד ז).

יא"ה. שיחת הצדיק ושיחת האויל והרשע

[יא] תמיד אפילו כשהוא משיח שיחת חולין יש ללמוד מדבריו חכמה: הש' ב' ע"ז יט ב:
 "שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד". — חכמה ל מוסיף: פתמה, בניגוד אל
 ירח בטור ב; אבל זה אינו מקורי, כי הוא מאריך את הטור, וגם הנגוד לחמה הוא לבנה
 ולא ירח (שה"ש ו י, יש' ל כו), ואולי הוא כפל משובש של "חכמה". — משתנה המשתנה
 בכל לילה (מג"ט) ואי אפשר לסמוך עליו (ה יד, כב יח).
 [יב] שמר היה זהיר בהיותך בין כסילים (ד כא, כו); או פירושו אל תבזבז את זמנך
 לבטלה בין כסילים. ט: לשמר, ניקד: שומר, כמו מקור; וכך תרגם כמו מקור את הפעל
 בטור ב. — הסתיר אינך צריך להיות זהיר בקרב נבונים, ותוכל לגלות להם את סודותיך
 (ט כ כא, ח כג, מב יח). ט: לדבר תמיד, פירוש. פסוק זה מפסיק את ההמשך שבין פי"א
 לפי"ג. נראה שמקומו המקורי הוא לפני פי"א, כמו ב ט.
 [יג] נמשך אל פי"א. — שקוץ מפני שהם מנבלים את פיהם. — הוללות י: σπατάλη, סכלות
 שמביאה לידי עוון (קה' ב ב, זז; מ' אבות ג יז: "שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם
 לערוה"); ט: הוא זדון (או: עזות, "מרחותא"), שיבוש.
 [יד] מרבה ק': מרבי, כפי שמוכח מן מ"ר של הכינוי "ומצותם", וכן מ"ר בפסוקים
 הקודמים ובפי"ה. — מרבה שבועה כג יד, אבל כאן פירושו המתבלים את דבריהם בשבועות
 ובאלות כדרך הריקים; ט: מתנת ("מוהבתא", שיבוש מן "מומתא", שבועת) נשע. — תסמר
 מפחד לשמוע את דבריהם הנוראים (איוב ד יח). — ומצותם ריב שפתים של הרשעים יסתום
 ויחריש את האזנים, כלומר קשה לאזנים לשמוע את מריבותיהם. — אטם יש' לג יח, מש'

כא יג; והשם: מ' אהלות ו ה, ועוד. ט: וְכַשְׁחָקָם אָטָם אֶזְנִיךָ ("וכשחקם" מן הפסוק הקודם), כלומר סתום את אזניך שלא תשמע את דבריהם הרעים, וכמו שאומר בפסוק הבא: שמע רע; הש' ב' כתובות ה ב: "שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעותיו באזניו... יכוף אֶלְיָה לְתוֹכָהּ" (של האוזן).

[יה] ריבם מביא לידי שפיכות דמים, כי מריב דברים הם באים לרצוח איש את חברו (כח יב); או: דבריהם שהם תמיד בצעקות ומריבות עסוקים בענין רציחות (מש' איא). — שפך כב כט; או נקד: שָׁפַךְ (ויק' דיב); ט: שָׁפַךְ, שופך. — מצות ט: מְצוֹתָת (יד כו), והוא מוסיף: דְּבָרֵי. — רע שאסור לשמעו. ב ט הטור: בֵּין רָשָׁעִים אֶל תֵּשֵׁב. סדר הפסוקים ב ט הוא כך: ידא, יהא, יהב, ידב.

יורכא. גילוי סודו של ריע

[יו] איש לא יאמין במגלה סוד רעהו, ולא יתחבר לו (יה כב, יב יב, מש' כיט, כה ט). — ימצא ט מוסיף: לו. — לנפשו ט: כְּנַפְשׁוֹ.

[יו] אהב י: στερέξον, אהב והיה נאמן. ס"ה "שרר": στερεώσων, חזק, אמן, אולי גרס: קים (כט ג). ואפשר שגרס: אָמֵן, או: אָמֵן, לשון נופל על "והאמן" הבא, כלומר היה נאמן מאד, היה אוהב אמונה (כב כז, ז יגיד); ט: נִסָּה. — רע ט: רָעָה. — והאמן ט: וְקָטָה. — תגלה סודו ט: יְגַלֶּה סוֹד אֱמוּנָה. — אל תלך לבקש אהבתו, כי לא תשיגנה.

[יח] אויבו אהבת אויבו, כלומר אהבת ריע שגלית סודו אבודה לך כמו שאבודה לך אהבת האויב; ט: יָקֵבֹל, מתנתו; ז: אוֹהֵבֹ, שיבוש. — רע ט: רָעָה.

[יט] כמו שאי אפשר לך לשוב לצוד את העוף ששלחת חפשי מידך, כך אי אפשר להחזיר לך את הריע שעזבת על ידי בגידה בו; הש' את המשל של אהבת ריע לעוף (כב כג), והציור משילוח הצפור אצל אחיקר הארמי 98 (קאולי, עמ' 215): "כי צנפר הי מלה ומשלחה גבר לא ל...". (כי המלה היא צפור, והמשלחה גבר לא...). — שלחת ט: הִפְרָחָהּ (כב כג ב ט). — כן עזבת רע חסר ב ט.

[כ] תה' קכד ז, מש' וה. — אל ט: וְאַל. — כי התרחק חסר ב ט. — כצבי ט מוסיף: מְרַשֵּׁת וְכִצְפוֹר, הרחבה ע"פ מש' שם.

[כא] אפשר לחבוש פצע ולרפא בגוף, אפשר לרצות ולפייס בעלי ריב, אבל אין תקוה למגלה סוד לרצות את רעהו שבגד בו (כב כה כו). — אבד מאד. — תקוה 248: אֱמוּנָה.

כב־כה. שנוא ומקולל הוא החונף הרמאי

[כב] קורץ תנועה של חונף רמאי (מש' ויג, תה' לה יט). — חורש רע ז יג, מש' ויד, ג כט. ב ט הטור: וְקוֹרֵץ צִינוֹ יִהְיֶה שָׁבֵרוֹ, שיבוש. — ויורעו כך 70, 248: ὁ εἰδὼς, כלומר מי שמכירו שהוא חנף מתרחק ממנו. שאר כ"י של י: οὐδείς, איש לא, שיבוש. ב ט חסר הטור. [כג־כד] חסר ב ט.

[כג] לנגד תה' הו. — ימתיק כשהוא בפניך יחניפך וידבר דברים מתוקים ונעימים (יב כ, איוב כיב, מש' יו כא). — פיו כך רוב כ"י של י: אחרים: פִּיה, כלו' יאמר שדברי פיהם מתוקים ונעימים. — יתמה כאילו יש בהם חכמה נפלאה.

[כד] אחר כשילך לו מפניך. — יהפך ישנה את דבריו לרעה, מקביל אל "ימתיק פיו". — וכדברייך מקביל אל "ועל דבריך". — דפי י: ασάβδαλον (מכשול, תה' ג (מט) כ בתה"ש).

[כה] רבות הרבה דברים אני שונא (כה ג, נ לז־לח), אבל את החנף הרמאי אני שונא יותר

מכולם. — כמהו כך ט: י: $\delta\mu\sigma\iota\omega\sigma\alpha$ (דמיתי), שיבוש מן $\delta\mu\sigma\iota\omega\varsigma$ (דומה, כמו). — ישנאנו יז, מש' ויו, ועוד. — ויקללנו חסר ב'י, אבל הוא נצרך להשלים את הטור.

כז—כח. עונש של העושה רעה לחברו בסתר

[כז] משליך כדי להכות בה את חברו. — למרום חסר ב'ט, ונראה שהיא תיספת של פירוש המאריכה את הטור. — על ראשו תפל מש' כז; ט: עָלָיו (= אליו) תשוב (פכ"ח). — ומכת המכה את רעהו בסתר (כב כו, דב' כז כד). — תחלק י: $\delta\iota\epsilon\lambda\epsilon\iota$, המכה תחלק את הפצע בין המכה והמוכה, כלומר המכה יפצע גם את עצמו, קשה; ואולי ק': תנחיל, או: תפצע, כלומר את המכה ב'ט הטור: ומכה בסתר לאבדון ינתן, חפשי.

[כז] כורה מש' כז, תה' זיו; ט: חופר גומץ בקומתו ימלאנו (קה' יח), אולי נשתבש לו: בה יפל—בגו (או: בגבו, בקומתו) ימלא. — פח בו ט: פחים קם. — ילכד פ"ל, יש' כד יח, יר' מח מד.

[כח] עושה ט: חורש, שיבוש (פכ"ב). — אליו ישוב תה' זיו, מש' כז; ט: בו יפל, נתחלק לו עם "תפל" (פכ"ו). — ולא ידע הרעה תבוא עליו פתאום, ולא ידע מהיכן היא. — עליו ט מוסיף: קע.

כט—כח א. עונש של הגאותן, של השמח לאיד, של הנקמן

[כט] חסר ב'ט. — שחוק בני אדם לועגים ובוזים לגאותן. — לגאה י: לגאים. — והנקמה הש' ב' תענית יח ב: "פה שהיה מדבר בגאווה וידיים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה". — כאריה פ"י.

[ל] בפח פכ"ז. — השמחים מיכה זח, מש' יז ה, כז יז. — ורון יד א. — לפני הם יענשו בחייהם. ב'ט הפסוק: פחים ומצודות אלה לעושיהם (או: ליוציהם) / והם ילווים עד יום מותם.

[לא] אלה כמו המידות הרעות המנויות מקודם. — תועבה שצריך להתרחק מהם. — תופש או: מחזיק; ט: מאבד דרכו.

[א] הנוקם ט: ונקמה, ומחבר אותו לפסוק הקודם. — יי יקום בנוקם (ויק' יט יח: לא תקום... אני יי, "אני דיין ליפרע", ספרא שם יח ה). — נקם חסר ב'ט. — שמור ישמר שלא לסלוח להם, כמו שהנוטר עצמו שומר ונוטר את איבתו לחברו (יר' ג ה, תה' קל ג, איוב יד יז), כך 248: ז: $\delta\iota\alpha\tau\eta\rho\omega\nu \delta\iota\alpha\tau\eta\rho\eta\sigma\epsilon\iota$; אחרים בשיבוש: $\delta\iota\alpha\sigma\tau\eta\rho\omega\nu \delta\iota\alpha\sigma\tau\eta\rho\eta\sigma\epsilon\iota$ (כונן יכונן); ט: שמור ישמרו לו.

ב"ה. סלח לחברך אם תרצה שיי יסלח לך

[ב] שא בר' ניו, והש' ב' ר"ה יז א: "למי נושא עון? למי שעובר על פשע". — פשע לרעך ט: אשר בלפף, שיבוש. — ובכך ט: ואחר כן. — ונסלחו ט מוסיף: לך קל. [ג] אדם ט מוסיף: אשר. — ומי ט מוסיף: מה. — מרפא סליחה ורפואה למכותיו שבאו בעד עוונותיו.

[ד] חסר ב'ט ע"י שיווי ההתחלה: אדם—(על) אדם. — כמהו שהוא אחיו. — ועל בתמיהה. [ה] בשר ולא אבן, וצריך להיות רחמן (יח' יא יט). — עברה עמוס איא; ט: הוא בן אדם לא ירצה לקלם, חפשי. — מי אף לא יי, הש' ב' שבת קנא ב: "כל מי שאינו מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים".

ו'ז. אזהרה על שנאה ועל נסירת איבה

[ו] אחרית המות (ט), שהוא יום הדין של אדם (ז'לח, לח כב). – וחדל לשנא ט: וְהַעֲבֹר אִיכָה, חפשי. – שחת ומות ט: שְׁאוּל וְאַבְדּוֹן, חפשי (מש' יה יא, כז כ). – ומנע מחטא כך ט, וכן דורשת התקבולת; י: נַעֲמֵד בַּמִּצְוָה, ע"פ הפסוק הבא.
[ז] מצוה מצות התורה (ויק' יט יח). – תטיר ט: תִּשְׁנָא, חפשי. – וברית ט: "קדם" (לפני), שיבוש מן "קים" (ברית). – לשחיתה ליא (סמנד), או: לְשִׁיחָה, חטא בשוגג; ט: וְתֵן לוֹ הַחֶסֶד לוֹ.

ח"ג. אזהרה על ריב ומצה

[ח] ותחסר חטא ט: וְיִתְבַּחְקוּ מִמֶּךָ הַטָּאִים, גרס: וירחק, אגב "רחק". – בעל אף ח כא, או: אִישׁ אָף (מש' כט כב). – יצית ידליק את אש המריבה (מש' כז כא), לשון נופל על מצה. טור ב חסר ב ט.

[ט] ירגיו אוהבים יכעיסם זה על זה ויחרחר ריב ביניהם ע"י דיבה ולשון הרע; ט: הָאוֹהֵב רִיב, שיבוש. – שולמים אנשים שחיים בשלום (תה' זה, מא י, חנוך ב יג קא: "ארור המרגיו שולמים")¹; ט: אָחִים, חפשי. – דבה ט: אִיכָה.

[י"א] כך הסדר ברוב כ"י של י וב ט. בשאר כ"י של י הסדר הוא: יא, יא, יב.

[י] כעצי נמשך אל פ"ח: המצה והריב יבערו כמו עצי שרפה. – וכעצמת כשתחזק המריבה, תלך ותרבה המדורה. – תרבה כך 248, 70: αὐξηθήσεται; שאר כ"י של י: εἰσαυτὴν ἑαυτὴν, תבצר, שיבוש מן טור א. ב ט הפסוק: כָּל אֲשֶׁר תִּשְׁלִיךְ בָּאֵשׁ יִבָּצֵר / וְכָל אֲשֶׁר תִּרְבֶּה רִיב רָבָה יִרְבֶּה, חפשי.

[יא] הכעס של אדם; נמשך אל פ"ח שהכעס הוא סיבת הריב. – כיד י: כָּכַח, כמו שתרגם יד יד, והכוונה: יותר שיתגברו כוחו ותקיפותו של אדם ע"י עשרו יותר תתגבר כעסנותו, ומכאן שהעשיר הוא בעל אף, כמו שהעשיר מתואר כעריץ ורשע למעלה (יג ב, ועוד). ב ט הפסוק: כְּתִשְׁבַּחַת יְדֵי אָדָם כִּין אָפוֹ / וְכָלֵב עָשָׂרוֹ כִּין תְּרוֹם רוּחוֹ, הרחבה ושיבוש רגזו-רוחו. ואולי היה באמת במקור רוחו, שתרגם י כמו כעס ורגזו (הש' שו' חג, מש' יולב).

[יב] צרי וזפת כך ט. צורי שימש להדלקה, הש' ב' שבת כה ב: "אין מדליקין בצרי", וכן זפת שימשה להדלקה (מ' שבת ב א); או ת' וזפת ק': וְעֶקְרֵן (הש' ט, מ' שבת ב ב). י: רִיב מְהִיר, כפל מן טור ב. – מְהִיר נמהר ופזיז; הש' אחיקר הסורי בנה: "כי אחרית מצה קטל".

[יג] בניצוץ יא מג; ט: בָּאֵשׁ, חפשי. – תרק ט: תִּזְרַק, שיבוש, והוסיף: מִים. – מפִּיךְ יצאו ט: מִמֶּךָ הֵם, חפשי. בא הכתוב לתאר את כחו של הפה: הפה מבעיר אש ע"י הפחה בניצוץ ומכבה אותה ע"י רקיקה, כך יכול הפה להדליק אש המחלוקת ע"י לשון הרע ולהשקיעה ע"י דברי שלום; הש' ויקרא רבה פל"ג: "מות וחיים ביד לשון (מש' יח כא)... בר סירא אמר היתה לפניו גחלת ונפח בה וביערה רקק בה וכבת"², ופירש בעל "מתנות כהונה": "וביערה הרי רעה, וכבת הרי טובה, ושניהם באים מן הרוח היוצא מפיו על ידי הלשון". ואפשר שבעלי המדרש גרסו בב"ס: בְּגִחְלָתָהּ בניצוץ. והש' גם המובא מס' ב"ס

¹ Charles, Secrets of Enoch, LII, 12; אצל כהנא בשינוי לשון

² בילקוט תה' תשסז הגרסה היא: "היה לפניו גחלת נפח בה בערה, רקק בה כבתה"

בב' סנהד' קב: "כניצוץ מבעיר גחלת" וכ'. פסוק זה הוא חרוז שלשי, אבל אולי טור ג הוא תוספת של ביאור. נראה שסדר הפסוקים ח"יב אינו מקורי, כי לפי ההמשך ההגיוני הסדר צריך להיות: יא, ט, ח, י, יב.

- כח 28 בעלי שתיים ארור
יג 13 כי רבים שולמים אבד:
יה 14 לשון שלישיית רבים הניעה ותפיצם מגוי אל גוי:
י" 15 וערים בצורות הרסה ובתי נדיבים החריבה:
י" 15 לשון שלישיית נשי
יח 16 חיל גרשה ותעשקן מחילן:
יח 16 שומע לה לא ימצא נחת ולא ישכן לבטח:
יט 17 מכת שוט תעשה חבורה ומכת לשון תשבר גרם:
כ 18 רבים נפלו לפי חרב אך לא כחללי לשון:
כא 19 אשרי נצפן מפניה ואשר לא עבר בחמתה:
כב 20 אשרי לא משך בעלה ובמוסרותיה לא נאסר:
כג 20 כי עלה על ברזל ומוסרותיה מוסרות נחשת:
כד 21 מות רע מותה וטוב ממנה שאול:
כה 22 לא תאחז בצדיקים ובשביבה לא יבערו:
כו 23 עוזבי יי יפלו בה ובהם תבער ולא תכבה:
כז 24 תשלח בהם באריה ובנמר תשחיתם:
כח 24 הנך שך ברמך בסירים ובספך וזהבך בצרור חתום:
כט 25 ולדבריה עשה
ל 26 מאזנים ומשקל ולפיה עשה דלתים וברית:
ל 26 השמר פן תפשל בם ונפלת לפני אורב:

7. על לשון הרע, יד-ל

יד-יו. לשון הרע מביאה אבדן וגלות וחרבן

[יד] י מקדים: מִלְחָשׁ ו-, תירגום כפול (ה יח-יט, ב י). — בעל שתיים בעל לשון הרע (ה יח יט, כא ל). — ארור כך ס; י: ארו, ציווי מ"ר, אפשר שגרס מקור של ציווי: ארור. — שולמים הוא הביא כליה על אנשים רבים שהיו בשלום (פ"ט). ב ס הפסוק: וְגַם לְשׁוֹן שְׁלִישִׁית אָרוּרָה תְּהִי / כִּי חָלְלִים ("קטלא", שיבוש מן "קטילא") רַבִּים הָפִילָה, ע"פ הפסוק הבא, "הללים" שיבוש מן "שולמים", או חפשי ע"פ מש' זכו.

[יה] לשון שלישיית לשון הרע או של רכילות: הש' תר' יונתן ויק' יט יו, ועוד. וכבר אמרו: "למה הוא קורא אותו שלישי? שהוא הורג שלשה, האומרו המקבלו וזה שנאמר עליו" (ירו' פאה א א, ב' ערכין יה ב, מדרש תה' יב, קכ, פסיק' דר"כ לב א, ובהערת בובר שם), אבל ברור שפירוש זה אינו אלא דרש. לפי הפשט נקרא כך כמו שמפרש רש"י בערכין שם¹: "זה לשון הרכיל שהיא שלישיית בין אדם לחברו לגלות לו סוד". — הניעה גרמה שיהיו נעים ונדים בגלות (עמוס ט ט); ס: בְּשָׂכִי הוֹצִיָאָה, פירוש. ונראה שהכוונה למלשינים שהיו מאשימים את חבריהם בבגידה ובמרד בשלטון היווני שבא"י בימי ב"ס, ושמאימת השלטון הוכרחו הנאשמים לברוח לחוץ לארץ (הש' כט כ-כא)².

[יו] המלשינות לפני השלטון גרמה למלחמה בערים בצורות והריסתן וחרבן בתי שרים ונדיבים. טור א ב ס: וְגַם נִכְבְּדֵי עָרִים מִבְּתֵיָהֶם גָּרְשָׁה, הרחבה ע"פ טור ב והפסוק הבא. — נדיבים ס: מְלָכִים, פירוש. — החריבה ס: הִחָרַב הַחֲרִיבָה, כפל. והש' מזמורי שלמה יב ג: "להרגיז בתים בזדון במלחמת שפתי נרגנים".

יד-יח. לשון הרע הורסת את חיי המשפחה והשלום

[יו] נשי חיל מ"ר מן אשת חיל, כאן כולל את המושג של נשים ישרות וחרוצות (מש' לא י), גם את המושג של נשים עשירות, כפי שמוכח מטור ב (כט כא, כו לד). — גרשה היא מלשינה על האשה באזני בעלה וגורמת שיגרשנה וישלחנה מביתו. ס כופל כאן פי"הא. — ותעשקן ס: נִפְרָחִיקָן. — מחילן מהונן, בלי להחזיר להן את גדוניתן (יד יו). [יח] חסר ב ס. — נחת המקבל לשון הרע לא ימצא מנוחה ושלום בנפשו. ונראה שהוא שב לבעל המגרש את אשתו ע"י לשון הרע.

יט-כ. מכתה רעה ממכת השוט והחרב

[יט] חבורה שאפשר לרפאותה; ס: שְׁחִין. — גרם שקשה לרפאותו (מש' כה יח); הש' מס' ד"א זוטא פ"א: "שכל המלשין את חברו אין לו רפואה". [כ] חללי לשון מרובים הם מחללי חרב. — נפלו לפי ס: חָלְלִי (כמו טור ב, ס, יש' כב ב, איכה ד ט). — כחללי כך ס; י: כְּנוֹפְלִים בָּ- (טור א).

¹ וכך פירש האב הסורי בר עבריא, הובא אצל ריסל בפירושו כאן. ועי' Payne-Smith, Thesaurus Syriacus, ע' 1973

² הש' שמות רבה פ"א על הפסוק אכן נודע הדבר (שמות ב יד): "לשון הרע יש ביניהם... עתה ידעתי באיזה דבר הם משתעבדים"

כא-כד. אשרי מי שלא נשתעבד לעולה הכבד

[כא] נצפן שנסתר מפני לה"ר (תה' לא כא בתה"ש), הש' מס' ד"א זוטא פ"א: "אמר הקב"ה מכל צרות הבאות עליכם יכול אני להציל אתכם, אבל בלשון הרע הטמן עצמך ואין אתה מפסיד"; ס: נפצה, ניצל. — עבר ס: נתערבב, גרס: ערב. — בחמתה בארס שלה (כה יח, תה' קמד). —

[כב] אשרי כך ס: י: אשר, שיבוש. — משך כמו בקר (דב' כא ג), שלא נשתעבד לה. — ובמוסרותיה ולב.

[כג] ברזל שקשה לשברו (דב' כח מח, יר' כח יד); ס: קשה, אולי שיבוש מן נחשת. — נחשת ס: ברזל.

[כד] מות רע מיתה משונה, כמיתת המרגלים שדברו לה"ר בא"י (הש' ב' סוטה לה א). — שאול כי ענשה גדול עד מאד, כנגד שלוש העברות היותר חמורות: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. הש' ירו' פאה א א, ב' ערכין יה ב, ועוד שם: "אמר הקב"ה לשר של גיהנם, אני עליו מלמעלה ואתה עליו מלמטה נדוננו". טור ב ב ס: ומנוקה יש בשאול טובה מאשר אצלה, גרס ממנה—מנוחה, והרחיב את הלשון. אחרים מפרשים פכ"א-כד על הרעות הבאות על מי שנאמר עליו לה"ר (נא ד ט), אבל מן ההמשך בפכ"ח-ל מוכח שגם כאן מדובר על המספר לה"ר.

כה-כו. צדיקים ינצלו ממנה, והרשעים יפלו בידה, והיא תכלם באכזריות

[כה] תאחז לא תהיה לה שליטה על הצדיקים, כך לפי י שתרגם: תחזיק; ס: תבצר, מלשון "מאחזין את האור" (מ' שבת א יא, תה' לט ד ובפשיטתא), מקביל אל "יבערו" הבא¹. — יבערו חיד, והמשיל לה"ר לאש לוחטת (כמו תה' נז ה: להטים... ולשונם, וכ'; קכ ג-ד: לשון רמיה... גחלי רתמים); הש' הדרש ירו' פאה א א, בר' רבה פצ"ח: "כל מי שמקבל לה"ר... וכשהוא מתפייס עדיין הוא בוער בפנים".

[כו] עוזבי' מקדים: כל, ומוסיף: יראת, פירוש. — תבער ס מוסיף: אש (כג כה, יש' סו כד). [כו] תשלח ס: תשלט. — תשחיתם ס: תשברם. לה"ר תאבד את הרשעים כמו חיה רעה (מל"ב יז כה, יר' ה ו).

כח-ל. עשה סייג ללשונך כדי שלא תפול ברעתה

[כח-כט] ב 248,70, ס סדר הטורים הוא כך: כח א, כט ב, כח ב, כט א, וכך מסדרים המפרשים, אבל אין כל הכרח לשנות מהסדר המקובל ברוב כ"י של י.

[כח] כמו שהנך רגיל לשמור על כרמך בסייג של קוצים, ולהניח את כספך וזהבך בכיס סגור בחותם צר, כך עליך לשמור על לשונך. — הנך שך י: הנה שך, ציווי; ס: כי כאשר שך אפה. נראה שהבינוני של ס הוא עיקר, "הנה" של י הוא שיבוש מן "הנך". המליצה לקוחה מן הושע ב ח, אפעלפי ששם אין הכוונה לשמירה. — כרמך כדי שלא יהיה לבער (לו כו, יש' ה ה). — בסירים הושע שם. — בצרור חתום י: צרר (או: צר), ציווי, כמו שך (י); ס: לכספך ולזהבך אפה עושה חותם. הלשון שבפנים שלנו היא הרכבה של שתי הגרסות ע"פ איוב יד יז (הש' מש' ז כ).

¹ פרלס (REJ, XXXV, p. 61) סובר שבמקור היה "תשלט", כמו דנ' ג כז, אבל שם מתורגם בפשיטתא: אשתלטת

[כט] מאזנים תדבר את דבריך בזהירות במידה ובמשקל (כא כז, יו כט); חסר ב ט. — דלתים ובריה מט יט; י: דלת ובריה; ט: דלתים ובריהים, כלומר סגור ונעול את פיה כדי שלא יצאו ממנו דברי לה"ר (כב לב). הש' הציור אצל אמנאס-אפה המצרי מדברי החכמה כבריה ללב וכיתד ללשון¹.

[ל] תכשל ט: תפל. — כס חסר ב ט. — אורב ביד שונאך האורב לך; ואולי יש לגרוס עם ט: אויב (כג ה)².

כט 29 עושה³ חסד מלוה לרעהו ומחזיק בידו שומר מצוה:

ב 2 הלוה לרעהו בעת צרכו והשב תשיב לרעהו בזמן:

ג 3 קים דבר והאמן עמו ובכל עת תמצא צרכך:

ד 4 רבים לזים שאלו מלוה והטריחו למלויהם:

ה 5 עד עת קחת ישק ידו ועל הזן רע ישפיל קול:

ו 6 ובעת השב ומשך זמן וישיב דברי תונה ועת יאשים:

ז 6 אם יגבר בחזק ישא החצי ויחשבהו שלל:

ח 7 ואם לא יעשקהו מהונו ויקנהו לו אויב חנם:

ט 8 קללות וריבות ישלם לו ותחת פבוד קלון:

י 9 רבים לא מרעה נמנעו מעשק חנם פחדו:

יא 8 אך לעני הארך אף ובצדקה משך לו:

יב 9 בעבור מצוה עזר דל ולפי מחסורו אל תשיבנו ריקם:

יג 10 אבד פסף בגלל אח ורע ואל יחליא תחת אפן לשחת:

יד 11 שים אוצרך לפי מצות יי ויטיב לך יותר מזהב:

יה 12 סגר צדקה במסכנותיך והיא תצילך מכל רע:

¹ "למען יהיו (דברי החכמה) בריח ללבך... יהיו הם יתד בלשונך", הובא אצל כהנא, משלי עמ' 13

² חילוף זה בין ארב ובין איב נמצא גם בין נוסחת המסורה ובין תה"ש בשמ"א כב ח יג, ע"ש בפירושונו (הוצ' כהנא)

³ מתורגם בעיקר מן י